

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ

МАҚАН ЕСБОЛАТОВ АТЫНДАҒЫ
АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫ

БАТЫРБАЕВ АДЫЛХАН КОШКЕНОВИЧ

**СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ
МӘДЕНИЕТТІҢ НЕГІЗДЕРІ**

Оқу әдістемелік құралы
(Дәріс қоры)

Алматы, 2024

ӘОЖ 343.2/7:008
КБЖ 67.408:71
Б27

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы
Алматы академиясы Ғылыми-әдістемелік кеңесімен ұсынылған

Пікір білдірушілер:

Тлешалиев Н.Д. – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» жоғары
құқық мектебі деканының орынбасары, қауымдастырылған профессор
PhD докторы

Мұратжан З.К. – Ғылыми зерттеу орталығының аға ғылыми
қызметкері философия докторы (PhD), полиция подполковнигі

Б27 Батырбаев А.К. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің
негіздері. Әдістемелік ұсыным – Алматы, Қазақстан Республикасы ІІМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ҒЗЖ РБЖҰБ, 2024. – 152 б.

ISBN 978-601-360-122-9

Әдістемелік ұсынымда Қазақстан Республикасы Президентінің
жанындағы мемлекеттік басқару академиясының ұжымымен орындалған
«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері» атты оқу құралы
және өзге де нормативтік құқықтық актілер мен қайнар көздер
пайдаланылған.

Аталмыш әдістемелік ұсыным Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан
Есболатов атындағы академиясының курсанттарына және профессорлық-
оқытушылық құрамға қолдануға ұсынылады.

ӘОЖ 343.2/7:008
КБЖ 67.408:71

ISBN 978-601-360-122-9

© Қазақстан Республикасы ІІМ
Мақан Есболатов атындағы
Алматы академиясы, 2024

Кіріспе

Қоғамдық өмірде болып жатқан өзгерістер жағдайында елде қабылданған бағдарламалық құжаттарда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелеріне айрықша назар аударылады.

Қазақстан Республикасынды сыбайлас жемқорлықпен күресудің құқықтық негіздеріне Қазақстан Республикасымен ратификацияланған Халықаралық құжаттар, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» туралы 18 қарашадағы 2015 жылғы заңы және Қазақстан Республикасының 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұжырым, саясатының басты ерекшеліктеріне қазіргі кезеңдегі жұмыстың басым бағыттарының бірі – қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру жатады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыруда барынша табысқа жеткен елдердің тәжірибесін талдау қоғамда сыбайлас жемқорлықты рухани- этикалық деңгейде қабылдамау ахуалын қалыптастыру мейлінше тиімді тәсіл екенін көрсетті.

Осыған байланысты елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру бойынша мақсатты жұмыс келешек түлектердің қызмет бейініне қарамастан барлық оқу орындарын, соның ішінде Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының курсанттары да қамтылуда. Қазіргі кезеңде барлық жоғары оқу орындарындағы оқу процесіне «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері» атты жаңа курс енгізілген.

Дегенмен, бізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің дүниетанымдық, этикалық, рухани аспектілерін жан-жақты көрсететін тиісті әдебиет әлі аз, ал бұл проблема бойынша қолда бар әдебиет көбіне сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің құқықтық аспектілерін ашуға бағытталған.

Сондықтан аталмыш әдістемелік ұсыным осы пәне бойынша Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының курсанттарына арналып жасалған.

Тақырып 1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет: түсінігі, құрылымы, міндеттері мен функциялары

1.1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет ұғымы сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың нысаны ретінде

Сыбайлас жемқорлық ұғымы:

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің мәнін «сыбайлас жемқорлық» ұғымының мазмұнын, осы этностық әлеуметтік құбылыстың тарихи түп-тамырын түсінбейінше, ұғыну мүмкін емес.

Сыбайлас жемқорлық ұғымы қазіргі ғылыми және қоғамдық-саяси әдебиетте кеңінен қолданылады.

«Сыбайлас жемқорлық» сөзі (латын тілінен «corumper») көптеген мағынасы бар: бүлдіру, құлдырау, параға сатып алу, азғыру, тура жолдан тайдыру, притон, құбылмалылық, істі бұзу, күйреуге әкелу, бұрмалау, алдау, қорлау, ар-намысын таптау, «gumpere» көп мағыналы (бұзу, қирату, заңнан аттап өту, шартты бұзу) етістігімен қатар қолданылатын «со» қосымшасы сыбайлас жемқорлық – бұл бірнеше субъектілердің қатысуымен іс-қимыл жасау екенін көрсетеді.

Бұдан өзге, латынша «corruptio» «параға сатып алу», «іріп-шіру» дегенді білдіреді, «сыбайласу» етістігі «біреуді ақшамен немесе өзге де материалдық игіліктермен параға сатып алу» дегенді білдіреді.

Рим құқығында «corruptio» сөзі «сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау, алдау, бұрмалау, параға сатып алу», сондай-ақ «құлдырау, бұзылғандық, нашар жағдай, (пікір немесе көзқарастың) құбылмалылығы» деген мағынаны білдіреді.

Сыбайлас жемқорлық ұғымының жалпыға танымал тұжырымдарымен қатар, латын термині «corruptio» екі түбірлі сөзден «cor» (жүрек, жан, рух, ақыл-ес) және «ruptum» (бүлдіру, бұзу) шығады деген пікір бар.

Сондықтан сыбайлас жемқорлықтың мәні лауазымды тұлғаны параға сатып алуда немесе оларды байытуда емес, ал әлеуметтік жүйені, оның ішінде мемлекеттік билік

жүйесінің бірлігін бұзуда (ыдырату, іріп-шіру), мемлекеттің, азаматтардың заңды мүдделерін қоғамдағы өзінің жағдайын жеке мақсатына пайдакүнемдік арқылы сатып кетуде.

Сыбайлас жемқорлық туралы ұғымдардың даму тарихы. Ежелгі дереккөздерді талдау сыбайлас жемқорлық мемлекеттік аппараттың туындауымен қатар пайда болған және әртүрлі тарихи даму кезеңінде барлық елдерге сол немесе өзге дәрежеде тән болды.

Сыбайлас жемқорлықтың пайда болуы алғашқы Деректерінің бірі – Ежелгі Вавилон мұрағаттары (біздің эрамызға дейінгі XXIV екінші жартысы), кейіннен вавилон патшасы Хаммурапидің атақты заңдары (біздің эрамызға дейінгі XIX ғасыр).

Ежелгі құқық көздерінде сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттер жасағаны талқылап, шешім шығарып, мөрі бар құжатты дайындаса, сосын өз шешімін өзгертсе, онда бұл судьяны шешімін өзгерткенін әшкерелеген жөн және осы істегі талап сомасын жиырма есе етіп төлеуі тиіс, одан бөлек жиналыста оны судьялар орынтағынан қуылуы тиіс және ол орнына қайтып келіп, сотта судьялармен бірлесіп отырмауы тиіс. §6 Егер адам құдайдың затын ұрлап алса, ол адам өлтірілуі керек, сонымен қатар оның қолынан ұрланған затты қабылдаған адам да өлтірілуі тиіс».

Ежелгі Үндістанда біздің эрамызға дейінгі II ғасыр мен біздің эрамыздағы II ғасыр арасында брахман мектептерінің бірі құрастырған Ману Заңдары ежелгі үнді құқығының ескерткішін, брахманизмнің діни және этикалық догматтарына сәйкес үндістердің жеке және қоғамдық өміріндегі мінез-құлқын реттейтін нұсқаулар мен ережелердің жинағы білдіреді, сонымен қатар мемлекетті басқару және сот өндірісі бойынша өсиеттерді қамтиды. Заңдар судья шенеуніктерін «сот өндірісінің қағидаларын басшылыққа алуға» шақырды және «әділетсіз шешім шығарып, аспанға қол жеткізуді білдіретін мәңгілік рахаттан айырылуға болатынын» есте сақтауды ескертеді.

Сыбайлас жемқорлық туралы кең ауқымды мәліметтер антик дәуірінің мұрасында кездеседі. Ежелгі грек ойшылдары Платон мен Аристотель өз жұмыстарында бірнеше рет билікті асыра пайдалану мен паракорлықтың қоғамның экономикалық, саяси және рухани өміріне күйретуші және бұзушы ықпалы туралы ескерткен, пайдакүнемдік – мемлекеттік басқаруда жол берілмейтін, сыбайлас жемқорлықтың себептері деп атаған.

Аристотель «Саясат» деген еңбегінде сыбайлас жемқорлықты мемлекетті күйретуге әкелмесе де, азғындауына әкелетін маңызды фактор деп атап көрсеткен. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті Аристотель мемлекеттік тұрақтылықты қамтамасыз етудің негізі деп санаған: «Кез келген мемлекеттік құрылыста ең бастысы – бұл заңдар және қалған тәртіп арқылы істі лауазымды адамның пайда таба алмайтындай етіп құру керек».

Кейіннен Гегель былай деп атап көрсетті: «Афинада әрбір азаматтың қандай қаражатқа өмір сүретіні жөнінде есеп беруге міндеттейтін заң болған, ал қазіргі кезде бұнда ешкімнің шаруасы болмауы тиіс дейді».

Рим құқығында «сыбайлас жемқорлық» заң нысанын иеленді. Бұған мысал ретінде рим құқығының жиынтығын – XII кестелер Заңын (біздің эрамызға дейінгі V ғасыр, латынша *leges duodecim tabularum*) келтіреміз, онда «*conruptere*» термині соттағы жауап беруді ақшаға алмастыру немесе судьяны параға сатып алу деген мағынада пайдаланылады: «Сот ісін жүргізу кезінде (істі талқылау үшін) тағайындалған және осы іс бойынша ақша сомасын алған деп айыпталған судья немесе делдалды өлім жазасына кесетін заң қаулысын қатал деп есептейсің бе?».

Орта ғасыр кезеңінде «сыбайлас жемқорлық» ұғымы шіркеулік, канондық мәнді иеленіп, «азғыру», «шайтанның азғыруы» және «күнә» ретінде теологиялық бағытта болды. Латын сөзі «*corruptibilitas*» адамның баянсыздығын, бұзылуға бейімделуін білдіреді. Католицизм дін оқуындағы сыбайлас жемқорлық күнәһарлықтың көрінісіне айналды.

Италия ойшылы мен саясаткері Н. Макиавелли (1469-1527жж.) еңбектерінде сыбайлас жемқорлықты пайымдауға маңызды серпін берілген. Өзінің «Билеуші» атты еңбегінде (1513ж.) ол сыбайлас жемқорлықты «жария мүмкіндіктерді жеке басының мүддесіне қарай пайдалану» ретінде анықтады, сыбайлас жемқорлықты алдын ала қиын анықталатын, бірақ жеңіл емделетін, ал ол асқынып кеткенде, анықталуы оңай, бірақ емделуі қиын аурумен салыстырған.

Ағылшын мемлекеттік қайраткері және философы Т. Гоббс (1588-1679жж.) «Левиафан» атты еңбегінде (1651ж.) былай деп жазады:

«Өз байлығына былыққан адамдар қылмыстарды батыл жасай береді, себебі олар мемлекеттік әділетпен сыбайласу арқылы жазадан қашып құтыламын немесе ақшаға не басқа да сыйақы түрімен кешірім аламын деп үміттенеді». Гоббс бойынша сыбайлас жемқорлық «барлық уақытта да және кез келген қызықтырып азғындау кезінде барлық заңдарға деген жек көрушілік туындайтын тамыр». XVII ғасырдың ортасында жасалған осы тұжырым ХХІ ғасырда да өзекті болмақ. Неміс философы М. Вебер (1864-1920жж.) сыбайлас жемқорлық туралы ұғымның дамуына өз үлесін қосты. «Саясат міндет және кәсіп ретінде» (1919ж.) еңбегінде ғалым саясаттан өзінің кәсібін және міндетін жасаудың екі тәсілін бөліп көрсетті: «не саясат «үшін» өмір сүру, не саясат «есебінен» өмір сүру... Саясат «есебінен» кәсіп ретінде оны тұрақты табыс көзіне айналдыру тырысатындар, ал саясат «үшін» өзге мақсатты көздейтіндер өмір сүреді». Вебер парақорлық пен сыбайлас жемқорлық орта ғасыр қоғамына тән әкімшілік аппараттың ажырамас қасиеті деп санады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы алғашқы ескертулерді тарихшылар біздің эрамызға дейінгі ХХІV ғасырға – шенеуніктердің тарапынан асыра сілтеушіліктің жолын кесу мен сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттер үшін жауапкершілік белгілейтін мемлекеттік аппарат реформасын

ұйымдастырған шумер билеушісі Урукагиннің уақытына жатқызылады.

Осылайша, шамамен төрт мыңжылдық бұрын Ежелгі Вавилонда паракорлық үшін жауапкершіліктің болғанын Хаммурапи патшаның заңдары, сондай-ақ египет фараондарының заңдары көрсетеді.

Сыбайлас жемқорлық Рим империясы тұсында да нақты айқындалған, ол XII кесте Заңдарында көрініс тапты. Рим империясының құлдырау себептерінің бірі – сыбайлас жемқорлық болған. Сол кезеңде мемлекеттік орындарда, мемлекеттік лауазымдарға тағайындау кезінде паракорлық жайлаған.

Мемлекеттік басқару өнері бойынша ежелгі үнді «Артхашастра» трактатында (біздің эрамызға дейінгі IV ғасыр) патша алдында тұрған маңызды міндет қазынаны тонауға қарсы күрес болып табылады деп атап көрсетілген. Трактатта қазынаны тонаудың 40 тәсілі санап көрсетілген және айлакер шенеуніктердің айналасынан гөрі аспандағы ұшатын құстың жолын болжау оңай, ал бұл қазіргі заман үшін де. Қазынаны тонауға қарсы күрестің негізгі құралы – аңду болды.

Сыбайлас жемқорлық туралы шығыс өркениетінде де айтылған.

эль-Фараби шенеуніктер өз лауазымдарына қабілеттеріне қарай орналасуы қажет деп санаған.

XII ғасырдағы Қытайдың саяси қайраткері Ванг Анши сыбайлас жемқорлықтың негізгі себептерінің бірі ретінде нашар заңнама мен нашар шенеуніктер деп көрсеткен.

Бұл – ежелгі дәуірдің өзінде көрнекті ойшылдардың өзі саламаты дамушы қоғам құруға мүмкіндік беретін ашық және адал қатынастарға шақырған, сыбайлас жемқорлықтың қоғам өмірінің әлеуметтік феномені ретінде нақты және сыйымды анықтамасын табуға тырысқан және ғылымда танымал үлгілерден сыбайлас жемқорлық дендеген қоғам мемлекеттік және халықаралық институттарының беделін түсіреді.

Ол заң үстемдігіне, демократия мен адам құқықтарына қатер төндіріп, билікке, мемлекеттік басқару, теңдік пен әлеуметтік әділдік қағидаттарына нұқсан келтіреді, бәсекелестікке кедергі келтіреді, экономикалық дамуды қиындатып және демократиялық институттардың тұрақтылығы мен қоғамдық моральдық ұстанымға қауіп төндіреді.

Осындай жағымсыз үрдістерді жою үшін мемлекет сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты жүргізіп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы қалыптастыруға кірісті.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет: мазмұны, рөлі мен функциялары

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың феномені болып табылады.

Қоғамдық сананың әртүрлі нысандары бар, олардың көмегімен адамдар оларды қоршаған табиғатты, қоғам мен өздерін сезінеді.

Моральдық (адамгершілік) саяси, құқықтық, эстетикалық, діни сана болып бөлінеді.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана» ұғымы қоғамдық сананың барлық нысандарын қамтиды. Бұл интегративті ұғым, себебі ол өзіне әртүрлі ғылым саласынан ақпаратты сіңіреді, әртүрлі оқу пәндерінде зерделенеді және ол туралы білімді тұжырымдауда зерттелетін құбылысты түсінудің жаңа деңгейіне шығады.

Осылайша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана қоғамдық сананың өзге де нысандарымен тікелей өзара байланыста болады және қоғамдық санаға тән барлық қасиеттер және сипаттамаларды меңгереді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана – бұл адамдардың сыбайлас жемқорлыққа әлеуметтік зұлымдық ретіндегі қатынасын білдіретін ұғымдар, теориялар, түсініктер мен сезімдердің, көзқарастар мен эмоциялардың жиынтығы.

Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңында мүдделер қақтығысы

«жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, оларға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың жеке мүдделері мен олардың лауазымдық өкілеттіктері арасындағы қайшылық, мұндай жағдайда осы аталған адамдардың жеке мүдделері олардың өздерінің лауазымдық өкілеттіктерін тиісінше орындамауына әкеп соғуы мүмкін» деп айқындалады [1].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың ерекшелігі оның барлық көрінісінде мүдделер қақтығысына жағымсыз, төзбеушілік қатынастың призмасы арқылы өмірлік болмысты көрсетеді, содан кейін жаңғыртады.

Ол жалпыға міндетті мінез-құлық нормаларын белгілеуді талап етеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана адамгершілік және адамгершілікке

жат қылықты, құқықтық және құқықтық емес, заңды және заңсыздықтың шегін көрсетіп береді. Ол сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлықты қамтамасыз ету үшін моральдық-адамгершілік, идеологиялық, құқықтық шараларды талап етеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы санаға нысандандыру, белгілілік пен кесімділік тән. Сондай-ақ моральдық және құқықтық міндеттерді орындауға қатаң бақылау талабы тән.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың рөлі оның танымдық, реттеуші, бағалаушылық, болжамдық функцияларында көрінеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың танымдық функциясы (гносеологиялық) әлеуметтік зұлымдық ретінде сыбайлас жемқорлық туралы білімді жинақтау және оның негізінде адами өзара қарым-қатынастар әлемін одан әрі пайымдау мүмкіндігінен тұрады.

Реттеуші функциясы. Белгілі бір жағдайларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана құндылықты бағдарлар арқылы қоғамдық қатынастардың реттеушісі болады. Осы

реттеудің нәтижесі – сыбайлас жемқорлық бұзушылықтарға нәлдік төзімділік болады.

Бағалау функциясы өмірлік тәжірибе мен практика негізінде әлеуметтік өмірдің әртүрлі жағы мен құбылыстарына тұлғаның белгілі бір эмоционалды қатынасынан көрінеді.

Моральдық және құқықтық нормалар, моральдық-құқықтық жүйенің басқа элементтері бағалау объектісіне айналады. Бағалау функциясы тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қатынасын айқындайды. Оның көмегімен моральға және этикалық кодекске, құқық пен заңнамаға, құқық қорғау органдарына, азаматтық қоғамға, борышқа, айналасындағылар мен өзінің де сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқына деген қатынас бағаланады.

Болжамдық функция моральдық-құқықтық жүйенің болашақтағы жай-күйін, қоғамдағы адамдардың мінез-құлқын көре білу мүмкіндігінен тұрады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана сияқты рухани мәдениеттің интегративті нысаны болып табылады.

Мәдениеттің, сонымен қатар адам санасындай басымдықтары да бар, әлеуметтік деп айқындалатын барлығының қалыптасуы мен дамуында атқаратын рөлі де бар.

Ақиқатты игеру тәсілі ретінде мәдениет – жекелеген бағалау, нормалар емес, олардың жиынтығы, сомасы емес, керісінше тұтастық ретінде алынған құндылықты элементтер. Мәдениет сана феномені ретінде тұтастықты білдіреді. Мәдениет – пассивті, қажетсіз, жүзеге аспаған білім, білік, сенімдер емес. Ол өзіндік процесті, ішкі қызметті білдіреді, оның негізінде өзара іс-қимыл, өзара өту және білім, білік-дағдының, тұлғаның құзыретінің, оның сенімінің, ақпараттық, сезімдік және күш-жігер компоненттерінің түйісу жатыр.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет рухани мәдениет жүйесінің маңызды элементтерінің бірі болып табылады. Адам мәдениет субъектісі ретінде еңбек, саяси,

этикалық, эстетикалық, адамгершілік және басқа мәдениеттердің жанашыры болып табылады, ол өзара тығыз байланысты, ал әртүрлі үйлесімде кірпияз симбиозды қалыптастырады.

Мәдениет жүйесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет айрықша функцияларды орындап, қоғамның белгілі бір тұтастығы мен ұйымшылдығын сақтай отырып, ерекше орын алады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет өз мазмұнына мәдениеттердің барлық қалған түрлерінің элементтерін қамтиды, бұл олардың тұтастығының жалғыз субъектісі ретінде адамның өзінің табиғатымен байланысты. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ерекшелігі мәдениеттердің барлық түрлерімен өзара байланыста ғана емес.

Оның мазмұны бірінші кезекте құқық пен адамгершілікті қамтиды.

Мәдениеттердің барлық түрлері арасындағы диалог олардың арасындағы тығыз байланыстың барын белгілейді, олардың өзара толықтырушы рөлін атап өтіп, күшейтеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – бұл адамның саналы және адамгершілікпен сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұра білу қабілеті.

Осындай адамның мазмұны құқықтық мәдениет болып табылатыны маңызды.

Қазіргі әдебиетте сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің мазмұны негізінен құқықтық құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті толықтай құқықтық мәдениетке апару дұрыс емес. Құқықтық мәдениет мысалы, адамгершілік, саяси мәдениетпен қатар сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің тек бөлігі ғана.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – бұл жаппай сана және оның жекелеген элементтері емес. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – сыбайлас жемқорлықты қабылдамау негізінде жататын осы жүйемен тіпті сәйкес келмейтін құндылықтар жүйесі. Сыбайлас жемқорлыққа

қарсы мәдениет – адамгершілік пен азғындық (орынды және орынсыз, мейірімділік пен зұлымдық, пайдалы және пайдасыз), құқықтық және құқықтық емес, ақылды және ақымақтық, тамаша және бейберекет призмасы арқылы адами қатынастар әлеміне көзқарас.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет адамның жоғары моральдық, құқықтық, саяси және басқа мәдениеттер негізінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұра білу қабілетін білдіреді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қазіргі уақытта шынайы қажетті құбылыс мәртебесін иеленеді, оны әлеуметтендіру процесінде қоғамның барлық әрекетке қабілетті мүшелері игеруі тиіс.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңында «сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру» ұғымы «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті көрсететін құндылықтар жүйесін сақтау және нығайту бойынша өз құзыреті шегінде жүзеге асыратын қызметі» деп түсініледі. Сондай-ақ ол білім беру, ақпараттық және ұйымдастырушылық сипаттағы шаралар кешені арқылы жүзеге асырылады. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім – тұлғаның адамгершілік, зияткерлік, мәдени тұрғыдан дамуы және сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудағы белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылатын, тәрбиелеу мен оқытудың үздіксіз процесі».

«Ақпараттық және ұйымдастырушылық қызмет бұқаралық ақпарат құралдарында түсіндіру жұмыстарын жүргізу, әлеуметтік маңызды іс-шараларды, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де шараларды ұйымдастыру арқылы іскеасырылады» [1].

Тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастыру мынаны көздейді:

– сыбайлас жемқорлықтың мәні, оның мазмұны, мақсаттары, субъектілері, нысандары мен түрлері, іске асыру салалары, қоғам өмірінің барлық саласында көріну ерекшеліктері туралы түсінік;

– моральдық-адамгершілік, этикалық мәдениетті тәрбиелеу;

– құқықтық сауаттылық негіздерін қалыптастыру;

– қоғам мүшелерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық уәжін ынталандыру;

Мүдделер қақтығысының барлық көріністеріне төзбеушілікті қалыптастыру.

Осыған байланысты мыналар қажет:

– сыбайлас жемқорлыққа саналы қатынасты, сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқық бұзушылықтарға моральдық «иммунитетті» қалыптастыру және осының негізінде сыбайлас жемқорлықты еңсеру бойынша құзыреттерді дамыту;

– Қазақстан азаматтарының мінез-құлқы моделін қалыптастыру, бұл ретте «сыбайлас жемқорлық» сөзінің өзін қабылдамау, адамгершілік тойтарыс, төзбеушілікті туындатуы тиіс;

– құқықтық құндылықтарды жоққа шығару, заң мен тәртіпті құрметтемеуді білдіретін құқықтық нигилизмді жою (латынша nihil – ештеңе);

– құқықтық жаппай оқу арқылы құқықтық білім мен тәрбиені қамтамасыз ету.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының

Заңында «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» ұғымының мазмұны «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды

анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызметі» ретінде ашылады. Ал «сыбайлас жемқорлықтың алдын алу» – «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің алдын алу шаралары жүйесін әзірлеу және енгізу арқылы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерделеу, анықтау, шектеу және жою жөніндегі қызметі» [1].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет нақты әлеуметтік жүйенің тыныс-тіршілігін қамтамасыз етуге бағдарланған, сондықтан оның түбегейлі қасиеті сыбайлас жемқорлықты тұтас, жүйелі – оның барлық адамгершілік, заңдық, экономикалық, саяси, ресурстық, технологиялық, экологиялық, әлеуметтік-психологиялық аспектілерінде, байланыстары мен көріністерінде болжай білу болып табылады.

Әлеуметтілік, әлеуметтендіру сияқты адамгершілікті қолдау мемлекеттің қызметіндегі институттардың, құқықтың, тетіктердің, тәртіптің, рәсімдердің белгілі бір жай-күйін қажет етеді. Бұл мәселеде өркениеттік біртектіліктің ерекше мәні бар.

Біздің еліміз үшін бұл көптеген басқа да мемлекеттер үшін де маңызды.

Жаңа қазақстандық мемлекетті құру жағдайында тәуелсіз Қазақстанның өзіндік табыс коды, әлеуеті мен құндылықтары бар екенін ұмытпау қажет, оны сыбайлас жемқорлықтың шығу себебін жоя отырып, оған қарсы күресте жандандырған жөн.

Қоғам мүшелерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеті социумды тұрақтандырудың басты факторларының бірі болып табылады, қоғамның кез келген құрылымдық деңгейінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылыққа қарсы күрестің табыстылығын айқындайды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиелеуде заңнаманың сапасы, құқық қолдану нысандары, шарттық міндеттемелерді

сақтау, азаматтың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін сотта қорғау да маңызды.

Моральдық-құқықтық қағидаттарды білу мен ұтымды конформистік сенімдерді үйлестіру – қоғам өміріндегі тәртіптіліктің қуатты факторы.

Қорытындыда сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың, тіпті сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің деңгейі тұлға мен қоғамның сыбайлас жемқорлықтың тұрақсыздандыру күшін сезіну дәрежесіне байланысты екенін белгілеуге болады.

1.2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы заңының рөлі

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңы Қазақстан Республикасының аумағында жеке және заңды тұлғаларға қатысты қолданылады. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта өзгеше көзделмесе, Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерде осы Заң Қазақстан Республикасының азаматтары мен Қазақстан Республикасында тіркелген заңды тұлғаларға қатысты қолданылады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық пен жаза – Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде, әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауаптылық пен жаза – Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде көзделген.

Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және осы Заң мен Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады.

Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Заңда қамтылғаннан өзге де қағидалар белгіленген болса, онда халықаралық шарттың қағидалары қолданылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы 9-бабында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру көрсетілген.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті көрсететін құндылықтар жүйесін сақтау және нығайту бойынша өз құзыреті шегінде жүзеге асыратын қызметі.

2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру білім беру, ақпараттық және ұйымдастырушылық сипаттағы шаралар кешені арқылы жүзеге асырылады.

3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру – тұлғаның адамгершілік, зияткерлік, мәдени тұрғыдан дамуы және сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудағы белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылатын, тәрбиелеу мен оқытудың үздіксіз процесі.

4. Ақпараттық және ұйымдастырушылық қызмет бұқаралық ақпарат құралдарында түсіндіру жұмыстарын жүргізу, әлеуметтік маңызды іс-шараларды, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де шараларды ұйымдастыру арқылы іске асырылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің міндеті – сыбайлас жемқорлыққа нөлдік төзімділікті білім алушы жастардың азаматтық позициясы ретінде бекіту, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға берік иммунитетті нықтау, оларды жария түрде жоққа шығару болып табылады.

Бақылау сұрақтары

1. Сыбайлас жемқорлық дегеніміз не?
2. Сыбайлас жемқорлықтың анықтамасын беріңіз.
3. Ұғымның этимологиялық анықтамасы қандай?
4. Сыбайлас жемқорлықты зерттеудің негізгі тәсілдерін талдаңыз.
5. Сыбайлас жемқорлық біздің өмірімізде. Сіз онымен ұшырастыңыз ба?
6. Сыбайлас жемқорлыққа қалай қарсы тұра аламыз?
7. Сыбайлас жемқорлықтың адам өміріне ықпалы.

Әдебиет

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері: оқу құралы / Жалпы редакциясын басқарған б.ғ.д., профессор Б.С. Абдрасилов. –Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2016 – 176 б.
2. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылы» заңы 18 қараша 2015 жылғы.
3. ҚР Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы.

2. ТАҚЫРЫП. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

2.1. Мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі саяси бағытын көрсететін негізгі стратегиялық құжаттар

Сыбайлас жемқорлық мемлекеттік билік органдары қабылдайтын шешімдердің тиімділігіне зиян келтіреді, ел экономикасына кері әсер етеді, адамгершілік қағидаттарына зиян келтіреді, азаматтардың мемлекетке деген сенімділігін азайтады және әділ сот төрелігінің қағидаттарын бұзады.

Сыбайлас жемқорлық, мемлекеттік басқарудың тиімділігін, елдің инвестициялық тартымдылығын төмендетеді, әлеуметтік-экономикалық дамудың тоқтап қалуына ықпал етеді.

Осыған байланысты, Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап, әлемдік стандарттарға сәйкес келетін сыбайлас емқорлыққа қарсы іс-қимыл институттары мен тетіктерін қалыптастыруды мақсатты түрде кезең-кезеңмен жүзеге асырып келеді.

2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы б) тармақшасына сәйкес, сыбайлас жемқорлық әрекетіне **«Сыбайлас жемқорлық – жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу».**

«Қазақстан – 2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» бойынша жемқорлық ұлттық қауіпсіздікке төнген тікелей қатер болып саналады және мемлекет пен қоғам осындай жағымсыз құбылысқа қарсы күресетін бір күш болуға тиіс деп айтылған.

1992 жылдың 17 наурызында «Ұйымдасқан нысандағы қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту жөніндегі шаралар туралы» Жарлық шығарылды. Аталған Жарлықты қабылдау негізі елімізде таралған құқыққа қайшы қызмет фактілерінің, криминалдық кәсібиліктің өсуінің, қылмыстың ұйымдасқан сипатқа ие болуының жолын кесу қажеттілігі болды. Лауазымды адамдардың өз отбасының

мүліктік жағдайы туралы декларация беруге міндетті екені; лауазымды адамдардың кез келген нысанда кәсіпорындардан, ұйымдардан және азаматтардан және және т.б. сыйлық алуға тыйым салу бекітілді.

1995 жылы 30 тамызда президенттік басқару нысаны бекітілген, Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданды.

1997 жылы Президенттің Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан – 2030» Стратегиясы: Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әлауқатының артуы» тарихи құжаты қабылданды, ол әлеуметтік бағдарламалар әзірлеу мен бірқатар нормативтік құқықтық актілердің – «Прокуратура туралы» Заң, «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» заң күші бар Жарлық, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексін жаңартудың басталуына негіз болды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы қалыптастырудың осы кезеңінде Қазақстанның 2030 жылға дейінгі Даму стратегиясының негізгі қағидаларын іске асыру мақсатында, 1997 жылы 5 қарашада «Ұлттық қауіпсіздікті нығайту, ұымдасқан қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті одан әрі күшейту жөніндегі шаралар туралы» Жарлық шығарылды.

1998 жылы екі негізгі заң қабылданды: 1998 жылы 2 шілдеде «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» және 1998 жылы 23 шілдеде «Мемлекеттік қызмет туралы» заңдар қабылданды. Заңда сыбайлас жемқорлық анықтамасы берілді, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға қарсы күрестің мақсаттары мен қағидаттары бекітілді.

Заңда сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылық субъектілері нақты белгіленген. Ол субъектілерге мемлекеттік функциялар мен оларға теңестірілген функцияларды орындайтын тұлғалар жатады.

Олар – мемлекеттік қызметшілер, судьялар, Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары мен мәслихаттардың депутаттары. Сонымен бірге заңда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жүргізуге уәкілетті органдар шеңбері айқын анықталып, сыбайлас жемқорлық құқық

бұзушылықты жасағаны үшін заңдық жауапкершілік белгіленген.

1998 жылдан бастап әділет органдары сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасаған адамдарды және жағымсыз себептермен жұмыстан шығарылған адамдарды есепке алуды жүргізе бастады. Бұл мемлекеттік қызметке оған дейін сыбайлас жемқорлық қызметке қатысты болған адамдарды қабылдамау үшін іріктеу құралы болып табылды.

«2001-2005 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі Мемлекеттік бағдарлама туралы» Жарлыққа сәйкес сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы күрес жүйелі әрі бірізді сипатқа ие болды.

2002 жылы 16 мамырда «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заң және 2001 жылы 30 қаңтарда Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексі қабылданды, бұл кодекс 2014 жылы 5 шілдеде жаңа кодекс қабылдауға байланысты күшін жойды. 2002 жылдың 2 сәуірінде Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және мемлекеттік қызметшілердің қызмет этикасын сақтау мәселелері жөніндегі комиссия құрылды. Комиссия қызметінің мақсаттары сыбайлас жемқорлыққа және мемлекеттік қызметшілердің қызметтік этика қағидаларын бұзуына қарсы күресті күшейтуге, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілік деңгейін арттыруға бағытталған келісімді іс-шараларды әзірлеу және қабылдау болып табылады.

2002 жылдың 20 қыркүйегінде Қазақстан Республикасының алғашқы Құқықтық саясат тұжырымдамасы әзірленіп, бекітілді.

2001 жылғы 13 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты «Соттардың сыбайлас жемқорлыққа байланысты қылмыстар жөніндегі қылмыстық істерді қарау практикасы туралы» нормативтік қаулы қабылдады, ол «сыбайлас жемқорлыққа байланысты қылмыс», «лауазымды тұлғалар», «сыбайлас жемқорлыққа байланысты қылмыс субъектілері», «ұйымдастырушылық-өкімдік функциялар», «мүліктік игіліктер мен басымдықтар»

(ескі редакцияда) және және т.б. ұғымдарға қатысты даулы мәселелерді нақтылады.

2004 жылғы 29 қаңтарда Қазақстан Республикасының Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі агенттігі (қаржы полициясы) туралы ереже бекітілді. Ережеге сәйкес, Агенттік экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында заңнамада көзделген шектерде экономикалық, қаржылық және сыбайлас жемқорлық қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алу, оларды анықтау, жолын кесу, ашу мен тергеу бойынша функцияларды жүзеге асырады.

2005 жылғы шілдеде «Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар және қылмыс үшін талапты күшейтетін өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Заңның 10-бабы 4-тармағы 6-2) тармақшамен толықтырылды, онда сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адам мемлекеттік қызметке қабылданбайды деген қағида бекітілді.

2005 жылдың 14 сәуірінде «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту, мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар қызметіндегі тәртіп пен реттілікті нығайту жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы күшіне енді. Онда мемлекеттің сыбайлас жемқорлықты жеңуге арналған стратегиялық бағыты көрініс тапты. Жарлықта жекешелендіру, мемлекеттік сатып алу және салық саясаты, жер қойнауын пайдалану және жер қатынастары т.б. салаларында шешімдер қабылдау процестерінің ашықтығын қамтамасыз етуге бағытталған іс-шаралар жүйесі мен нақты қадамдар қарастырылды.

2005 жылы президент жарлығымен мемлекеттік қызметшілердің ар-намыс кодексі қабылданды.

2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы қабылданды. Онда коррупцияға қатал жаза көздеу туралы айтылған.

2014 жылы 26 желтоқсандағы Президенттің жарлығымен ҚР 2015-2025 жылдарға арналған коррупцияға қарсы стратегиясы анықталды. Онда негізгі коррупцияға

қарсы алдағы іс-шаралар қарастырылды, коррупцияның себептерін анықтау және оларды жою туралы іс-шаралар қарастырылды.

Онда:

1. Мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл.

2. Қоғамдық бақылау институтын ендіру.

3. Квazимемлекеттік және жеке секторларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл.

4. Сот және құқық қорғау органдарында сыбайлас жемқорлықты ескерту.

5. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру.

6. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық ынтымақтастық.

2022 жылы 2 ақпанда Президенттің Жарлығымен 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы бекітілуіне байланысты 2015-2025 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының стратегиясы күшін жойды.

2015 жылы 18 қарашада сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңы қабылданды.

1-бөлім. Тұжырымдаманың паспорты

2-бөлім. Ағымдағы ахуалды талдау

3-бөлім. Халықаралық тәжірибені шолу

4-бөлім. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты дамыту пайымы

5-бөлім. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты дамытудың негізгі қағидаттары мен тәсілдері

6-бөлім. Нысаналы индикаторлар және күтілетін нәтижелер

2.2. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасының қалыптасу кезеңдері

Каз ССР Қылмыстық кодексінің 5 тарауы: Лауазымдық қылмыстар

143-бап. Билікті немесе қызметтік жағдайды теріс пайдалану

144-бап. Билікті немесе қызметтік өкілеттіктерді асыра пайдалану

144-1-бап. Лауазымды тұлғаның лицензияны заңсыз беруі

145-бап. Биліктің әрекетсіздігі немесе немқұрайлылық

146-бап. Пара алу

146-1-бап. Парақорлыққа делдалдық

147-бап. Пара беру

147-1-бап. Пара немесе коммерциялық пара беруді арандату

148-бап. Қызметтік жалғандық

149-бап. Биліктің беделін түсіру

1996 жылы қабылданған Қылмыстық кодексте 17 жеке құрам болды – 176-баптың 3-бөлігі г) тармағы, 177-баптың 3-бөлігі г) тармағы, 177-1-баптың 3-бөлігі б) тармағы, 192-баптың 2-бөлігі в) тармағы, 193-баптың 3-бөлігі а) тармағы, 209-баптың 3-бөлігі а) тармағы, 226-1-баптың 3-бөлігі б) тармағы, 307-бап, 308-баптың 4-бөлігі в) тармағы, 310-315-баптар, 380-бап, 380-1-баптың 2-бөлігі в) тармағы, 380-2-бап.

Қолданыстағы 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде 3 бабы 29) тармағындағы сыбайлас жемқорлық қылмыстар – осы Кодекстің 189 (үшінші бөлігінің 2) тармағында, үшінші бөлігінің 2) тармағында көзделген белгілер болған жағдайда төртінші бөлігінде), 190 (үшінші бөлігінің 2) тармағында, үшінші бөлігінің 2) тармағында көзделген белгілер болған жағдайда төртінші бөлігінде), 218 (үшінші бөлігінің 1) тармағында), 218-1 (төртінші бөлігінің 1) тармағында), 234 (үшінші бөлігінің 1) тармағында), 249 (үшінші бөлігінің 2)

тармағында), 361, 362 (төртінші бөлігінің 3) тармағында), 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 450, 451 (екінші бөлігінің 2) тармағында) және 452-баптарында көзделген іс-әрекеттер;

189-бап. Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салудың 3 бөлігінің 2) тармағы мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаса, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса.

190-бап. Алаяқтықтың 3 бөлігі 2) тармағы мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған алаяқтық, егер ол өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса.

218-бап. Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату) 3 бөлігінің 1) тармағы мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса.

218-1-бап. Заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастыру (жылыстату) 4 бөлігінің 1) тармағы мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

234-бап. Экономикалық контрабанда 3 бөлігінің 1) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

249-бап. Рейдерлік 3 бөлігінің 2) тармағы мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса,

361-бап. Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану

362-бап. Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану⁴ бөлігінің 3) тармағы өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында;

364-бап. Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу

365-бап. Заңды кәсіпкерлік қызметпен айналысуға кедергі жасау

366-бап. Пара алу

367-бап. Пара беру

368-бап. Парақорлыққа делдал болу

369-бап. Қызметтік жалғандық жасау

370-бап. Қызметтегі әрекетсіздік

450-бап. Билікті теріс пайдалану

451-бап. Билікті асыра пайдаланудың 2 бөлігінің 2)тармағы өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында жасалған дәл сол іс-әрекет.

452-бап. Биліктің әрекетсіздігі

ӘКІМШІЛІК СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР:

676-бап. Жеке тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі

677-бап. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның заңсыз материалдық сыйақы алуы

678-бап. Заңды тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі

679-бап. Мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы және заңсыз кірістер алуы

680-бап. Мемлекеттік органдар басшыларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі шараларды қабылдамауы

681-бап. Бұрын сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдарды жұмысқа қабылдау

2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» заңының 13 бабында 3 тармағында мемлекеттік қызметкерлерге рұқсат етіледі:

3) педагогтік, ғылыми және өзге де шығармашылық қызметті қоспағанда, ақы төленетін басқа да қызметпен айналысуға тыйым салынады.

Осы заңның 18-бабында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілері көрсетілген:

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілеріне:

1) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган;

2) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзге де субъектілері: мемлекеттік органдар, квазимемлекеттік сектор субъектілері, қоғамдық бірлестіктер, сондай-ақ өзге де жеке және заңды тұлғалар жатады.

Бақылау сұрақтары

1. Қазақстан Республикасының қазіргі құқықтық жүйесінде Конституция қандай орын алады?

2. Конституцияны неліктен еліміздің негізгі заңы деп есептеу қабылданған?

3. Қазақстан Республикасының Конституциясына анықтама беріңіз.

4. Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларында сыбайлас жемқорлыққа қарсы қандай тетіктер бекітілген (Республиканың конституциялық органдарының құқықтық мәртебесі мысалында түсіндіріңіз)?

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды (2011 жылғы 2 ақпандағы жағдай бойынша өзгерістерімен және толықтыруларымен).

2. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 28 тамыздағы №858 Жарлығы.

3. Нормативтік құқықтық актілер туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 24 наурыздағы №213-І Заңы.

4. Қазақстан Республикасының Президенті туралы: Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 26 желтоқсандағы №2733 Конституциялық заңы.

5. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы туралы: Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 20 шілдедегі №83-ІІ Конституциялық заңы.

6. Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы: Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы №2529 Конституциялық заңы.

7. Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы: Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 18 желтоқсандағы № 2688 Конституциялық заңы.

8. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы: Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 29 желтоқсандағы №2737 Конституциялық заңы.

9. Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьяларының мәртебесі туралы: Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы №132-ІІ Конституциялық заңы.

10. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы: Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы №148-ІІ Заңы.

3. Тақырып. Шетелдерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы әдениетті қалыптастыру

3.1. Грузияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы үлгісі

Сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік мәдениетін қалыптастыру дамыған елдердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясының маңызды элементтерінің бірі болып саналады. Швеция, Ұлыбритания сияқты еуропалық елдерде азаматтардың ақпаратқа қолжетімдігі, құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейі және халықтың этикалық нормаларды сақтауы – мемлекеттің тұрақтылығы мен өсіп-өркендеуінің кепілі.

КСРО кезінде Грузия ең жемқор республикалардың бірі болып саналды, сондықтан ол кезде олар Грузияда Кеңес өкіметі жоқ деп жиі жартылай әзілдеді. Бірақ посткеңестік кезеңде - 2003 жылға дейін – Грузия барлық көрсеткіштер бойынша биліктегі парақорлық пен бюрократия деңгейі бойынша әлемде бірінші орындардың бірін иеленді. Парақорлық әсіресе жол полициясында, жоғары білім беру жүйесінде, кеден, энергетика және сот ісін жүргізу саласында таралды.

90-шы жылдары және «раушан революциясына» дейінгі кезеңде (2003ж. қараша) Эдуард Шеварднадзенің тұсында сыбайлас жемқорлыққа қарсы науқандар болды, бірақ олар эпизодтық және кейде көрнекті болды. 90-шы жылдардағы экономикалық қиындықтар кезіндегі сыбайлас жемқорлықтың өркендеуі және ауыр экономикалық жағдайлар республикадан жүздеген мың тұрғындардың Ресей Федерациясына, Украинаға, Грецияға, Израильге, Германияға, АҚШ-қа және басқа елдерге жаппай кетуіне себеп болды.

Грузия ПМ жүйесінің тиімді реформасы басым рөл атқарды.

Грузия Трансперенси Интернеишил халықаралық мемлекеттік ұйымның көрсеткіші бойынша коррупцияны қабылдау бойынша 2004 жылы 133 орыннан 2012 жылы

51 орынға ауысты, Чехия, турцияны басып озды, олар 54 орында.

Грузияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының құқықтық негіздері «сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұлттық стратегияны бекіту туралы» 2005 жылғы 24 маусымдағы №550 Жарлық және аталған Стратегияны іске асыру жөніндегі іс-қимыл жоспары болып табылады. Бұл актілер азаматтық қоғамның тікелей қатысуымен, Грузиядағы бірқатар халықаралық агенттіктермен ынтымақтастықта жасалды. Жоспар 2007 жылы жаңартылды, себебі ол үнемі жаңартуды қажет етеді. Бұл актілер қолданылмайды.

Олардың орнына 2010 жылы 3 маусымда сыбайлас жемқорлыққа қарсы 2010-2013 жылдарға арналған ұлттық стратегия қабылданды.

2010-2013 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың негізгі бағыттары:

1. Ашық секторлардың тиімділігін арттыру, коррупцияны жою.
2. Жекеше секторлардың бәсекелестігін арттыру, коррупциядан арылу.
3. Соттың қызметін жетілдіру.
4. Коррупцияға қарсы заңнаманы жетілдіру.
5. Коррупцияның алдын алу.
6. Саяси партияларды қаржыландыру.

2008 жылы сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы ведомствоаралық кеңес құрылды.

ПМ Реформасы жүргізілді. МАИ орнына заңмен «Патрульдік полиция» құрылды. Бір күнде 15000 қызметтен босатылды, МАИ қызметкерлері толығымен қызметтен босатылды. Патрульдік полиция қызметкерлерін пара алуды тоқтатқанша парамен ұстады. Парамен ұсталғандардың саны 5000-нан 20000 дейін жетті. 35000 полиция қызметкерлері жұмыстан шектетілді. Криминальды полиция қызметкерлерінің 70000 қызметкерден 16000 жұмысын сақтап қалды, қалғандары жұмыстан қуылды. Полиция қызметкерлерінің жалақысын 10-20 дейін көтерді, техосмотрды жойды.

Мемлекеттік қауіпсіздік министрлігін және Төтенше жағдай министрлігін ІІМ құрамына берді, полиция академиясын құрды.

Полицияның ғимараты барлық жағынан көрінетін үлкен айна үй болып салынды.

22 шілдеде 1999 жылы жаңа кодекс қабылданды, кодексте санкция күшейді, кез келген лауазымды тұлға жауаптылықтан қашып құтылмайтын болды. Мысалы, полиция қызметкері оған берілген парадан бас тартса жұмысынан босатылды, ол пара берген адамды бірден қамауға алуға міндетті.

2005 жылы Президент Михаил Сакашвили «Ұйымдасқан қылмыс және рекет туралы» заң қабылдады, сол заң бойынша «Вор в законе» заңдағы ұрыларды түрмеге тоғытты, ұрылар ТМД және шет мемлекеттерге қашты.

2005 жылы қылмыстық процестік кодекске өзгерістер ендірілді:

1. Кез келген қылмыс туралы ақпарат болса алдын ала тергеуді бастаудың негізі болады.
2. Прокуратура аппараты адам құқықтарын сақтау үшін тергеуге қатал бақылау жасайды.
3. Алдын ала тергеу мерзімі 9 дан 4 айға қысқарған.
4. Қамауда ұстау 24 айдан 12 айға қысқарған.
5. Айыпталушы 2 куәгер алып келе алады және өзі тергеу жүргізуіне болады.
6. Процессуалдық келісім ендірілді.

Грузияның мемлекеттік сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәжірибесі бірегей және табысты, оның көптеген аспектілері бейімделген және осыған ұқсас проблемалар бар елдерде қолданылады.

Осыдан 10 жыл бұрын сыбайлас жемқорлық Грузияның барлық салаларына дендеген болатын. Мемлекеттік қызметтердің барлығына кіру үшін пара сұрайтын – жүргізуші куәлігін алу немесе мүлік пен бизнесті тіркегенге дейін паспорт алу, үй құрылысын мен жоғары оқу орнынан түсу.

Үкімет «нөлдік төзімділік» саясаты шеңберінде қабылдаған шаралар әртүрлі мемлекеттік қызметтерде бейресми төлемдер ауқымын күрт қысқартты. Бүкіләлемдік банк сарапшылары бүгінгі күні көптеген көрсеткіштер бойынша «Грузия Еуропалық одақтың ең дамыған елдеріне біршама жақындады деп атап көрсетеді».

2014 жылы «Transparency International» сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексіне сәйкес Грузия әлемнің тіркелген 174 мемлекеті арасында 50-орынды, ал 2004 жылы 85-орынды иеленген болатын. Бұл кезеңде әлемде тіркелген сыбайлас жемқорлықты қысқартудың ең күшті көрсеткіші.

Бұрынғы Кеңестер Одағы мемлекеттерінің арасында Грузиядан тек қана Прибалтика елдері озық тұр. Мемлекеттік басқару құрылымын реформалау және Грузияда сыбайлас жемқорлық деңгейін азайтудың өзіндік шыққан жерін 2003 жыл, Раушан революциясынан кейін және билік басына жаңа үкіметтің келуін атауға болады.

Стратегиялық құжаттар мен нормативтік-заңнамалық актілерді әзірлеу негізіне америкалық, италиялық, жаңа зеландиялық және британдық тәжірибе алынып, Бүкіләлемдік банк, МБФ және USAID сияқты халықаралық ұйымдардың консультанттары мен сарапшылары шақырылды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте грузин тәсілінің негізгі айырмашылығы репрессивті әдістермен қатар Грузияда превентивті алдын алу шараларын қолданылады, яғни сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ұсталған паракорлардың санымен емес, осындай жағдайларды болдырмауға бағдарланады.

Осыған байланысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саясатында қоғамда насихаттау мен білім беру, сондай-ақ әртүрлі мақсаттағы топтар, оқушылар, студенттер, БАҚ, үкіметтік емес сектор, бизнес өкілдері үшін үгіт-насихат іс-шараларын ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылатын сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға маңызды рөл берілетінін атап өтуге болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім негізіне мемлекеттік қызметшілермен қатар жоғары оқу орындарының студенттеріне этикалық нормаларды оқыту жатыр. Осы мақсатта халықаралық ұйымдардың қолдауымен этика жөніндегі жаңа оқу-әдістемелік материалдар әзірленді, осы саладағы табысты өнімдердің бірі – «Этика және мемлекеттік қызметшілердің жалпы мінез-құлық ережелері» оқу құралы болып табылады.

Грузияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалып тастырудағы тиімді тәжірибесі студенттер, оқушылар, ҰЕҰ және басқалар кіретін кең аудитория үшін оқыту семинар-тренингтерін жүргізумен түсіндіріледі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тақырып бойынша бұл тренингтерді практиктер, яғни сыбайлас жемқорлыққа қарсы ісқимыл саласындағы заң шығару және үйлестіру қызметімен тікелей айналысатын адамдар жүргізеді, сонымен қатар шетелдік беделді сарапшылар шақырылады.

Грузияда жүргізілген реформаның нәтижелері:

1) Барлық мемлекеттік қызметтер үшін «бір терезе қағидатын» жасау. Яғни кез келген құжатты алу, некеге отыру және бұзу, фирманы ашу барлығын бір жерде – Әділет үйінде жүргізуге болады. Осындай мекемелерде 300-ге жуық әртүрлі қызмет бір жерге шоғырланады, азаматтар басқа мемлекеттік құрылымдардың табалдырығын тоздырмайды. Әділет үйінде 15 минут ішінде баланың туу туралы куәлігінен бастап шетелдіктер үшін визаны, тұрғылықты тұруға рұқсат немесе жерді пайдалануға актіні алуға болады. Тек алдын ала Әділет министрлігінің сайтында жазылса болғаны.

2) ІІМ реформалары. 2004 жылы реформалар басталғаннан бері полиция мен жол инспекторларының штаты 85%-ға жаңартылды және бірнеше есеге қысқарды. Сыбайлас жемқорлыққа қатысы бар деген барлық қызметкерлер жұмыстан шығарылды, көпшілігі түрмеге отырғызылды. Полицияның беделін көтеру бағдарламасы енгізілді. Құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне жаңа

имидж жасалды, енді олар адал құқық қорғаушылар, қажет болған жағдайда әрдайым көмектеседі, жол көрсетеді және тек қана күлімсіреп сыпайы сөйлеседі. Жүргізілген реформалар нәтижесінде Грузияда полиция қызметкерлері пара алмайды. Бүкіл деректер қоры электрондық түрде жасалды. Құжаттарды табу жеңілдеді. Қатаң түрде айыппұл салынды. Жолдардағы бұзушылықтар азайды.

3) Жүргізуші куәлігін алу рәсімдері де өзгеріске ұшырады. Грузияда медициналық тексеруді алып тастады, дәрігерге барған уақыты мен тексеру қорытындысы ортақ базаға енгізіледі. Техникалық тексеру де жоқ, бұл рәсім де автокөлік жүргізушілерге қарағанда паракорларға пайдалы деп шешілді. Жүргізуші куәлігін емтихандар тапсырып, бар болғаны 35 доллар баж салығын төлем (2011 жылғы мәліметтер) алуға болады. Осы барлық рәсімдерді тәулігіне 24 сағат демалыссыз және мереке күндерінсіз жұмыс істейтін ІІМ сервистік агенттігі атқарады. Автокөлікті тіркеу 15 минут уақыт алады, оған нөмірді іріктеу мен кез келген банктің өкіліне сол жерде 40 доллар төлеу кіреді.

4) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің маңызды аспектісі деп грузин үкіметі шенеуніктің еңбекақысын көтеру деп есептейді, себебі оған қызметкердің мотивациясы тікелей байланысты. Полициядағы еңбекақы, содан кейін барлық мемлекеттік аппараттағы еңбекақы реформалау жылдары 15-40 есеге артты.

5) Реформалаудың бірінші кезеңінде министрліктердің саны 18-ден 13-ке, ведомстволардың саны 52-ден 34-ке қысқартылды. Персоналдың саны 35-50%-ға азайды. Өрт инспекциясы, автоинспекция, санэпидемстанциясы бөлек-бөлек жұмыс істеуін тоқтатты.

6) Салық жүйесіндегі реформалар. 25 салықтың орнына 6 түрі қалдырылды. Кедендік баж салығы қысқартылды және 2008 жылы толығымен алып тасталды. Жерді, оның ішінде ауыл шаруашылығы бағытындағы жерді жекешелендіруге мүмкіндік беретін заң қабылданды.

7) Білім беру жүйесіндегі реформалар. Реформа жүргізгенге дейін әрбір университет оқуға қабылдау емтихандарын жеке-дара жүргізді. Университетке «түсу» бірнеше мың тұрды. Қазіргі Білім беру министрлігі барлық абитуриенттер үшін бірыңғай емтихан, анонимді, электрондық база бойынша өткізеді. Содан кейін бірыңғай емтихан нәтижелері бойынша абитуриенттер жоғары оқу орнына түседі. Грузияда болғанның бәрін басқа институционалдық және саяси экономиялық жағдайлары елдерде қайталауға болмайды. Алайда, Грузияның тәжірибесінен көптеген пайдалы сабақ алып, алдында ауқымды әкімшілік сыбайлас жемқорлықты жеңу бойынша осыған ұқсас міндеттер тұрған басқа да елдердің жағдайына бейімделіп, қолданыла алады.

3.2. Ұлыбританиядағы сыбайлас жемқорлық превенциясы

Британ қоғамында ағылшын шіркеуі әділ және адал мінез-құлық идеалдарына негізделген сыбайлас жемқорлыққа қарсы дүниетанымды таратуда маңызды рөл атқарады. Басты болып табылатын діни этиканың негізін Біріккен Корольдіктің бастауыш және орта білім жүйесінің басым бөлігін құрайтын елдің ағылшындық және католик мектептері бала кезден британдықтардың миына құя білді.

Дегенмен Ұлыбританияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім бағдарламалары ведомстволық деңгейде іске асырылады. Мысалы, арнайы сыбайлас жемқорлыққа қарсы семинарлар Ұлыбританияның СІМ қызметкерлері, сондай-ақ сауда және өнеркәсіп министрлігінің шетелдегі өкілдері үшін курс бағдарламасына енгізілген. Аталған семинарлар барысында британ бизнесінің қатысуымен көзіне түскен сыбайлас жемқорлық фактілері туралы дереу хабарлау міндеті түсіндіріледі. Семинарларға ірі британ және трансұлттық компаниялардың қызметкерлері шақырылады.

Ұлыбританияның халықаралық даму министрлігінің және сауда және инвестициялар агенттігінің бірлескен жобасы шеңберінде сыбайлас жемқорлық фактілерін танып-білу бойынша арнаулы оқулық шығарылды, ол міндетті түрде сауда өкілдіктеріне және шет мемлекеттердегі елшіліктерге жіберілді.

Әскери полиция (MOD Police Fraud Squad, Азаматтық полиция қызметі

Қорғаныс министрлігінің қарамағына жатады) елдің полицейлерін сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық негіздеріне оқытады. Соңғы жылдары Әскери полицияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі бөлімшесі Ұлыбританияның өңірлік полиция басқармаларында білім беру бағдарламаларының санын көбейтті.

Ұлыбританияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі негізгі органы – ірі көлемді алаяқтыққа қарсы күрес басқармасы (SFO, Serious Fraud Office) – өздерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру күш-жігерінде британ бизнесіне негізделеді және Ұлыбританияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі ауқымды науқанды іске асыра отырып, сыбайлас жемқорлықтың зияны туралы алдын алу мақсатында әңгімелесу өткізеді.

Лейбористік партия қалыптастырған Ұлыбританияның алдыңғы үкіметі кәсіподақтардағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы білімге ерекше көңіл бөлген. Премьер-министр Г. Браунның нұсқауы бойынша Ұлыбританияның СІМ-і Кәсіподақ ұйымдарының басшылығы мен қатардағы мүшелері үшін тұрақты түрде арнайы тренингтер өткізіп отырған, тиісті ақпараттық материалдар басып шығарған.

Ұлыбританияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте азаматтық қоғам институттары ерекше орын алады. Ұлыбританияның халқын сыбайлас жемқорлыққа қарсы хабардар ету деңгейін арттыру міндетін парламент, коммерциялық компаниялар, БАҚ пен үкіметтік емес ұйымдар атқарады. Британдықтардың бұқаралық санасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы басымдықтарды тарату

мақсатында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің аса тиімді тәсілі мен азаматтық белсенді ұстанымның көрінісі ретінде сөз жеткізудің жағымды келбетін қалыптасады.

Ұлыбританияның сыбайлас жемқорлықты ғаламдық түп-тамырымен жою жөніндегі идеясын жақтаушылардың қатарына мыналар жатады: «Ұлыбританияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы форумы», «Transparency

International», «Кедейшілікке қарсы инженерлер», «Ғаламдық инфрақұрылымдық сыбайлас жемқорлыққа қарсы орталық» және басқалар.

Ұлыбританияда превентивті шаралар арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жүзеге асыратын екі негізгі мемлекеттік ведомство бар:

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ведомство және Ұлыбританияның жария саласының стандарттары бойынша комитет.

Жоғарыда аталған екі құрылымдық элемент Ұлыбританияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізгі субъектілері болып табылады. Оларға тән ерекшелік – бизнес-қоғамдастыққа бағдарлану болып табылады.

Ұлыбританияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл үшін жауапты құрылымдары өз жұмысында превентивтілік қағидаттарын басшылыққа алады. Жария тұлғалар мен мемлекеттік қызметшілердің этикасын дамытуға, сондай-ақ оларды оқытуға екпін беру өте маңызды, себебі этикалық стандарттар мен нормаларға сәйкес шенеунік өзінің бағыты бойынша сыбайлас жемқорлыққа теріс қарай бастайды, кейіннен жоғары мінез-құлық стандарттарының қалыптасуына әкеледі, оған мемлекеттік саланың басқа өкілдері бағыттала бастайды.

3.3. Сингапурдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс –қимыл шаралары

Сингапурда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары

2014жылға Transparency International сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексіне (ИВК) сәйкес Сингапур 7-ші орынды иеленді және Дания, Швеция, Жаңа Зеландия сияқты елдерден кейін сыбайлас жемқорлыққа қатысты ең таза мемлекеттердің қатарында тұр. Бұл ел жалпы рейтингі 100-ден 84 балл жинаған әлемнің ең аз сыбайлас жемқорлық дендеген елдердің төртіншісі болып табылады.

Сингапурда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті шабыттандырушы және ұйымдастырушысы 1959-1990 жылдары премьер-министр лауазымын атқарған Ли Куан Ю болды. 1999 жылдың қарашасында Ли Куан Ю былай деген: «Беделіне дақ түспеген адал, тиімді үкімет басқарушы партияның ең құнды жетістігі мен Сингапурдың басты байлығы болып табылады және солай болып қалады».

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте ең бірінші кезектегі шаралар ретінде ел басшылығы мыналарды айқындады:

- қазіргі сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы құру;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі арнайы барынша дербес мемлекеттік орган (сыбайлас жемқорлық жағдайларын тергеу бюросы) құру;
- сыбайлас жемқорлық жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті қатаңдату;
- мемлекеттік және муниципалдық қызметшілерге жоғары әлеуметтік кепілдіктер белгілеу;
- басқарушылық кадрларының тұрақты және жоспарлы ротациясының практикасы;
- сыбайлас жемқорлық фактілері бойынша айғақтар берген адамның және оның отбасы мүшелерінің қауіпсіздігіне заңнамалық кепілдеме беру;

– сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметті БАҚ-та кеңінен ашып көрсету;

– заңдар мен нормативтік актілерге сыбайлас жемқорлық салдары бойынша тәуелсіз сараптама жүргізу.

Сингапурда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес меритократия қағидатына және конфуций этикасының негізгі канондарына негізделген. Осы себепті дарыны мен қадір-қасиеті негізінде адам капиталын тиімді пайдалану туралы қамқорлық, лауазымды тұлғалардың шынайы жауапкершілігінің орныққан жүйесімен үйлесімде кадрлар тағайындаудың ашық және сенім ұялататын жүйесін енгізудің терең мәні бар. Сингапурдың көшбасшы өкілдерінің көпшілігі «адал және параға сатылмаушылық қағидатын» өмірінің нормасы мен әдет деп түсінеді.

Сингапурда күшті әлеуметтік бағдарланған сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама әрекет етеді. Жемқорлықты болдырмау туралы акті мемлекеттік қызметшілердің еңбекақысын индекстеуді және тұрақты арттырып отыруды, қағазбастылық кедергілерді болдырмау үшін азаматтармен, кәсіпорындар және ұйымдармен өзара іс-қимыл рәсімдерін жетілдіру, бақылау мен қадағалаудың тиісті ашықтығын қамтамасыз ету, сыбайлас жемқорлық орнықты байланыстарды қалыптасуын болдырмау үшін кадрлар ротациясы, қызметтік ақпараттың сыртқа шығып кетуін болдырмау үшін құпиялылық режимін қамтамасыз етуді көздейді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жоспарларды және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың нақты шараларын (әрбір 3-4 жылда) қайта қарау көзделген.

Күштеп мәжбүрлеу ретінде айыппұлдар, бостандығынан айыру, тәркілеу, жұмыстан босату қолданылады. Әрбір адам парақордың өз бостандығына ғана емес, сонымен қатар өз ұрпағының табысты болашағына да балта шабатынын түсінеді. Және тек бір ғана ұрпағының емес, яғни бірнеше ұрпағының.

Мемлекет басшысы ұлттық байлықты қорғаушы, ірі сыбайлас жемқорлық жанжалдарды қатаң және алдын ала

тергеудің, ғылыми негізделген кадр саясатын, атап айтқанда атқарушы және сот билігінде, қарулы күштер мен полицияда жоғары лауазымдарға тағайындау бөлігінде жүзеге асырудың кепілі болып табылады.

Сыбайлас жемқорлық жағдайларын тергеу бюросы. Оның құзырына экономиканың мемлекеттік секторында, жеке секторда сыбайлас жемқорлық көріністерін тергеу және жолын кесу, шенеуніктер ортасында сыбайлас жемқорлық туралы ақпаратты тексеру, сыбайлас жемқорлық тәуекел аймағын анықтаудың тиімді әдістерін әзірлеу және басқару жүйесінің сыбайлас жемқорлыққа қаншалықты бейімдігін бағалау кіреді. Парламенттік сайлаулар, сайлау алды науқандары, полиция мен инспекциялардың қызметі (тұрғын үй құрылысы, сауда, денсаулық сақтау, жер құрылысы мен жерді пайдалану, лицензия беру), мемлекеттік қызметшілердің және олардың туысқандарының банктік есепшоттары Бюроның ерекше бақылауында болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы реформа аясында сот жүйесінің кәсібилігін арттыру мен тәуелсіздігін күшейтуге ерекше көңіл бөлінеді.

Сыбайлас жемқорлық дендеген судьялар корпусы елдің ең үздік заңгерлеріне алмастырылды, олардың арасында жеке адвокаттар көп.

Судьялардың қызметтік өкілеттіктері мен нақты іс-қимылдары қатаң регламенттелді. Қағазбастылық рәсімдер жеңілдетіліп, қажетсіз рұқсаттар мен лицензиялар алып тасталды. Қызметтік қатынастардың этикалық стандарттарының сақталуын нақты қадағалау қамтамасыз етілді.

Сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттер жасағаны үшін қылмыстық жазалау шаралары қатаңдатылды.

Осы шаралардың барлығы мемлекеттің экономикаға араласуын азайтумен, мемлекеттік қызметшілердің еңбекақысын арттыру және білікті әкімшілік кадрларды даярлаумен ұштасты.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат мемлекеттік және муниципалдық аппарат қызметшілерінің еңбекақысын арттырған соң нәтижелі болды.

Сингапурдың үкіметі былай шешті: полиция қызметшісі, қатардағы кеңсе қызметкері де пара алу мен басқа да сыбайлас жемқорлық асыра пайдалануға жол бермейтіндей еңбекақы алуы тиіс.

Сингапурдың мемлекеттік қызметі Азиядағы ең тиімділердің бірі саналады. Мемлекеттік қызметшілердің жалпы саны шамамен 65 000 адамды құрайды. Президент және премьер-министр, 14 министрлік пен 26 тұрақты комитеттердің қызметтері жақсы оқыған және тәрбиелі кадрлармен жасақталған. Бұл – адамның қабілеті, қызметін қазіргі заманғы материалдық-техникалық қамтамасыз ету, шенеуніктердің қатаң тәртібі мен еңбекқорлығы, олардың қайсарлығы мен тұрақты кемелденуге ұмтылуы негізінде қызметі бойынша ілгерілеу арқылы қол жеткізіледі. Жоғары нәтижеге жету үшін жұмыстың құрамдас бөлігі қызметшілерді тұрақты даярлау және олардың біліктілігін арттыру болып табылады. Әрбір мемлекеттік қызметші жылына ең аз дегенде 100 сағат, оның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәселелер бойынша оқуы тиіс.

Сингапурдағы талант-менеджмент. Жоғарыға барар жол ең ақылды, жаңаша ойлайтын және қабілетті адамдарға ашылады. Бұл үшін Сыбайлас жемқорлық жағдайларын тергеу жөніндегі бюро жауап береді. Жұмысқа тарту мектептен басталады, одан әрі болашақ элитаны жетелейді: университетке түсуге көмектеседі, шетелге оқуға және тағылымдамаға жібереді, табыстарын көтермелейді. Сөйтіп, мемлекеттік аппарат дұрыс оқыған және тәрбиелі кадрлармен біртіндеп жаңарады, олардың көпшілігі Бюро қатарын толықтырады.

Әлеуметтік стратификацияның барлық қабатында, Сингапурдың мемлекеттік билігінің барлық тармақтары мен деңгейлерінде «тоғышарлық, шенеуніктердің сатқындығы мен моральдық іріп-шіруіне» жиіркенушілік ахуалын

қалыптасқан, қоғамда ғасырлап орныққан «азиаттық сыбайлас жемқорлық өмір салтын» бұзу үшін барлық жағдай жасалған.

Ақылға қонымды қарапайым тұрғын үй, жеке бағбаны мен жүргізушісінің жоқтығы, қатаң қызметтік орынжай, аса қымбат жеке көлігіне тыйым салу көптеген мемлекеттік қызметшілер үшін саясатта және қызметтік қатынастарда адалдыққа ұмтылу символына айналды.

Жұмыссыздықпен күрес, аз қамтылғандарды мемлекеттік қолдау, тұрғын үй мен денсаулық сақтауды субсидиялау, экономика тиімділігінің артуына сәйкес еңбекақыны қарқынды өсіру туралы қамқорлық, әділетті зейнетақымен қамтамасыз ету, теңгермелі салық салу саясаты елдің әлеуметтік-саяси тұрақтылығының кепілі болып табылады.

Осылайша, Сингапур бүгінгі күні сыбайлас жемқорлық деңгейін азайту, экономикалық бостандық және басқарушылық деңгейі бойынша әлемдік рейтингте жетекші орын алады. Сингапурдың мысалы саяси күш-жігер, заңнамадағы тиімді өзгерістер, сатылмайтын Бюро және судьялар корпусының тәуелсіздігінің арқасында сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға және қоғамда сыбайлас жемқорлыққа жиіркену ахуалын қалыптастыруға болады.

3.4. Швецияда жұртшылықтың ақпаратқа қолжетімділігі

Ашықтық пен айқындық – швед демократиясының негізі. Швеция – еркін және ашық қоғам, онда азаматтарға демонстрацияларға қатысу, өз-өзін айқындау еркіндігі, баспасөз бостандығы, табиғи жер-суға кедергісіз қол жеткізу құқығы, биліктің іс-әрекетін бақылау құқығы сияқты құқықтар мен бостандықтарға кепілдік берілген. Ашықтық тепе теңдікті қамтамасыз ету және қоғамда сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілікті қалыптастыру үшін алғышарт болып табылады.

Швецияның конституциялық құрылысын төрт негізгі заң айқындайды:

басқару нысаны туралы акті, баспасөз бостандығы туралы акті, өз ойын білдіру бостандығы туралы акті және тақ мұрагері туралы акті. Оларға мемлекеттің барлық басқа да заңдары бағынады. Конституция азаматтарға ақпарат алудың еркіндігін, демонстрациялар еркіндігін, саяси партиялар құру құқығын және өз дінін насихаттауға кепілдік береді.

1991 жылы қабылданған өз-өзін айқындау бостандығы туралы акті басқа да бұқаралық ақпарат құралдарына – теледидар, кино, радио және электрондық БАҚ баспасөз бостандығы туралы акті ережелерін таратты.

Осы заңның мақсаты – еркін пікір, ақпарат және көркем шығармашылық бостандығын қамтамасыз ету. Өз ойын білдіру құқығымен белгілі бір жауапкершілік байланысты. Баспасөз бостандығы және өз ойын білдіру бостандығы туралы заңдарды бұзуы бойынша күмәндану істерін әділет канцлері – азаматтық әкімшіліктің саяси емес органы қарайды, оның басшысын үкімет тағайындайды.

Қоғамдық бақылау. Ақпарат бостандығы қағидатының мәні – жұртшылық, бұқаралық ақпарат құралдары да ресми құжаттарға ашық қол жеткізеді. Бұл швед азаматтарына мемлекеттік органдар және жергілікті биліктің іс-әрекетіне кедергісіз бақылау жасауға мүмкіндік береді. Бақылаудың мүмкіндігі демократияның нығаюына, ал билік қызметіндегі ашықтық билікті асыра пайдалануға жол бермейді.

Газеттерді оқудың жоғары деңгейі. 2010 жылы Швецияда тегін басылымдарды есептемегенде, күнделікті шамамен 3,5 млн газет басылып шықты. Жұмыс күндері халықтың 81%-ы таңертеңгілік газеттерді оқиды. Швецияда сатылатын 168 таңертеңгілік газеттің көпшілігін интернеттен де оқуға болады. Сауалнама нәтижесі көрсеткендей, шведтердің 30%-ы жаңалықтар сайтына кіреді екен.

Тәуелсіз радио және теледидар. Швед қоғамдық телеарнасы (SVT) және радио хабар (SR) таратудың

арқасында елдің тұрғындары жарнамасыз кең ауқымды бағдарламаларды таңдау құқығымен қамтамасыз етілген.

Теле- және радиоарналар мемлекеттен тәуелсіз және қандай да бір экономикалық немесе саяси мүдделерсіз жұмыс істейді.

Швеция халқының үштен бірі жаңалықтармен Интернет арқылы танысады. Интернетті қолдану жиілігі Швецияда – Еуропалық Одақ елдері бойынша ең жоғары. 9 миллион халықтың 80%-ы Интернетті қолданады. Ресми құжаттарға қол жеткізу мемлекеттік қызметшілер мен жария әкімшілік органдарының басқа да қызметкерлері мәліметтерді бұқаралық ақпарат құралдарына және үшінші тұлғаларға беруге құқығы бар дегенді білдіреді. Алайда құжаттар егер олар мына салаларға қатысты болса құпия болуы мүмкін: ұлттық қауіпсіздік, Швецияның шетелдермен және халықаралық ұйымдармен қатынасы, ұлттық салық-бюджеттік, кредиттік-ақша, валюта саясатына, мемлекеттің экономикалық мүдделеріне, мемлекеттік билік органдарының инспекция, бақылау және басқа да қадағалау іс-шараларын жүргізуі, қылмыстарды болдырмау және қылмыстық анду, жекелеген тұлғалардың жеке және қаржылық мәртебесін қорғау, жануарлар мен өсімдік түрлерін қорғау.

Осылайша, швед қоғамында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың ерекшелігі – демократия болып табылады, ол ерікті баспасөз, демонстрацияларға қатысу құқығын, табиғатты еркін пайдалану және билік басында тұрғандарды бақылау құқығын көздейді.

Бақылау сұрақтары

1. Грузияда қандай шараларға көп көңіл бөлінеді?
2. Грузияда жүргізілген реформалардың негізгі нәтижелері туралы айтып беріңіз?
3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама немен сипатталады?

4. Сингапурда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің негізгі құрадамдас бөліктерін атаңыз

5. Швецияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының ерекшелігі неде?

6. Ұлыбританияда азаматтық қоғам институттары қандай рөл атақарады?

7. Латвияда қандай орган сыбайлас жемқорлыққа қызметті атқарады?

Әдебиеттер

1. Почему у Грузии получилось / Л.А. Буракова. – М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2011 – С. 272.

2. Материалы сайта <http://www.forbes.ru/ekonomika-column/vlast/52396-porya-dok-po-ruzinski>.

3. Анализ национальных законодательств зарубежных государств в сфере

борьбы с коррупцией (Сингапур, Южная Корея, США, Россия).

<http://sud.gov.kz/rus/content/analiz-nacionalnyh-zakonodatelstv-zarubezhnyh-gosudarstv-v-sfere-borby-s-korrupciey-singapur>.

4. Хонг М. Сингапур – страна, победившая коррупцию // К обществу без коррупции. – 2004 – №2 (19).

5 Материалы сайта European Commission. ec.europa.eu/.../corruption/anti-Corruption

6. Материалы Минобрнауки России по обобщению опыта иностранных государств по реализации в них антикоррупционных образовательных программ. 2010 год. МОН РФ. – М., 2010 – С. 60.

4. тақырып. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл механизмі

4.1. Сыбайлас жемқорлықты қоғамдық бақылау институттары

Сыбайлас жемқорлықтың етек алуы елде жүзеге асырылып жатқан әлеуметтік-экономикалық түрленулердің табыстылығына күмән туғызады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша нығайту шараларын ойдағыдай жүргізу қызметі одан әрі жетілдіруді талап ететін сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағыттылықтың азаматтық қоғам институттарының қолдауынсыз мүмкін емес.

Барлық қолжетімді құралдарды қолдана отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама бойынша түсіндіру жұмыстарын қамтамасыз етуде мемлекеттік органдардың, бұқаралық ақпарат құралдарының, қоғамдық бірлестіктердің және үкіметтік емес ұйымдардың күш-жігерін одан әрі үйлестіру ерекше маңызға ие.

Халықаралық сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізін қалаушы құжат – БҰҰ-ның сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының (2003 жылғы 31 қазан) 13-бабы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте азаматтық қоғамның анағұрлым тиімді құралы ретінде қоғамдық бақылауды кеңейтуді айқындайды.

Азаматтық қатысу деп азаматтар мен азаматтық қоғам құрылымдарының олар тұратын мемлекет пен жергілікті қоғамды басқаруға қатысуы түсініледі. Азаматтық қатысу нысандары азаматтар мен азаматтық қоғам құрылымдарының мемлекеттік органдар шешімдерінің дайындалуына, қабылдануына және бақылауына қатысуы болуы мүмкін

Мемлекеттік басқару жүйесінің сыбайлас жемқорлықты кәсіпкерлік құрылым ретінде таратуы жағдайында олар өздерінің қызметін бақылай алмайды, шешім қабылдай

алмайды. Тек қана азаматтардың, азаматтық қоғамның мемлекеттік органдар қызметіне белсенді және тұрақты қатысуы өз қызметінде сыбайлас жемқорлық тәжірибесін қолданудан біртіндеп бас тартуға мүмкіндік береді.

«Қоғамдық бақылау» ұғымы ғылыми әдебиетте белсенді пайдаланылады, нормативтік құқықтық актілерде пайдаланылады. Ғылыми және тәжірибелік қызметте «бақылау» термині өте жиі қолданылады.

Ғалымдар оған әртүрлі: құрал, фактор, нысан, элемент, функция, қызмет, жүйе, шарт, реттегіш, кепілгер, құбылыс, институт және әдіс ретінде түсінік береді.

Қоғамдық азаматтар мен қоғамдық бірлестіктер жүзеге асыратын бақылау мемлекеттік органдардың қызметін бақылауды білдіреді.

Қоғамдық қатысу идеясы қоғамдық істерді басқару процесіне басқарушыларды тартуды немесе қосуды болжайды. Қоғамдық бақылау «мемлекеттік билік пен жергілікті басқаруды қоса алғанда, олардың жұмысын оңтайландыру мақсатында қоғамның қоғамдық институттар қызметін бағалау мен есепке алуды жүзеге асыруының» маңызды құралы болып табылады.

Жалпы қоғамдық бақылау қоғамның негізгі функцияларының бірін білдіреді, оның субъектілері азаматтар мен олардың бірлестіктері, сондай-ақ негізгі объектілері — мемлекеттік органдар мен олардың лауазымдық тұлғалары болып табылады.

Қоғамдық бақылау мемлекеттік органдар мен азаматтардың коммуникациялары саласында жария саясатта азаматтардың тікелей қатысуын, азаматтардың әлеуметтік белсенділігінің нысаны ретінде қатысады. Бұл ретте қоғамдық бақылау проблемаларды анықтауды және оны шешу үшін ресурстар қалыптастыруды талап етеді.

Мемлекеттік органдар жұмысын қоғамдық бақылау демократияның базалық элементі болып табылады. Қоғам мемлекетке өкілеттіктер мен ресурстар бере отырып,

олардың мақсатты пайдаланылуын бақылау үшін барлық негіздерге ие.

Қоғамдық бақылау – бұл азаматтардың мемлекеттік органдардың өз міндеттерін орындауын, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтауын қадағалауы.

Осылайша, қоғамдық бақылау – бұл қоғамдық ұйымдар мен бастамалық топтардың азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзушылықты тоқтату және оған жол бермеу мақсатында азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерінің мекемелер мен мемлекеттік органдарда және жергілікті басқару органдарында, меншіктің әртүрлі нысандарындағы кәсіпорындарда сақталуын қадағалауы.

4.2. Қоғамдық бақылаудың негізгі принциптері

Қоғамдық бақылаудың негізгі қағидаттары мыналар болып табылады:

- қоғамның жетілуі;
- тәуелсіздік;
- адам құқықтарын және заң талаптарын талап етудің қағидаттылығы;
- мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару органдары қызметінің жариялығы мен ашықтығы;
- мемлекет пен қоғам арасындағы өзара сыйластық пен серіктестік қатынастар.

Қоғамдық бақылау:

1) қоғамның барлық мүшелерінің мүдделері мен қажеттіліктерін бірыңғай басқарушы еркіне біріктіретін қоғамды және оның жекелеген институттарын басқару нысандары ретінде болады;

2) әртүрлі әлеуметтік топтар мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз ету және осы мүдделердің қайшылықтарына жол бермеудің негізгі құралдарын білдіреді;

3) кейінге қалдыратын міндеттерді шешу үшін күш-жігерді үйлестіру мен біріктіру әдісі болып табылады;

4) бұзушыларды анықтауға және қоғамдық талқылаудан бастап құқық бұзушыларға мәжбүрлі сипаттағы шараларды қолдануға әсер етуі мүмкін құқықтық жауапкершілікпен аяқталатын оларды қоғамдық жауапкершілікке тарту тетігін әзірлеуге мүмкіндік беретін әлеуметтік нормаларды орындаудың кепілі ретінде болады;

5) кез келген қоғам мен оның негізгі институттарының бірінің жан жақты ажырамас өкілеттігі болып табылады.

Қазіргі заманғы Қазақстанда мемлекеттік органдар қызметін қоғамдық бақылау тетігін дамыту мәселесі аса өзекті болып табылады.

Қазіргі уақытта қоғамдық бақылау жүйесін қалыптастыру жүргізілуде, қоғамдық бақылау тетіктерін бекітетін нормативтік құқықтық базаны қалыптастыруға талпыныстар жасалуда.

Республикалық, өңірлік және жергілікті деңгейлерде қазақстандық қоғам мен мемлекет арасында тең құқықты серіктестік тетіктерін әзірлеу қажет.

Мемлекеттік органдардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл жасасуының негізгі нысандары мыналар болып табылады:

- мемлекеттік құрылымдар қызметін мемлекеттік бақылау;

- қазақстандық заңнаманы сақтаудың қоғамдық сараптамасы;

- азаматтардың жергілікті мәндегі мәселелерді шешуге қатысуы;

- мамандандырылған кеңесші, консультативтік, үйлестіруші және сараптамалық органдарды құру.

Қоғамдық бақылау жүйесін жалпы қамту, жалпыға жариялау, жариялылық, міндеттілік, нысандардың көп түрлілігі және қоғамдық мүдделерді қорғауға ат салысатын

белгілі бір топ өкілдерінің қоғамдық бақылау органдарын занды деп тануы қағидаттарында құру ұсынылады.

Сыбайлас жемқорлықты қоғамдық бақылау институттары. Сыбайлас жемқорлықты қоғамдық бақылаудың негізгі институттары мыналар болып табылады:

- қоғамның әртүрлі көзқарастарға ие әртүрлі әлеуметтік-мәдени және кәсіби топтарының мүдделерін танытатын саяси партиялар; мемлекеттік биліктің заңнамалық (өкілеттік) сайлауларында осы немесе өзге партия сайлауларының сайланушылары атқарушы биліктің саяси бағыттылығын негіздемелі бақылайды, сондай-ақ олардың сенімін ақтамаған партияларға сенім білдіруден бас тартады;

- ол арқылы еңбек ұжымдары өз мүдделерін таныта алатын кәсіби одақтар;

- мемлекеттік органдарда қоғамның мүдделерін қорғау және таныту үшін құрылатын қоғамдық ұйымдар мен коммерциялық емес сипаттағы бірлестіктер;

- мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару органдарының қызметін қоғамдық бақылауды жүзеге асыратын қоғамдық кеңестер;

- сайлауды өткізу барысын бақылауды және қолданыстағы сайлау заңнамасын сақтауды жүзеге асыруға қатысатын бақылаушылар.

Сыбайлас жемқорлықты тиімді болдырмауды қамтамасыз ету үшін азаматтық қоғам институттарын (үкіметтік емес ұйымдарды – ҰЕҰ) дамыту және сол арқылы олардың мемлекеттік органдарға әсер етуін күшейту қажет. Қоғамдық ұйымдар мемлекеттік органдардың қызметін анағұрлым ашық, айқын ететін заңдарға өзгеріс енгізе алар еді, мемлекеттік басқарудың көптеген процестерінде қоғамдық, оның ішінде заң шығару процесіне, бюджеттік және сайлау процестеріне қатысуды болжай алар еді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасау үшін шешімді мәселелер сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптастыруға және азаматтық құралымдарды дамытуға,

осы процеске ҮЕҮ және барлық деңгейдегі мемлекеттік органдар өкілдерін тартуға ие болады.

Қоғамдық бақылау кезеңдері.

1 Мемлекеттік органдар мен олардың лауазымдық тұлғаларының шешімдері мен әрекеттерін жүйелік мониторингілеу. Оны жүзеге асыру үшін бәрінен бұрын, осындай органдар мен адамдар қызметі туралы жеткілікті толық және дұрыс ақпараттың, яғни барлық деңгейдегі мемлекеттік органдардың шешімдері мен әрекеттерінің азаматтар үшін айқындылығы мен ашықтығының болуы қажет.

2 Мемлекеттік органдар мен олардың лауазымдық тұлғаларының шешімдері мен әрекеттерін қоғамдық сараптама. Қоғамдық бақылаудың осы кезеңін іске асырудың мәні мемлекеттік органдар қабылдаған актілер мен құжаттардың талдауын жасауда болады. Қоғамдық сараптама қоғамдық бақылаудың анағұрлым ресурсты қажет ететін кезеңі болып табылады – оны өткізу адами сонымен қатар қаржылық, материалдық ресурстарды тарту мен пайдалануды талап етеді.

3 Қоғамдық сараптаманың нәтижелерін мемлекет пен қоғамға жариялы түрде ұсыну, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттік орган арасында мүдделер теңгерімін қамтамасыз ету.

Қоғамдық бақылау жүйесінің жұмыс істеуі мынадай міндетті шарттар

болғанда мүмкін болады:

- қоғамдық бірлестіктің еріктілігі;
- ақпаратқа қол жетімділік;
- тәуелсіз БАҚ;
- мемлекеттік органдардың демократиялылығы мен

ашықтығы.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда үш қағидатты іске асыру маңызды болып табылады: бақылау, есепке алу және ашықтық. Ашықтық пен жариялылық заңнамалық деңгейде қоғамдық бақылаудың көмегімен

мүмкін болады. Ол құқықтық базаға, жағдайға нәтижелі әсер ету үшін құқықтық базаға ие болады.

Қоғамдық бақылау сыбайлас жемқорлық қатынастардың туындауына ықпал ететін жағдайларды жою мен мүмкіндіктерді болдырмау, сыбайлас жемқорлық фактілерін анықтау және жолын кесу мақсатында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл ету құралы ретінде азаматтар мен олардың автономды бірлестіктері жүзеге асыратын әрекеттердің ілеспелігін қамтиды.

Қоғамдық бақылау жүйесі әрекеттерінің нәтижелері:

– сыбайлас жемқорлықты төмендету, азаматтардың мемлекеттік органдарға сенімін арттыру, мемлекеттік органдардың ашықтығы мен есептілігін арттыру, қоғамдық және мемлекеттік құрылымдардың әлеуметтік-экономикалық проблемаларды бірлесіп шешуі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылаудың тиімдігі:

– азаматтық қоғам институттары өкілдерінің кәсіби даярлығы мен адалдығы деңгейіне;

– мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару органдарының қызметі туралы ақпараттың қол жетімділігін шын мәнісінде қамтамасыз етуге.

Яғни, мемлекеттік органдар ұсынатын ақпарат қаншалықты толық және дұрыс болып табылады;

– мемлекеттік органдардың азаматтар мен қоғамдық бірлестіктердің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар туралы хабарламасын қамтитын өтініштерін қарау бойынша қызметінің тиімділігіне тәуелді болады.

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасау саласындағы қоғамдық бақылау жүйесінің қалыптасуы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының қазіргі заманғы кезеңінде сыбайлас жемқорлықты ауыздықтау елдің экономикалық және саяси дамуының маңызды стратегиялық бағыттарының бірі болып табылады. Республиканың қауіпсіздігі мен тұрақтылығын

қамтамасыз ету жеке кәсіпкерлікті дамытуға бөгет болатын, табиғи ресурстарды талан-тараж етуге әкелетін, ұлттық экономикаға тиімсіз инвестицияларды жүзеге асыратын және т.с.с. сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетусіз мүмкін емес.

Осылайша, Қазақстанда сыбайлас жемқорлықпен тиімді күресу үшін қоғамдық, саяси және экономикалық салалардағы барлық стратегиялық міндеттерді шешу қажет.

Қоғамның қолдауынсыз сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар тек қана жартылай әсер береді. Сондықтанда сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың маңызды бағыты тиімді қоғамдық бақылау болып табылады.

Тәжірибе көрсеткендей, азаматтардың қоғамдық-саяси белсенділігінің төмендігіне қарамастан Қазақстанда қоғамдық бақылау жүйесінің қалыптасуы басталды.

Қазақстанда қоғамдық бақылау жүйесін қалыптастыру процесінің маңызды кезеңдері «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы»

(1998ж.), «Мемлекеттік қызмет туралы» (1999ж.), «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» (2015ж.), «Қоғамдық бақылау туралы» (2015ж.) заңдарды қабылдау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі арнайы мемлекеттік орган – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігін құру болды. Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті орган, сондай-ақ оның аумақтық департаменттері қоғаммен өзара іс-қимыл жасасу, мемлекеттік қызметтер көрсету сапасын; азаматтардың өтініштерін қарау сапасын іс жүзінде бақылау бойынша жұмысты бастады.

Осының арқасында Қазақстанда мемлекеттік аппарат жұмысының, мемлекеттік қызметтер көрсетудің тиімділігі мен айқындылығы артып келеді, бизнеске әкімшілік жүктеме төмендеуде, сыбайлас жемқорлыққа.

Қарсы заңнама жетілдірілуде.

Азаматтарға сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлау мүмкіндігін беру үшін әртүрлі нысандағы интернет-қабылдаулар, ресми сайттарда тиісті бөлімдер, шұғыл желілер, сенім телефондары ұйымдастырылған. «Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы» қабылданды. Бұл маңызды стратегиялық құжатта сыбайлас жемқорлыққа саясат тұжырымдамасы бекітілген және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетуге ықпал ететін іс-шаралар кешені әзірленді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асырудың маңызды қадамы Құрылымдық реформаларды іске асырудың 2014-2015 жылдарға арналған жол картасының ҚР Үкіметінің 2014 жылғы 24 қазандағы №1012 қаулысымен бекітілуі болды. Осы құжатта таяудағы перспективада бизнесті дамыту үшін тосқауылдарды жою бойынша, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықты төмендету бойынша кезек күттірмейтін шаралар белгіленген.

Жол картасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді күрес жүргізу мақсатында Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша мемлекеттер тобына (ГРЕКО) кіруі және Сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілік туралы конвенцияға және 2020 жылға дейінгі сыбайлас жемқорлық үшін азаматтық құқықтық жауапкершілік туралы конвенцияға қосылуы бойынша, ҚР Үкіметіне 2017 жылғы 1 қаңтардан бастап халықтың табыстары мен шығыстарын жалпы декларациялауға көшуін көздейтін заң жобасын енгізу бойынша мәселе қарастырылды.

Қазіргі уақытта мемлекеттік органдардың қызметін бақылауды жүзеге асыруды реттейтін мынадай үш негіз қалаушы заң қабылданған:

«Қоғамдық кеңестер туралы» 2015 жылғы 2 қарашадағы №383–V Қазақстан Республикасының Заңы. Осы Заң қоғамдық кеңестердің құқықтық мәртебесін, халық алдында есеп беретін мемлекет қалыптастыру жөніндегі

мемлекеттік саясатты іске асыруға, барлық деңгейлердегі мемлекеттік органдардың шешімдер қабылдауына коммерциялық емес ұйымдардың, азаматтардың кеңінен қатысуын қамтамасыз етуге бағытталған қызметін қалыптастыру және ұйымдастыру тәртібін айқындайды;

– «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» 2015 жылғы 16 қарашадағы №401-V Қазақстан Республикасының Заңы. Заң ақпаратты заңмен тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін алу және тарату жөніндегі әркімнің конституциялық құқығын іске асыру нәтижесінде туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейді; 2016 жылғы 1 қаңтарда қолданысқа енгізілген «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы №410-V Қазақстан Республикасының Заңы. Бұл құжатта басымды назар сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мен жолын кесуге, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жәрдем көрсеткен адамдардың қауіпсіздігі мен қолсұғылмаушылығының кепілдігін қамтамасыз ету тетігін енгізуге аударылады.

Қазақстан Республикасында сонымен қатар барлық жеке тұлғалардың табыстары мен мүлкін декларациялау енгізілуде. 2015 жылғы 18 қарашада Мемлекет басшысы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жеке тұлғалардың кірістері мен мүлкін декларациялау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңына қол қойды. Заң Мемлекет басшысының «Бес институционалдық реформаларды іске асыру бойынша 100 нақты қадам» Ұлт жоспарын орындау, Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясының, Қазақстан Республикасының азаматтары мен тұруға ықтиярхаты бар адамдардың кірістерін және мүлкін жалпыға бірдей декларациялауға көшіру тұжырымдамасының, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі 2011-2015 жылдарға арналған салалық бағдарлама шеңберінде әзірленді.

Қоғам алдындағы мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы қолданыстағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралардың бірі болып табылады.

Қазақстанда мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті орган жанынан Қоғамдық кеңес құрылды. Оның басым міндеттері мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын жетілдіру, сондай-ақ халыққа қызмет көрсету сапасын арттыру бөлігіндегі кері байланысты қамтамасыз ету болып табылады. Кеңес құрамында – 12 мүше бар. Оған Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары, азаматтық қоғам өкілдері, бұқаралық ақпарат құралдары кіреді.

Қоғамдық кеңестер міндеттерінің қатарына сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету және сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытталған бағдарламалар мен жоспарларды іске асыру, сондай-ақ оларды іске асыру нәтижелерінің талдауымен бірлескен мониторингін жүзеге асыру; сыбайлас жемқорлықпен байланысты қауіптерден азаматтар мен қоғамның құқықтарын, еркіндіктері мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге жәрдемдесу кіреді және т.б.

Кеңес мынадай функцияларды орындайды:

1) Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мәселелері бойынша, оның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы, сыбайлас жемқорлықпен күрес нысандары мен әдістерін жетілдіру бойынша ұсыныстарды әзірлеу және құзыретті органдарға енгізу;

2) Қоғамдық мониторингті ұйымдастыру мәселелер бойынша мемлекеттік қызметтер туралы заңнаманы жетілдіру бойынша, мемлекеттік қызметтер көрсету сапасын жақсарту бойынша ұсынымдарды әзірлеу және тиісті мемлекеттік, оның ішінде жоғары тұрған органдарға енгізу;

3) сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне анағұрлым жақын тұратын салаларды анықтау мәселелері бойынша ғылыми ұсынымдарды қарау және олардағы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету бойынша ұсыныстар әзірлеу;

4) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға бағытталған бағдарламалар мен жоспарларды іске асыру нәтижелері бойынша сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету бойынша ұсыныстар енгізу, сондай-ақ оларды іске асырудың бірлескен мониторингі мен талдауын жүзеге асыру;

5) қоғамдық мониторинг қорытындыларын, сондай-ақ мемлекеттік органдар қабылдаған қоғамдық мониторинг нәтижелері бойынша шараларды қарастыру;

6) халықты сыбайлас жемқорлық көздері мен теріс әсерлері, онымен күресу құралдары мен сыбайлас жемқорлықтың алдын алу бойынша шаралар туралы ақпараттандыру;

7) азаматтық қоғам субъектілерін мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын іске асыруға тарту бойынша ұсыныстар әзірлеу;

8) кәсіпкерлік субъектілерінің заңды мүдделерін қорғаумен байланысты құқық қорғау қызметін реттейтін құқықтық нормаларды жетілдіру бойынша ұсыныстарды әзірлеу;

9) мүдделі мемлекеттік органдармен, үкіметтік емес ұйымдармен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасасу және халыққа көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын қамтамасыз ету бойынша бірлескен іс-шаралар жүргізу,

10) мемлекеттік органдар басшыларының, жауапты лауазымдық тұлғаларының сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету және мемлекеттік қызметтер ұсыну сапасын жақсарту бойынша қабылдаған шаралары туралы ақпаратын тыңдау;

11) мемлекеттік органдардың лауазымдық тұлғаларын мемлекеттік қызметтер туралы заңнама талаптарын сақтамағаны, қоғамдық мониторинг нәтижелері бойынша шаралар қабылдамағаны үшін тәртіптік жауапкершілікке тарту туралы ұсынымдар әзірлеу.

Бақылау сұрақтары

1. Сіз «қоғамдық бақылау» ұғымының мазмұнын қалай түсінесіз?

2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылау мәні мен негізгі қағидаттары нені қамтиды?

1. Қоғамдық бақылаудың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл құралы ретіндегі рөлі қандай?

2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылаудың негізгі институттарын атаңыз.

Әдебиет

1. БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы. 2003 жылғы 31 қазан.

2. Атаманчук Г.В. Обеспечение рациональности государственного управления. – М., 1990

3. Плотников А.А. Общественный контроль и его потенциал в противодействии коррупции // Государство и право. – 2013 – №2

4. Кулешова Н.Н. О современном состоянии общественного контроля //Юридическая наука. – 2011 – №2

5. Нисневич Ю.А. Общественный контроль как механизм противодействия коррупции: проблемы реализации в России // Право и государство: теория и практика. – 2010 – №4

6. Аширбаев А. Под общественным контролем // Юридическая газета. – 2015 – 12 марта.

7. Қоғамдық кеңестер туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 2 қарашадағы №383-V Заңы // Егемен Қазақстан. – 2015 – 3 қараша.

8. Ақпаратқа қол жеткізу туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы №401-V Заңы // Егемен Қазақстан. – 2015 – 17 қараша.

5 тақырып. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін заңды жауапкершілік

5.1. Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық

Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі 01 қаңтар 2015 жылы қолданысқа ендірілген.

Әкімшілік кодекстің 2 – бөлімі 3 тарауы 25-бабында Әкімшілік құқық бұзушылық:

1. Осы Кодексте сол үшін әкімшілік жауаптылық көзделген, жеке тұлғаның құқыққа қарсы, кінәлі (қасақана немесе абайсызда жасаған) әрекеті не әрекетсіздігі немесе заңды тұлғаның құқыққа қарсы әрекеті не әрекетсіздігі әкімшілік құқық бұзушылық деп танылады.

2. Осы Кодекстің Ерекше бөлігінің баптарында көзделген құқық бұзушылықтар үшін, егер бұл құқық бұзушылықтар өзінің сипаты бойынша заңнамаға сәйкес қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқпаса, әкімшілік жауаптылық туындайды.

Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде бірқатар сыбайлас жемқорлық үшін әкімшілік жауаптылық көздеген бірнеше нормалар бар.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар 34 тарауда орналасқан және алты баптан тұрады:

– 676-бап. Жеке тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі;

– 677-бап. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның заңсыз материалдық сыйақы алуы;

– 678-бап. Заңды тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі;

– 679-бап. Мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы және заңсыз кірістер алуы;

– 680-бап. Мемлекеттік органдар басшыларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі шараларды қабылдамауы;

– 681-бап. Бұрын сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдарды жұмысқа қабылдау.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың құрамы:

Олар төрт элементтерден тұрады. Субъект, объект, субъективтік жақ, объективтік жақ.

Субъект – бұл құқық бұзушылық жасаған және заңда белгіленген белгілері бар құқықтық жауапкершілік атқара алатын адам.

Барлық сыбайлас жемқорлықты жасайтын арнайы субъектілер – мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның және оған теңестірілген тұлғаның жасауын болжайды.

Оған жататындар:

– Маслихат депутаттары;

– ҚР мемлекеттік қызметтік заңнамасы бойынша барлық мемлекеттік қызметкерлер.

– Жергілікті өзін өзі басқару органына сайланған адамдар.

– ҚР Президенттігіне, парламент депутаттығына, Маслихат депутаттығына кандидат ретінде тіркелген адамдар.

– Жергілікті өзін өзі басқару органдарында тұрақыт және уақытша қызмет атқарғаны үшін бюджеттен ол үшін қаражат алатын қызметкерлер.

– Мемлекеттік ұйымдарда және жарғылық капиталында мемлекеттің үлесі елу пайыздан асатын ұйымдар, холдингтер, акционерлік ұйымдар.

– Қазақстан Республикасының ұлттық банкі қызметкерлері.

Субъектінің ақыл есі дұрыс болуы керек, егерде оның ақыл есі дұрыс болмаса жауаптылыққа тартылмайды.

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы тікелей ниетпен сипатталады. Кінәлі адам заңға қайшы әрекет жасап жатқанын ұғынады. Кейбір құрамдарда мақсат пен мотив бар.

Баптар:

676-бап. Жеке тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі

Жеке тұлғалардың мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаларға немесе оларға теңестірілген тұлғаларға заңсыз материалдық сыйақы, сыйлықтар, жеңілдіктер беруі не қызметтер көрсетуі, егер бұл әрекеттерде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, –

екі жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

677-бап. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның заңсыз материалдық сыйақы алуы

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның жеке өзі немесе делдал арқылы заңсыз материалдық сыйақыны, сыйлықтарды, жеңілдіктерді не көрсетілетін қызметтерді ұсынған тұлғалардың пайдасына әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін осыларды алуы, егер мұндай әрекеттер (әрекетсіздік) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның қызметтік өкілеттіктеріне кіретін болса, егер бұл әрекеттерде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, –

алты жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

678-бап. Заңды тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі

1. Заңды тұлғалардың мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаларға немесе оларға

теңестірілген тұлғаларға заңсыз материалдық сыйақы, сыйлықтар, жеңілдіктер беруі не қызметтер көрсетуі, егер бұл әрекеттерде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, –

жеті жүз елу айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

2. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған әрекеттер –

бір мың бес жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

679-бап. Мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы және заңсыз кірістер алуы

Мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өздеріне заңнамада жүктелген функциялардан тыс кәсіпкерлік қызметпен айналысуы не белгіленген қаржыландыру көздерінен басқа материалдық игіліктер мен артықшылықтар қабылдауы –

осы ұйымдардың басшыларына алты жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

680-бап. Мемлекеттік органдар басшыларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі шараларды қабылдамауы

Мемлекеттік органдар, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдары басшыларының не жауапты хатшыларының немесе Қазақстан Республикасының Президенті айқындайтын өзге де лауазымды адамдарының өз өкілеттіктері шегінде Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасының бұзушылықтарын жою бойынша не сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға кінәлі, өздеріне бағынысты адамдарға қатысты шаралар қабылдамауы не көрсетілген шараларды Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл

туралы заңнамасын бұза отырып қабылдауы, не кінәлі адамдардың тұрғылықты жері бойынша мемлекеттік кіріс органдарына тиісті ақпаратты ұсынбауы –

бір жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

681-бап. Бұрын сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдарды жұмысқа қабылдау

Мемлекеттік органдар, мекемелер мен кәсіпорындар басшысының не ұлттық компаниялар, ұлттық басқарушы холдингтер, ұлттық холдингтер, ұлттық даму институттары, сондай-ақ олардың еншілес ұйымдары басшысының бұрын сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдарды жұмысқа қабылдауы –

бір жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

5.2. Қылмыстық сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар

29) сыбайлас жемқорлық қылмыстар – осы Кодекстің 189 (үшінші бөлігінің 2) тармағында, үшінші бөлігінің 2) тармағында көзделген белгілер болған жағдайда төртінші бөлігінде), 190 (үшінші бөлігінің 2) тармағында, үшінші бөлігінің 2) тармағында көзделген белгілер болған жағдайда төртінші бөлігінде), 218 (үшінші бөлігінің

1) тармағында), 218-1 (төртінші бөлігінің

1) тармағында), 234 (үшінші бөлігінің

1) тармағында), 249 (үшінші бөлігінің

2) тармағында), 361, 362 (төртінші бөлігінің 3) тармағында), 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 450, 451 (екінші бөлігінің 2) тармағында) және 452-баптарында көзделген іс-әрекеттер;

ҚР ҚК 3 бабында:

2) айтарлықтай залал және айтарлықтай мөлшер 366 және 367-баптарда – елуден үш мың айлық есептік

көрсеткішке дейінгі ақша сомасы, бағалы қағаздардың, өзге де мүліктің немесе мүліктік сипаттағы пайданың құны;

3) аса ірі залал және аса ірі мөлшер залал; 366 және 367-баптарда – он мың айлық есептік көрсеткіштен асатын ақша сомасы, бағалы қағаздардың, өзге де мүліктің немесе мүліктік сипаттағы пайданың құны;

38) ірі залал және ірі мөлшер – 366 және 367-баптарда – үш мыңнан асатын және он мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі ақша сомасы, бағалы қағаздардың, өзге де мүліктің немесе мүліктік сипаттағы пайданың құны;

366-бап. Пара алу

1. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның не лауазымды адамның, сол сияқты шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамының пара берушінің немесе оның өкілі болған адамдардың пайдасына жасаған әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін, егер мұндай әрекеттер (әрекетсіздік) осы адамның қызметтік өкілеттіктеріне кіретін болса не ол лауазымдық жағдайына байланысты осындай әрекеттерге (әрекетсіздікке) ықпал жасай алатын болса, сол сияқты жалпы қамқорлығы немесе жол берушілігі үшін өзіне немесе басқа адамдарға ақша, бағалы қағаздар, өзге мүлік, мүлікке құқық немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде жеке өзі немесе делдал арқылы пара алуы –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның жиырма еселенгеннен елу еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

1-1. Құқық қорғау органының қызметкері немесе құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаған дәл сол іс-әрекет –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның отыз еселенгеннен елу еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Осы баптың бірінші және 1-1-бөліктерінде көзделген, айтарлықтай мөлшерде жасалған іс-әрекеттер, сол сияқты заңсыз әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін пара алу –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның елу еселенгеннен алпыс еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші, 1-1 немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер, егер олар:

- 1) қорқытып алу жолымен;
- 2) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 3) ірі мөлшерде;
- 4) бірнеше рет жасалса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның алпыс еселенгеннен жетпіс еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші, 1-1, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер, егер оларды қылмыстық топ жасаса, сол сияқты аса ірі мөлшерде жасалса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның жетпіс еселенгеннен сексен еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не

он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ескерту. Егер сыйлықтың құны екі айлық есептік көрсеткіштен аспаса, осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген адамның бірінші рет сыйлық түрінде мүлікті, мүлікке құқықты немесе өзге де мүліктік пайданы алуы бұрын жасалған заңды әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін алдын ала уағдаластық болмаған кезде маңызы аз болуына байланысты қылмыс болып табылмайды және тәртіптік немесе әкімшілік тәртіппен қудаланады.

367-бап. Пара беру

1. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамға не оған теңестірілген адамға немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамға не лауазымды адамға, сол сияқты шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамына жеке өзіне немесе делдал арқылы пара беру –

мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның жиырма еселенгеннен отыз еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Айтарлықтай мөлшерде жасалған дәл сол іс-әрекет – мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның отыз еселенгеннен қырық еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер, егер олар:

- 1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 2) ірі мөлшерде;
- 3) бірнеше рет жасалса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның қырық еселенгеннен елу еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер, егер олар аса ірі мөлшерде жасалса немесе оларды қылмыстық топ жасаса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның елу еселенгеннен алпыс еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ескертулер.

1. Осы Кодекстің 366-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген адамға бұрын жасаған заңды әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін сомасы немесе құны екі айлық есептік көрсеткіштен аспайтын сыйлықты бірінші рет беру, егер осы адам жасаған әрекеттер (әрекетсіздік) алдын ала уағдаластықпен байланысты болмаса, қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқпайды.

2. Пара берген адам, егер оған қатысты осы Кодекстің 366-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген адам тарапынан параны қорқытып алу орын алған болса немесе егер осы адам пара бергені туралы құқық қорғау органына немесе арнаулы мемлекеттік органға өз еркімен хабарласа, қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

368-бап. Парақорлыққа делдал болу

Парақорлыққа делдал болу, яғни пара алушыға және пара берушіге олардың арасындағы пара алу және беру туралы келісімге қол жеткізуге немесе оны іске асыруға ықпал ету –

мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен

айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның он еселенгеннен жиырма еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Бірнеше рет жасалған не қылмыстық топ немесе адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған дәл сол іс-әрекет –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның жиырма еселенгеннен отыз еселенгенге дейінгі сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

369-бап. Қызметтік жалғандық жасау

1. Қызметтік жалғандық жасау, яғни мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның не лауазымды адамның ресми құжаттарға көрінеу жалған мәліметтерді енгізуі не аталған құжаттарға олардың шынайы мазмұнын бұрмалайтын түзетулер енгізуі не көрінеу жалған немесе қолдан жасалған құжаттар беруі, егер бұл іс-әрекеттер өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында жасалған болса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2-1. Құқық қорғау органының қызметкері жасаған дәл сол іс-әрекет –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір

бойына айыра отырып, үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген іс-әрекет, егер оны жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген іс-әрекет, егер оны құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

370-бап. Қызметтегі әрекетсіздік

1. Қызметтегі әрекетсіздік, яғни мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның не лауазымды адамның өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында өзінің қызметтік міндеттерін орындамауы, егер бұл азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзуға әкеп соқса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, екі мың айлық есептік көрсеткішке

дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2-1. Құқық қорғау органының қызметкері жасаған дәл сол іс-әрекет –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған дәл сол іс-әрекет –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір мың екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші, 2-1 немесе үшінші бөліктерінде көзделген:

1) ауыр зардаптарға алып келген;

2) құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаған іс-әрекеттер –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, жеті жылға дейін бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

364-бап. Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу

1. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның не лауазымды адамның кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын ұйым құруы не мұндай ұйымды басқаруға заңда белгіленген тыйым салуға қарамастан, жеке өзі немесе сенім білдірген адам арқылы қатысуы, егер бұл іс-әрекеттер мұндай ұйымға жеңілдіктер мен артықшылықтар беруге немесе өзге де нысандағы жақтаушылыққа байланысты болса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, бір мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не төрт жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не бір жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2-1. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, құқық қорғау органының қызметкері жасаған іс-әрекет –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекет –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, төрт мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір мың сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не төрт жылға дейінгі мерзімге бас

бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаған іс-әрекет – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не бір мың екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

365-бап. Занды кәсіпкерлік қызметпен айналысуға кедергі жасау

1. Дара кәсіпкердің немесе ұйымдық-құқықтық нысанына немесе меншік нысанына қарамастан коммерциялық ұйымның құқықтары мен заңды мүдделерін шектеу, сол сияқты дара кәсіпкердің немесе коммерциялық ұйымның дербестігін шектеу не қызметіне өзгедей түрде заңсыз араласу, оның ішінде тексерулер жүргізу тәртібін бұзу, оларға белгілі бір қызметті жүзеге асыруға арнаулы рұқсат (лицензия) беруден құқыққа сыйымсыз бас тарту немесе оны беруден жалтару, кәсіпкерлік субъектінің қызметін және (немесе) оның банктік шоты бойынша операцияларды заңсыз тоқтата тұру, жеке кәсіпкерлік субъектісін қайырымдылыққа және өзге де іс-шараларға мәжбүрлеп құқыққа қарсы тарту, жеңілдіктер мен преференцияларды қолданудан құқыққа сыйымсыз бас тарту, оларды қолдануға кедергі келтіру немесе құқыққа сыйымсыз қолданбау жолымен заңсыз араласу, егер бұл іс-әрекеттерді мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам өздерінің қызметтік өкілеттіктерін басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру не өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен

артықшылықтар алу мақсатында қызмет мүдделеріне қайшы пайдаланып жасаса, егер бұл азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіруге әкеп соқса, – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Мынадай:

2) алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған;

3) ірі мөлшерде жасалған;

4) құқық қорғау органының қызметкері жасаған дәл сол іс-әрекеттер – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген:

1) жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған;

2) аса ірі мөлшерде жасалған;

3) қылмыстық топ жасаған не қылмыстық топтың мүддесіне орай;

4) мүлікті жария етуді жүргізу процесінде алынған ақпаратты пайдалана отырып, «Қазақстан Республикасының азаматтарына, оралмандарға және Қазақстан Республикасында тұруға ықтиярхаты бар адамдарға олардың мүлікті жария етуіне байланысты рақымшылық жасау туралы» Қазақстан

Республикасының Заңында белгіленген қызметтік міндеттерді орындау кезінде жасалған іс-әрекеттер –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, сегіз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген, құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаған іс-әрекеттер –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, алты жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

450-бап. Билікті теріс пайдалану

1. Бастықтың немесе лауазымды адамның билікті немесе қызмет бабын өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында қызмет мүдделеріне қайшы теріс пайдалануы, егер бұл азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзуға әкеп соқса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, төрт мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Ауыр зардаптарға әкеп соққан дәл сол іс-әрекет –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, төрт жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, ұрыс жағдайында жасалған іс-әрекеттер –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, жеті жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, соғыс уақытында жасалған іс-әрекеттер –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, он жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға не өмір бойына бас бостандығынан айыруға жазаланады.

451-бап. Билікті асыра пайдалану

2 бөлігінде

2) өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында жасалған дәл сол іс-әрекет –

белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, ал 2) тармақта көзделген жағдайларда мүлкі тәркіленіп, бес жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

452-бап. Биліктің әрекетсіздігі

1. Биліктің әрекетсіздігі, яғни бастықтың немесе лауазымды адамның өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында өзінің қызметтік міндеттерін орындамауы, егер бұл азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзуға әкеп соқса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, үш мың айлық есептік көрсеткішке

дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Ауыр зардаптарға әкеп соққан дәл сол іс-әрекет – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, төрт жылдан сегіз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, ұрыс жағдайында жасалған іс-әрекеттер –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, соғыс уақытында жасалған іс-әрекеттер –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, он жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

189-бап. Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу

3- бөлігі

2) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаса, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса, –

мүлкі тәркіленіп, екі жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға, ал 2) тармақта көзделген жағдайларда, мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, жымқырылған мүліктің он еселенгеннен жиырма еселенгенге дейінгі мөлшерінде

айыппұл салуға не екі жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

190-бап. Алаяқтық

3-бөлігі

2) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған алаяқтық, егер ол өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

мүлкі тәркіленіп, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға, ал 2) тармақта көзделген жағдайларда, мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, жымқырылған мүліктің он еселенгеннен жиырма еселенгенге дейінгі мөлшерінде айыппұл салуға не үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

218-бап. Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату)

3-бөлігі

1) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

мүлкі тәркіленіп, ал 1) тармақта көзделген жағдайларда белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

234-бап. Экономикалық контрабанда

3- бөлігі

1) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам

жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

мүлкі тәркіленіп, ал 1) тармақта көзделген жағдайларда белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, үш жылдан сегіз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

249-бап. Рейдерлік

3-бөлігі

2) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса, –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан он жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, ал 2) тармақта көзделген жағдайларда белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, сегіз жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

361-бап. Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану

1. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның не лауазымды адамның өздерінің қызметтік өкілеттіктерін өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында қызмет мүдделеріне қайшы пайдалануы, егер бұл азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіруге әкеп соқса, – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не алты жүз

сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2-1. Құқық қорғау органының қызметкері жасаған дәл сол іс-әрекет –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, төрт мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не бір мың сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, не төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекет –

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір мың екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші, 2-1 немесе үшінші бөліктерінде көзделген:

1) қылмыстық топтың мүддесінде жасалған;

2) мүлікті жария етуді жүргізу процесінде алынған ақпаратты пайдалана отырып, «Қазақстан Республикасының азаматтарына, оралмандарға және Қазақстан Республикасында тұруға ықтиярхаты бар адамдарға олардың мүлікті жария етуіне байланысты рақымшылық жасау туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген қызметтік міндеттерді орындау кезінде жасалған;

3) ауыр салдарға алып келген;

4) құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаған іс-әрекеттер

мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

362-бап. Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану

4-бөлігі

3) өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында;

белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, ал 3) тармақта көзделген жағдайларда мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Бақылау сұрақтары

1. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың негізгі міндеттерінің мәні неде.

2. Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық құрамы ұғымдарының анықтамасы

3. Сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылық құрамдарының ұғымы.

4. Пара алу ҚК 366 бабы

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы

2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік кодексі 2014 жылғы

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесік кодексі 2014 жылғы

4. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңы 1999 жылғы

6 Тақырып. Мемлекеттік қызметте сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру

6.1. Мемлекеттік қызметті реформалаудың сыбайлас жемқорлыққа қарсы аспектісі

Бүгінгі күні әрбір халықтың алдында тұрған күрделі мәселелердің бірі мемлекеттік басқаруға қатысты тәсілдерді қолдануды талап етуі болады. Әлемдік тәжірибе дәлелдегендей, түрлі себептермен мемлекет рөлінің әлсіреуі дұрыс ұйымдастырылмауға, хаос, анархия, әлеуметтік қақтығыстар мен шиеленістерге әкеліп соғатыны белгілі.

Қазіргі жағдайда кез келген мемлекет үшін ортақ мәселе – елдің ұзақ мерзімді даму мақсаттарына қол жеткізудің маңызды факторы ретінде мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін құру болып табылады. Әкімшілік реформалар жүргізу бойынша шетелдік тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру басқару әдістері мен нысандарын өзгерту, басқару деңгейлері арасындағы функцияларды бөлу, сондай-ақ ұйымдық құрылымдарды жаңғырту және оларды жаңа міндеттермен сәйкестендіру арқылы жүргізіледі. Мемлекеттік қызмет көрсетудің сапасын арттыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізу, халықтың және жеке тұлғаның тарапынан билікке деген сенімін нығайту маңызды міндет болып табылады. Қазіргі заман талабына жауап беру үшін мемлекет болып жатқан өзгерістерді негізге ала отырып, әкімшілік жүйесін реформалауға, саясаттың басымдықтарын айқындауға мәжбүр.

Қазақстандағы мемлекеттік басқару жүйесін реформалау бірнеше кезеңдерден өтті, олардың әр қайсысының өз ерекшеліктері болды және олар сол кезеңде мемлекеттік шешуі тиіс міндеттермен айқындалады. Осылайша, тәуелсіздіктің бірінші онжылдығында мемлекетімізге елдің қоғамдық өмірінің барлық саласында

болып жатқан өзгерістерді ескере отырып, мемлекеттік басқарудың жаңа жүйесін жедел құруына тура келді.

Бұл кезеңде ауқымы үлкен командалық-салалық басқару құрылымы айтарлықтай қысқартылып, оңтайландырылды және нарықтық экономиканың талаптары мен жаңа саяси процестерге бейімделген мемлекеттік басқару жүйесі қалыптасты. Орталық басқару органдарын оңтайландыру негізінен әртүрлі мемлекеттік органдардың функцияларының қосарлануын болдырмауға, басқару буындарының санын азайтуға, сонымен қатар ведомствоаралық қарым-қатынас және жауапкершілік пен есеп берушілік мәселесін реттеуге мүмкіндік берді.

Қазақстанның мемлекеттік басқаруын одан әрі жетілдірудің негізгі бағыттары «Қазақстан – 2030» Стратегиясында айқындалды. Дамудың осы кезеңінде стратегиялық міндетті табысты іске асыру негізі жоғары тиімді мемлекеттік басқару жүйесі болды. Бұл кезеңде мемлекеттік басқару жүйесінде бірқатар күрделі қайта құрулар жүргізілді. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Президенті 1999 жылғы 22 қаңтардағы «Қазақстан Республикасы Үкіметінің құрылымы туралы», 1999 жылғы 13 қазандағы «Мемлекеттік органдарының құрылымын жетілдіру және олардың құзыреттерін нақтылау жөніндегі іс-шаралар туралы», 2000 жылғы 13 желтоқсандағы «Жекелеген мемлекеттік органдарды қайта ұйымдастыру, тарату және құру туралы» Жарлықтарға қол қойды.

Қайта құру жұмыстарының жүргізілгеніне қарамастан, мемлекеттік органдардың қызметінде шешімін таппаған мынадай мәселелер болды:

- мемлекеттік аппарат үлкен күйінде қалды;
- мемлекеттік басқарудың горизонтальдық және вертикальдық деңгейлерінде функциялардың қайталануы сақталды;
- бюджетаралық қатынастар саласында өзгеріс енгізу талап етілді;

– жекелеген мемлекеттік органдардың жұмысы ашық болмай қалды.

Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша осы мәселелерді шешу үшін басқару және бюджетаралық қарым-қатынастарды жетілдіру деңгейлері арасындағы өкілеттіктерді ажырату бағдарламасы дайындалды. Бағдарламада Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқару жүйесін реформалауды жүргізу барысында негізге алынатын қағидаттар бекітілді. Оның ішінде ең негізгілері: мемлекеттік басқарудағы тікелей және жанама басқарудың ара жігін нақты ажырату; құрылымдардың қайталануын болдырмау; мемлекеттік басқару функцияларын тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз ету; мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыру; бюджеттік мәселелермен бірге өкілеттіктерді бөлу мәселелерін шешу; мемлекеттік органдардың бақылау функцияларын қысқарту және т.б. болды.

2004 жылдың 17 қыркүйегінде әкімшілік реформаны өткізу бойынша кеңесте Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев елімізде кең ауқымды әкімшілік реформаның басталғаны туралы жариялады. Ол мемлекеттің дамуының жаңа кезеңінде мемлекеттік басқару жүйесін реформалаудың негізгі бағыттарын айқындап берді, атап айтқанда:

– орталық деңгейдегі мемлекеттік басқару құрылымын жетілдіру;

– мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату және жергілікті мемлекеттік басқару құрылымын реформалау.

Бұл мемлекеттік басқаруды орталықтандыруды, жергілікті билік органдарына жалпы мемлекеттік саясат шеңберінде жергілікті даму мәселелерін дербес шешуді ұсынуды, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін қалыптастыруды көздейді;

– мемлекеттік басқаруды қағазбастылықтан арылту. Шаруашылық субъектілерін тіркеу рәсімін жеңілдету, «бір

терезе» тиімді қағидатын енгізу, электрондық үкіметті қалыптастыру бойынша іс-шаралар кешені ұсынылды;

- мемлекеттік қызметті жетілдіру, ұлттық және шетелдік оқу орындары негізінде мемлекеттік қызметшілерді даярлау, қайта даярлау, біліктілігін арттыру.

Мемлекеттік қызметті жетілдіру және сыбайлас жемқорлықтың алдын алу. 2006 жылы 1 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Парламенті палаталарының бірлескен отырысында әкімшілік реформа жүргізуді одан әрі дамыту идеясы Қазақстан Республикасы Президентінің «Мемлекеттік басқаруды корпоративтік басқару, транспаренттік және қоғам алдында есептілік қағидаттары негізінде жаңғырту» туралы баяндамасында жалғасын тапты. Мемлекет басшысы мемлекеттік қызметті жетілдіруге, мемлекеттік аппарат жұмысына ерекше назар аударды. Қазақстан Республикасының Президенті әкімшілік реформаның басым бағыттарын анықтады және Үкіметке мынадай шараларды жүзеге асыруды тапсырды:

- мемлекеттік органдардың құрылымы, басқару шешімдерін қабылдау кезінде мемлекеттік органдардың жұмысын жетілдіру;

- мемлекеттік қызметшілердің еңбегінің нақты нәтижесі негізінде олардың жалақыларын арттыру;

- мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің жоғары сапасына қол жеткізу;

- мемлекеттік органдар қызметінің рейтингін және бюджеттік процеске жаңа тәсілдерді енгізу;

- мемлекеттік аппараттың басқарушылығын, тұрақтылығы мен орнықтылығын арттыру;

- сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету;

- мемлекеттік қызметтің оң имиджін қалыптастыру және нығайту.

2004 жылы бастау алған әкімшілік реформа Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 13 қаңтардағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту жөніндегі шаралар туралы» Жарлығында

анықталған қағидаттар негізінде жүзеге асырылғанын атап өтуге болады. Бұл кезеңдердің жүйелілігі мен кезектілігі; болжамды шешімдердің жүйелілігі мен реформалау бойынша қойылған міндеттердің кешенділігі; транспаренттілік; қабылданатын шешімдер мен барлық қатыстырылатын мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылының тиімділігіне тұрақты мониторинг.

Осы кезеңде әкімшілік реформа бойынша іс-шаралар кешені іске асырылуына қарамастан, мемлекеттік басқару жүйесінде мынандай шешілмеген мәселелер қалды:

- сыбайлас жемқорлықтың болуы;
- ашықтық және айқындықтың болмауы,

– мемлекеттік органдар қызметінде қайталанудың болуы және және т.б. Сәйкесінше, реформаларды іске асыру тиімділігі мемлекеттік органдар жұмысының сапасына байланысты болатындықтан, мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту бойынша жұмыстарды жалғастыру міндеті тұрды. Мемлекеттік қызметке аса талантты мамандарды тарту үшін жағдай жасау, мемлекеттік қызметтің оң имиджін қалыптастыру, мемлекеттік қызметшілердің еңбегіне ақы төлеу жүйесін жетілдіру, түпкі нәтижеге бағдарланған, мемлекеттік менеджменттің оңтайлы әдістерін енгізу ерекше мәнге ие болды. Осы міндеттерді шешу сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуі тиіс болды. Осы кезеңде функционалдық талдау негізінде мемлекеттік басқару құрылымдарын оңтайландыру, мемлекеттік көрсетілетін қызметтер сапасын арттыру, мемлекеттік органдардың қызметін рейтингтік бағалауды енгізу жұмыстары жалғасты. Жыл сайын мемлекеттік басқаруды реформалаудың жаңа басымдықтары анықталып отырды. Ол қоғамдық өмірдің кез келген саласында мемлекеттік саясаттың өзгеруіне, дамудың жаңа мақсаттары мен міндеттерін ілгерілетуге байланысты болды. Қазақстан үшін дамудың жаңа кезеңінде шешілетін міндеттердің күрделілігі мемлекеттік басқаруға қатысты өзге тәсілдерді қолдануды талап етті. Сондықтан, жаңа стратегиялық бағыттың басты мақсаттарының бірі

мемлекеттілікті нығайту және қазақстандық демократияны дамыту болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «мемлекеттік басқарудың жаңа түрін қалыптастыру. Ол қоғамға қызмет ету мен мемлекеттілікті нығайтудың жаңа міндеттеріне сай болуы тиіс» міндеті қойылды.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін негізгі міндеттер айқындалды, оларды табысты іске асыру көп жағдайда мемлекеттік басқарудың ұтымдылығы нәтижелілігіне, әрбір мемлекеттік орган мен мемлекеттік қызметшінің қызметіне байланысты. Бірінші кезектегі міндет, әкімшілік реформаның алдыңғы кезеңдеріндегідей, мемлекеттік қызметті одан әрі жетілдіру, кәсіби мемлекеттік аппарат қалыптастыру, жетілдірілген іріктеу рәсімдері мен кәсіби даярлықты енгізу арқылы штат, мемлекеттік қызметтің кадрлық құрамын жақсарту болды. Халыққа мемлекеттік қызмет көрсетуді тез әрі тиімді жүргізу, бизнес-қоғамдастықпен өзара іс-қимылдың жаңа жүйесін қалыптастыру үшін мемлекеттік аппаратқа қойылатын талаптар күшейе түсті.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметін реформалау жалпы алғанда мемлекеттік аппараттың тиімділігін қамтамасыз ету үшін жүргізілген, жүргізіліп жатқан және жүргізілетін болатын мемлекеттік басқару жүйесін реформалаумен тығыз байланысты.

Мемлекеттік қызмет саяси институт ретінде мемлекеттің маңызды негізі болып табылады. Мемлекеттік қызметсіз кез келген мемлекет бола алмайды. Сондықтан, қоғамның саяси институты ретінде пайда болысымен барлық мемлекеттер өз мемлекеттік қызметін қалыптастыруды бастайды.

Қазақстан Республикасы да тәуелсіздігін алғаннан сәттен бастап өз мемлекеттік қызметін белсенді құра бастады. Мемлекет құрылысының бастапқы кезеңінде мемлекеттік қызметтің негізін бұрынғы партиялық кеңестік

мемлекеттік аппарат атқарды. Тәуелсіздік жағдайында егемен мемлекеттің жаңа болмысына сәйкес бұл аппараттың түрі өзгертілді, сонымен қатар өзінің қазақстандық мемлекеттік қызметін құру бойынша жұмыстар жүргізілді.

Мемлекет пен қоғам өмірінде мемлекеттік қызметтің қажеттілігі мен маңыздылығы аталған институтты конституцияландыруға негіз болды. 1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасы Конституциясының 33-бабы 4-тармағында, азаматтардың мемлекеттік қызметке кіруге тең құқығы бекітілген. Бұл тармақ, атап айтқанда, мемлекеттік қызмет қалыптастырудың маңыздылығын – аталған институттың ерекше қызметін сипаттайды. Осы нормаға сәйкес, мемлекеттік қызметші лауазымына кандидатқа қойылатын талаптар тек лауазымдық міндеттердің сипатына негізделген. Мемлекеттік қызметті ұйымдастырудың осы және басқа да мәселелері, талаптар Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында белгіленген.

Осындай талаптардың бірі мемлекеттік қызметшілердің адал болуы. Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының практикасы мен барлық мемлекеттік саясаты бүгінгі күні аталған талаптарды іске асыруға бағытталған, олай болмаған жағдайда адалдықтың болмауы нәтижесінде сыбайлас жемқорлық көбейіп, ұлттық қауіпсіздікке қауіп төне бастайды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мемлекеттің негізгі функцияларының бірі болып табылады, 1999 жылдың 23 шілдесінен Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметінің құрылуының саяси айқындаушы кезеңінен бастап жүзеге асырылды, оның құқықтық базасы және жеке уәкілетті орган – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі құрылды.

Мемлекеттік қызметтің қазақстандық жеке моделін құру бойынша белсенді жұмыс атқарылумен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тетіктерін қалыптастыру бойынша жұмыстар да жүргізілді. Жұмыстың жүйелік

сипатын қамтамасыз ету үшін, бірқатар нормативтік құқықтық және ұйымдастырушылық-практикалық іс-шаралар қабылданды, атап айтқанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүйесін жетілдіру және оның алдын алуға бағытталған, Қазақстан Республикасы Президентінің мынадай бірнеше Жарлықтары шықты:

– 2000 жылғы 20 сәуірдегі №377 «Қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүйесін жетілдіру жөніндегі шаралар туралы»;

– 2002 жылғы 2 сәуірдегі №839 «Қазақстан Республикасы Президентінің жанынан Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері жөніндегі комиссия құру туралы»;

– 2005 жылғы 14 сәуірдегі №1550 «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту, мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар қызметіндегі тәртіп пен реттілікті нығайту жөніндегі шаралар туралы» және басқалар.

Осы және өзге де нормативтік құқықтық актілерге негізделген шаралар сол уақытта кең ауқымды сипатқа ие болған сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге бағытталды.

Сондықтан, жоғарыда атап өткен нормативтік құқықтық акті бойынша құрылған Қазақстан Республикасы Президентінің жанынан Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері жөніндегі комиссия Елбасының жанындағы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті және мемлекеттік қызметшілердің қызметтік этика қағидаларын бұзуына қарсы күресті күшейтуге, мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілік деңгейін арттыруға бағытталған, консультативтік-кеңестік орган болып табылады.

Бұл консультативтік-кеңестік орган сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактілері бойынша уәкілетті адамдарға тәртіптік жаза қолдану, қызметтік тергеу жүргізу тралы ұсынымдар дайындауға құқығы бар.

Жергілікті деңгейде, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес органы – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің тәртіптік кеңестері болып табылады, ол Қазақстан Республикасы Президентінің жоғарыда аталған Жарлығына сәйкес, 2005 жылы мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалар қызметіндегі тәртіп пен реттілікті нығайту үшін құрылды. Бұл органдар өз қызметін жүзеге асыру кезінде жариялылық, жүйелілік және өз қызметінің профилактикалық бағыттылық қағидаттарын, жұртшылық өкілдерін және бұқаралық ақпарат құралдарын жұмыс отырыстарын дайындауға және өткізуге кеңінен тартуды басшылыққа алады.

Бұдан әрі мемлекеттік қызметті реформалау мәселесі Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 қыркүйекте Қазақстан Республикасының Парламенті палаталарының пленарлық отырысында «Мемлекеттік басқаруды корпоративтік басқару, транспаренттілік және қоғам алдындағы есептілік қағидаттары негізінде жаңғырту» туралы бағдарламалық баяндамасында белгіленді.

Баяндамада айтылған әкімшілік реформаның басым бағыттарының бірі ретінде сыбайлас жемқорлық деңгейін азайту және мемлекеттік қызметтің оң имиджін қалыптастыр және нығайту секілді бағыттар ерекше атап көрсетілді.

Мемлекеттік басқару жүйесінде ауқымды өзгерістер, меритократия, адалдық және тиімділік қағидаттарына негізделген мемлекеттік қызметтің жаңа моделін қалыптастыру міндетін жүзеге асыру басталды. Бұл қағидаттарды 2008 жылдың 17 маусымында Қазақстан Республикасының Президенті халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда жариялады.

2011 жылғы 21 шілдеде Қазақстан Республикасы Президентінің №119 Жарлығымен, Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы бекітілді. Бұл тұжырымдаманы толық жүзеге асыру үшін 2012 жылы желтоқсанда «Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына түзетулер мен

толықтырулар енгізілді, ол 2013 жылғы 26 наурыздан бастап күшіне енді.

Реформалау шеңберінде құрылған мемлекеттік қызметтің жаңа моделі мемлекеттік қызметті ұйымдастыруға қатысты жаңа тәсілдерді талап етті. Осыған байланысты мемлекеттік қызмет туралы қолданыстағы заңнамаға тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Мемлекеттік қызметтің жаңа институттары құрылды және мемлекеттік қызметке дарынды жастарды тарту үшін жаңа тетіктер енгізілді. Мемлекеттік қызмет тиімділігін қамтамасыз ететін, сыбайлас жемқорлыққа қарсы компонент күшейтілді.

Сонымен бірге жаңа моделді қалыптастыру бойынша практикалық шаралар Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы наурыздағы жарлықтарында регламенттелді. Осылайша, 2013 жылдың наурызында мемлекеттік қызметті реформалаудың күшті саяси және құқықтық базасы құрылды. 2014 жылдың тамыз айында атқарушы органдарды оңтайландыру шеңберінде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі мен Қазақстан Республикасының Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттігінің (қаржы полициясы) бірігуі арқылы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі құрылды.

Жаңа Агенттіктің практикалық қызметі сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталды. Мемлекеттік органның жаңа міндеттері 2014 жылдың 26 желтоқсанында Қазақстан Республикасы Президентінің № 986 Жарлығымен бекітілген, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияда белгіленді.

Қазақстан Республикасының қабылдаған қадамдары әр мемлекеттің алдына мемлекеттілікті нығайту міндетін қойған жаһандық тегеурінді талаптары мен қазіргі әлемнің сын-көтерлеріне сәйкес болды. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев 2015 жылы 11 наурызда «Нұр Отан» партиясының XVI съезінде, жалпы

мемлекетті жаңғырту жөніндегі бес институттық реформаны ұсынды. Осы негізде, ол «Бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам» Ұлт жоспары әзірленді.

Мемлекет басшысының бірінші институционалдық реформасы кәсіби мемлекеттік аппарат құруға бағытталған.

Ол жоғарыда аталған реформаны жүзеге асыру үшін 15 нақты қадамды қамтиды: мемлекеттік қызметке кіру рәсімдерін жаңғырту, төменгі лауазымдарға кандидаттарды іріктеу және оларды құзыреттілік тәсіл негізінде одан әрі ілгерілетуді жүзеге асыру, мемлекеттік қызметке алғаш кіргендер үшін міндетті сынақ мерзімін енгізу.

Жоспарда еңбек нәтижелері бойынша мемлекеттік қызметшілерге еңбекақы төлеудің жаңа жүйесін енгізу, лауазымдық жалақыға өңірлік түзету коэффициенттерін енгізу көзделген.

Мемлекеттік қызметті жаңғырту шеңберінде мемлекеттік қызметшілердің мансаптық өсуі үшін конкурстық іріктеуге көшу, меритократия қағидатын күшейту, тұрақты оқыту жүйесін құру, сондайақ жұмыс істеп жүрген мемлекеттік қызметшілерді кешендік аттестаттау жүргізу жұмыстарына ерекше назар аударылатын болады.

Мемлекеттік қызметтің жаңа моделін институттандыру және мемлекеттік аппарат қалыптастыру бойынша барлық теориялық тәсілдер мен негіздер, практикалық шаралар аталған Жоспар шеңберінде қабылдау көзделген, мемлекеттік қызмет туралы жаңа заңда бекітіледі.

Жоспар қазақстандық қоғамда оң қабылданды. Тек бірлескен ішаралар векторы және қоғам мен мемлекеттің өзара түсіністігі сыбайлас жемқорлыққа қарсы ымырасыз күрес алаңын жасай алады. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үшін мақсаттар мен іс-шаралар кешенді болуы керек. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жартылай шараларды, таңдамалы немесе азаматтардың жекелеген санаттарына төзбейді. Тек заң алдында азаматтардың теңдігінің

конституциялық қағидаты толық іске асырылса, мемлекеттің мақсаттарына деген сенім арта түседі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметінің тиімділігін арттырудың маңызды бағыты болып табылады. Бұған мемлекеттік органдардың, квазимемлекеттік сектордың, монополия субъектілерінің қызметінің ашықтығын, айқындығын, қоғам алдындағы есептілігін арттыру, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттіктерін кеңейту септігін тигізуі тиіс.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес іс-шараларын іске асыру аясында мына заңдар қабылданды: сыбайлас жемқорлыққа қарсы ісқимыл туралы, мемлекеттік бақылау және аудит туралы, мемлекеттік сатып алу туралы, қоғамдық кеңестер туралы, ақпаратқа қол жетімділік туралы және т.б. Енгізілген жаңашылдыққа сәйкес, 2017 жылдан бастап Қазақстан Республикасының барлық азаматтары өз табысын ғана емес, сонымен қатар шығындарын да жариялаулары керек.

Осылайша, Қазақстанда халықаралық тәжірибе мен ел дамуының ұлттық ерекшеліктерінің негізінде мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет саласында реформалар жүргізуде өз тәжірибесін жинақтады деп қорытынды жасауға болады. Орталық және жергілікті мемлекеттік басқару органдары жүйесінде функционалдық және құрылымдық өзгерістер өтті, мемлекеттік қызметтің жаңа моделі құрылды. Қоғамдық өмірдің әр түрлі бағыттары мен салаларында қойылған мақсатқа сәйкес, реформа кезеңді түрде жүзеге асты. Бұрын қойылған көптеген міндеттер орындалды немесе орындалуға жақын қалды десе де болады, олардың кейбіреулері мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметті жаңғыртуға бағытталған әкімшілік реформаның жаңа кезеңінде өзекті болып отыр.

6.2. Мемлекеттік жоспарлау сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тетігі ретінде

Шет елдің озық тәжірибесі көрсеткендей, мемлекеттік басқару жүйесінде, тиісінше мемлекеттік жоспарлауда және мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруда сыбайлас жемқорлықтың пайда болуына ықпал ететін негізгі факторлар дегеніміз бюджет қаражатын тиімсіз пайдалану және көптеген жағдайларда тек қаражатты игеруге бағдарлану болып табылады. Мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру кезінде сыбайлас жемқорлықтың тууына себеп болатын факторлар, жоспарлау процесінің күрделілігі, еңбек және қаржы ресурстарының шектеулігі, ақпараттардың қолжетімсіздігі және және т.б. болып табылады.

2008 жылы 6 ақпанда ел Президенті Н. Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында «нәтижелілік қағидаттарына негізделген мемлекеттік басқару жүйесін дамыту бойынша» іс-шараларды жедел іске асыруды басымдықтардың бірі ретінде атап өтті. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Үкіметіне «бюджет қаражатын жоспарлау және пайдалану тиімділігін арттыру жүйесін жаңғырту мен жетілдіру бойынша жұмысты жеделдету» міндеті қойылды. Әкімшілік реформаны жүзеге асыру шеңберінде нәтижелер бойынша мемлекеттік басқару жүйесіне көшу іске асырылды.

Халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттары мемлекеттік экономикалық, индустриялық және әлеуметтік саясатты іске асыру үшін тиімді құрал болуы мүмкін. Олар жалпы республикалық, салалық сипаттағы белгілі бір міндеттерді орындауды және әлеуметтік процестерге мақсатты түрде, кешенді әрі жүйелі ықпал ету мүмкіндігін береді. Оларда белгілі бір қоғамдық мәселелерді шешу бойынша алдағы уақыттағы іс-әрекеттер алгоритмі көрініс табады. Стратегиялық бағдарламалық құжаттарды іске асыру тиімділігін бағалау қажеттілігі, шығындарды бақылаумен

ғана байланысты емес. Стратегиялық немесе бағдарламалық құжаттардың атқарылуын бағалау орындаушылардың нақты нәтижелерге қол жеткізуге баса назар аударуына, ағымдағы үрдістерді талдауға; заманауи түзетулерді қамтамасыз етуге; қызмет нәтижелерін табу арқылы жұртшылықтың сеніміне ие болуға көмектеседі.

Мемлекеттік қызметшілердің жалақыларының өзгермелі бөлігін айтарлықтай арттыра отырып және оны алуды мемлекеттік орган алдына қойылған сол не өзге мақсаттар бойынша мақсатты мәнге қол жеткізу фактісімен байланыстыру арқылы нәтиже бойынша еңбекақы төлеу тетіктерін енгізу қажет. Бұл процесс мемлекеттік қызметшілерді ынталандырады және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтады. Сыбайлас жемқорлық үшін мүмкіндіктерді барынша азайтудың тиімді стратегиялық жоспарлау процесі мынадай өлшемдерді қамтиды:

- миссия (мемлекеттік органның болу қажеттігін түсіндіру);
- мақсаты (қоғамдық қатынастардың келешектегі жай-күйі, ол ведомство өзінің күш-жігерін жұмсайды);
- нәтижелілік көрсеткіші (салалар тұрғысынан емес, мақсатты топтардың параметрлері тұрғысынан);
- көрсеткіштердің мақсатты мәні (мысалы, жекелеген қызмет түрлерімен қамтамасыз етуді 20%-ға арттыру);
- орындалуын бағалау және бақылау.

Сондай-ақ, кері байланыс тетіктері қажет (мақсаттарға қол жеткізу дәрежесін бағалау нәтижесінде алынған ақпаратты пайдалану). Бұдан өзге, стратегиялық жоспарлау азаматтардың мақсатты топтарын анықтауды және мемлекеттік орган қызметін сырттай бағалауды қамтид.

Осылайша, стратегиялық жоспарлау мемлекеттік органның функциясын азаматтардың мүдделерін қанағаттандыруға бағдарланған қызмет бағыттары контекстінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сыбайлас жемқорлықты азайту үшін мемлекеттік стратегиялық жоспарлауда мемлекеттік органдар тұтынушыға

құрылымдық бағдарлануы қажет. Мемлекеттік қызметтер ұсыну стандарттарын институцияландыру шенеуніктерді сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық стратегиясына бағдарлай отырып, стимулдер құрылымын өзгертуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда бағалау жүйесін енгізуге қарағанда, мемлекеттік мекемелердің мәдениетін өзгерту арқылы алға жылжиды, оны азаматтарға ең үздік қызмет көрсету үшін «жарысу» деуге болады.

Қазақстанда мемлекеттік жоспарлау жүйесінде жүзеге асырылған өзгерістердің негізгі міндеттері мыналар болды:

- Қазақстан Республикасы Үкіметінің әлеуметтік-экономикалық саясатын жүзеге асырудың негізгі құралы ретінде мемлекеттік органдарда стратегиялық жоспарлау жүйесіне көшу;

- мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларының міндеттерін бюджеттік бағдарламалармен байланыстыру;

- мемлекеттік органдардың қызметінің аралық және түпкі нәтижелерін бағалаудың сандық және сапалық көрсеткіштері жүйесін әзірлеу;

- өз жоспарларын әзірлеу және іске асыру кезінде мемлекеттік органдардың дербестігі мен жауапкершілігін күшейту, бұл ретте мемлекеттік жоспарлауға қатысты жаңа тәсілдерді енгізу ескеріледі;

- мемлекеттік органдардың нақты стратегиялық мақсатты индикаторлар жүйесін әзірлеуі;

- мемлекеттік органдардың стратегиялық және түпкі нәтижелерге сәйкес келетін мақсаттарға қол жеткізу мониторингі жүйесін енгізу.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесін енгізу мынадай іс-әрекеттерді орындауға мүмкіндік береді:

- елдің стратегиялық және бағдарламалық құжаттарының теңдестірілген, тиімді әрі толық жүйесін құру.

Онда төменгі деңгейдегі құжатты әзірлеу қажеттілігі мен заңдылығы аса жоғары деңгейдегі құжаттардан туындайды, ал жоғары деңгейде тұрған құжаттардың іске

асырылуын бақылау мен бағалау, өз кезегінде, төменгі деңгейдегі құжаттардың негізінде жүзеге асырылады;

– нақты мақсатты нәтижелерге қол жеткізу үшін бағдарламалық құжаттардың тиімді иерархиясын құру және құжаттардың тым артық түрлерін оңтайландыру және реттеу.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі Қазіргі уақытта, Қазақстан Республикасында қалыптасқан мемлекеттік жоспарлау жүйесі декомпозицияланған, яғни еліміздің ұзақ мерзімді даму мақсаттары мен басымдықтары әрбір мемлекеттік орган үшін нақты міндеттер мен өлшемді көрсеткіштер түрінде ұсынылған. Сонымен қатар процестерді мониторингілеусіз, мемлекеттік органдардың қызмет нәтижелерін бағалаусыз қойылған мақсаттарға қол жеткізу мүмкін емес. Қазақстан Республикасында мемлекеттік жоспарлау жүйесінің жаңа моделін енгізу мынадай ретпен жүзеге асырылды:

1) 2007 жыл. 2008-2010 жылдар кезеңіне арналған стратегиялық жоспарларды үш пилоттық министрліктермен (әділет, қаржы, экономика және бюджеттік жоспарлау) және екі басқармамен (білім беру және денсаулық сақтау) әзірлеу;

2) Нәтижеге бағдарланған мемлекеттік жоспарлау жүйесін енгізу жөніндегі тұжырымдама қабылданды. ҚР Үкіметінің 2007 жылғы 26 желтоқсандағы №1297 қаулысы;

3) 2008-2009 жылдар. Орталық мемлекеттік мен жергілікті атқарушы органдарға нәтижеге бағдарланған бюджеттеуді енгізу;

4) 2008 жылғы 4 желтоқсан. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексін әзірлеу және қабылдау;

5) 2009 жылғы 18 маусымда Қазақстан Республикасы Президентінің №827 «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы» Жарлығының бекітілуі;

6) 2009-2010 жылдар. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы» 2009 жылғы 18 маусымдағы

№827 Жарлығына сәйкес, стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды әзірлеу және қабылдау;

7) Қазақстан Республикасына мемлекеттік жоспарлау жүйесін енгізудің кезекті кезеңі жергілікті атқарушы органдармен стратегиялық және жедел жоспарларды әзірлеу болды, бұдан әрі мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларды және жергілікті атқарушы органдар аумақтарды дамыту жоспарларын әзірлеуі жүзеге асырылды.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесі өзара байланысты элементтер кешені ретінде айқындалды, ол елдің қысқа мерзімді (бір жылға дейін), орта мерзімді (бір жылдан бес жылға дейін) және ұзақ мерзімді (5 жылдан астам) дамуын қамтамасыз ететін қағидаттардан, құжаттардан, процестерден және мемлекеттік жоспарлау қатысушыларынан тұрады.

Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын мемлекеттік жоспарлау мен оларға қолжеткізу бойынша қызмет нәтижелерін бақылаудың бірыңғай жүйесін құру мақсаты Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету бойынша мемлекеттік органдардың қызметін үйлестіру тиімділігін арттыру болып табылады, ол үшін стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды даярлау рәсімдерін біріздендіру, оларды іске асыру нәтижелілігінің мақсатты мәнін анықтау және оларға қол жеткізу мониторингі негізге алынады. Бұл, өз кезегінде, сыбайлас жемқорлық көріністерінің қатерлерін айтарлықтай азайтады. Аталған жүйе стратегиялық жоспарлау – тактикалық жоспарлау – жедел басқару тізбегін құруға мүмкіндік береді. «Қазақстан – 2030» және «Қазақстан – 2050» Стратегиялары мен елдің 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында, мемлекеттік бағдарламалар мен Президент Жолдауларында көрсетілген стратегиялық міндеттерді бюджеттік бағдарламалар мен оларды жүзеге асыруға арналған нақты іс-шараларда көрсету тетіктері құрылды. Түпкі мақсаттан тәсілге дейін жоспарлау қағидалары мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік және ғылыми-техникалық дамуының басты стратегиялық мақсаттарын тандаудан және қажетті ресурстармен қамту арқылы ең

жоғарғы тиімділікпен белгіленген мерзімде оларға қол жеткізу бойынша өзара байланысты іс-шараларды әзірлеуден көрінеді.

Нәтижеге бағдарланған басқаруды жаңғырту жөніндегі мақсаттарға қол жеткізу үшін мемлекеттік жоспарлау жүйесі аясында мыналар қамтамасыз етіледі:

- ведомстволық және ведомствоаралық жоспарлау мен қызмет нәтижелері мен мақсаттары бойынша жобалық басқарудың кешенді жүйесін құру және енгізу;

- ресурстардың мемлекеттік органдар арасында бәсекелі бөлінуі мен олардың қызмет нәтижелеріне қол жеткізуін бақылау;

- мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына сәйкес мемлекеттік жоспарлау субъектілерінің қызмет нәтижелілігі мен тиімділігінің негізгі өлшем көрсеткіштерін әзірлеу; – мақсаттарды нақты орындаушыларға бекітуді қамтамасыз ететін технологиялар мен рәсімдерді мақсатты тұжырымдау;

- қойылған мақсаттар мен оларға қол жеткізуде қызмет атқарған орындаушылар әрекеттерінің деңгейін саналы түрде бағалауға мүмкіндік беретін көрсеткіштерді бекіту.

Бюджеттік бағдарламалар аясында бөлінетін қаражат мемлекеттің өз қызметтерін толық орындауы үшін жеткілікті болу керек екенін ескерген жөн.

Осыған сәйкес, мемлекет өзінің қаржылық саясатын мемлекеттік қаражатты ұтымды пайдаланатындай етіп ұйымдастырады.

2009 жылы Қазақстан Республикасының жаңа мемлекеттік жоспарлау жүйесін енгізу елдің стратегиялық және бағдарламалық құжаттарының теңдестірілген және толық жүйесін құруға, олардың мәртебесі мен әрекет ету мерзіміне қарай бағдарламалық құжаттардың сатыларын және мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларын әзірлеу мен қамтамасыз етудің жаңа тәсілдерін анықтауға септігін тигізді.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесі Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылға дейінгі Стратегиялық жоспармен тығыз байланысты. Ол Қазақстан Республикасы Президентінің елдің 2020 жылға дейінгі

стратегиялық көрінісі туралы Қазақстан халқына Жолдауы негізінде құрылған болатын. Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің негізгі міндеті 2020 жылға дейінгі Стратегиялық жоспарды және барлық басқа да стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды тиімді орындауды толық көлемде қамтамасыз ету болып табылады.

Стратегиялық жоспарлаудың ерекшелігі әрбір мемлекеттік органның өз стратегиялық жоспары негізінде жұмыс істеуі болып табылады және елдің негізгі құжаттары 2020 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар мен мемлекеттік бағдарламалардың мақсаттарымен тікелей байланысты нақты көрсеткіштер мен индикаторларға қол жеткізу үшін тікелей жауапты болады. Аталған жүйе әрбір мемлекеттік орган мен оның басшысының қызмет нәтижелілігін жіті қадағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мемлекеттік органдарға бюджеттік қаражат тек стратегиялық жоспарда көрсетілген мақсаттар үшін бөлінеді. Бұл стратегиялық, бюджеттік және әлеуметтік-экономикалық жоспарлауды шоғырландыруға шынайы жағдайлар мен алғышарттар жасайды.

Қазіргі таңда «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» құжатында енгізілген ұзақ мерзімді басымдықтар мемлекеттік жоспарлау жүйесінің саты бойынша төмен тұрған құжаттарында нақтыланған.

Министрліктер мен ведомстволардың стратегиялық жоспарларының пайда болуы, ең алдымен, ведомство басшыларының жоғары деңгейдегі түпкі нәтижелерге қол жеткізу үшін қоғамның шектеулі ресурстарын тиімді пайдалану мәселелерін шешудегі тұлғалық жауапкершіліктерін арттыру мен бюджет қаражатын бөлудегі жемқорлық қатерлерінің алдын алу қажеттілігімен байланысты болды.

Мемлекеттік жоспарлау саласында орын алған ағымдағы жағдай қалыптасқан негізгі мәселелерді көрсетеді.

Аталған мәселені шешу мақсатында 2013 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен нәтижеге бағдарланған мемлекеттік жоспарлау жүйесін

жетілдіру тұжырымдамасы бекітілді. Аталған тұжырымдама мынадай мақсаттарды жүзеге асыруға арналды:

1) мемлекеттік жоспарлау жүйесі құжаттарын тексеру және оңтайландыру;

2) мемлекеттік жоспарлау жүйесі құжаттарының сапасы мен олардың жүзеге асырылу деңгейін жетілдіру;

3) стратегиялық, экономикалық және бюджеттік жоспарлаудың өзара байланысын қамтамасыз ету;

4) мемлекеттік органдар қызметі мен стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды жүзеге асыру нәтижелілігін бағалауды жетілдіру;

5) стратегиялық және бюджеттік жоспарлау саласындағы кадрлар біліктілігінің деңгейін жоғарылату.

Қазақстанның демократиялық негіздер құру мен нарықтық қатынастарды дамытуға бағдарлануы мемлекеттік қолдау шаралары мен құралдарының бірыңғай жүйесін қалыптастырудың бастамасы болды. Қазақстанда енгізілген мемлекеттік жоспарлау жүйесі болжамдау, бағдарламалау, ұзақ мерзімді стратегиялық және орта мерзімді индикативті жоспарлау элементтерін қамтиды. Мемлекеттік бағдарламалау. Мемлекеттік жоспарлау жүйесін жетілдірудің рәсімдері мен технологияларының мазмұны негізгі әрі маңызды мәселерді шешумен байланысты нақты мемлекеттік бағдарламалармен анықталады.

Мемлекеттік деңгейде сыбайлас жемқорлықпен күресу дегеніміз — азаматтық қоғаммен және бизнес қауымдастығымен бірлесе отырып мақсатты түрде жұмыс жүргізу. Бұл ретте, мемлекеттік бағдарламалау мемлекет пен қоғамның идеяларды қалыптастыру кезеңінде, іс-әрекеттің бағдарламалары мен нақты болжамдарын қалыптастыру кезеңінде өзара тиімді әрекет етуін қамтамасыз ететін тетік ретінде түсіндіріледі. Бұл тетіктің көмегімен сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтармен келтірілген зиянды өтеп, жауапкершілік пен бұлтартпау шараларының жоғарғы нәтижелілігіне қол жеткізуге бағытталған құқықтық, экономикалық, ұйымдастырушылық және өзге де шаралардың үйлесімді

қолданысы қамтамасыз етіледі. Бағдарлама негізінде болжамды қызмет жоспары әзірленеді.

Жоспарлау әлеуметтік экономикалық және құқықтық құбылыстың болашақта белгіленген параметрлерден өзгеруі мен ауытқуының ықтимал нұсқаларын анықтау тетіктерін бекітуді талап етеді.

Болжамдау бағдарламалаудың ғылыми негізі болып табылады. Болжамдау ауытқуларды айқындау мен олардың алдын алу стратегиясын белгілейді. Сәйкесінше, бағдарламаны жасау кезінде болжамдау жұмыстарын жүргізіп, қол жеткізілген нәтижелерді ескерген жөн.

Жоспарлау мен бағдарламалауды, ұйымдастыру мен үйлестіруді қамтитын қызметтің барлық түрлері мен нысандары ортақ мақсатты бағдарламалық тәсілді қолданады. Мақсатты-бағдарламалық тәсіл – бұл мемлекеттік билік және басқару органдарының қалыптасқан мәселені шешуге, мақсатқа қол жеткізуге бағдарланған жүйелі бағдарламалық іс-шараларды әзірлеу мен ұйымдастыруы арқылы әлеуметтік экономикалық мәселелерді шешудің негізгі тәсілі болып табылады.

Қазақстан өзінің геосаяси ұстанымы мен әлеуметтік-экономикалық деңгейінің дамуына байланысты әлемдік жаһандану процестеріне белсене қатысатындықтан, бүгінгі заман жағдайындағы басқарудағы бағдарламалық тәсілдер мен мақсатты кешенді бағдарламалардың рөлі арта түсуде. Себебі, аталмыш процестерді ұлттық экономика деңгейінде реттеу және үйлестіру тек бағдарламалау әдістемесі арқылы ғана мүмкін болмақ.

Мұндай бағдарламалар тізімі Мемлекет басшысының 2010 жылғы 19 наурыздағы №957 Жарлығымен бекітілген, бұл Жарлыққа сәйкес, мемлекеттік бағдарламалар индустриялық-инновациялық даму, денсаулық сақтау, білім беру, тілдерді дамыту мен олардың қызметі, құқық қорғау жүйесін жаңғырту, діни экстремизм мен терроризмге қарсы тұру және т.б бағыттар бойынша жасалады.

Мысал: ҚР Президентінің 2010 жылғы 10 наурыздағы №958 Жарлығымен, Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық инновациялық даму жөніндегі 2010-2014

жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Бұл бағдарлама 2003-2014 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық даму Стратегиясының, «Қазақстанның корпоративті көшбасшылары» бағдарламасының, сондай-ақ индустриаландыру саласындағы өзге құжаттардың негізгі тәсілдерін біріктіре отырып, жүргізіліп отырған экономиканы әртараптандыру саясатының қисынды жалғасы болып табылады.

Өндірістік саясатты кезең-кезеңімен дамыту мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 1 тамыздағы №874 Жарлығымен 2015-2019 жылдарға арналған индустриялық инновациялық даму бағдарламасы қабылданды.

Бағдарлама Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық инновациялық даму жөніндегі 2010-2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының жалғасы болып саналады және оны жүзеге асырудағы тәжірибені ескереді.

Негізі әкімшілік кедергілерді азайтуға, еркін бәсекелестікті дамытуға жағдай жасауға, қазақстандық мазмұнды кеңейтуге, тиімді тарифтік саясатты жүргізуге, ірі өндіріс өндірушілері айналасында шағын және орта бизнес кәсіпкерліктері жүйесін мақсатты қалыптастыруға арналған шаралардан тұратын индустриялық-инновациялық даму бағдарламаларының көмегімен, соңғы жылдары елімізде серпінді өзгерістер орын алды, жаңа салалар ашылып, жемқорлықтың орын алуын азайтудың қолайлы ортасы қалыптасты.

Бағдарламалық-мақсатты бағдарламалауды жүзеге асыру «Өңірлерді дамытудың 5 жылдық бағдарламаларын» жасау арқылы іске асырылады. Әртүрлі өңірлік салалық бағдарламалар орнына енгізілген бірыңғай құжат болып саналады.

Бағдарламаның алғашқы міндеті аясында келесі бағыттар бойынша іс-шаралар жүргізілуде:

1) қолданылмайтын шаруашылық активтері мен қолда бар резервтерді (оның ішінде қаржылық) айналымға енгізу арқылы өңір экономикасының әртараптылығын қамтамасыз ету;

2) отандық және шетелдік инвесторларды тартуда жүйелі жұмыстар жүргізу;

3) инновацияларды дамытуда оңтайлы жағдайлар жасау (шағын инновациялық компаниялар мен жоғарғы технологиялы өндірісті дамыту);

4) өңір экономикасының барлық саласында шағын кәсіпкерлікті дамытуға атсалысу (әкімшілік шараларды, рұқсат жүйелерін және т.б. жеңілдету);

5) өңір әкімдерінің жүйе құрушы ірі кәсіпкерліктердің шаруашылық қызметін тиімді экономикалық қадағалауы;

6) өңір экономикасының барлық саласында энергия мен ресурстар үнемдеу технологияларын енгізу және энергияның баламалы көздерін қолдану;

7) республика қалаларының айналасында азық-түлік аймақтарын құру.

Бағдарламаның екінші міндеті екі бағыт бойынша жүзеге асырылады:

1) экономикалық өсу орталықтарын қалыптастыру және оларды дамыту;

2) Қазақстан өңірлерінің экономикалық дамуы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға атсалысу. Мақсатты-бағдарламалық тәсілдің жетістігі мен нәтижелілігі жұмыс сапасына ғана емес, жүзеге асыру тетіктеріне де байланысты болатыны сөзсіз. Мақсаттар мен міндеттердің, шаралардың жүзеге асырылу мүмкіндіктерімен қатар, барлық басқару жүйелерін түпкі нәтижелерге қол жеткізуге бағыттауды күшейту мен орталықтандырылған басқару әрекеттерін оқшауландыру арқылы ауытқуларды жоюға мүмкіндік беретін бағдарламалық іс-әрекеттің арнайы ұйымдастырушылық-экономикалық тетігін құру мемлекеттік бағдарламалаудың негізгі идеясы болып табылады.

Сондықтан мақсатты кешенді бағдарламаларды жасау және іске асыру басқару жүйесіне бірқатар шектеулер жасап, оған ерекше талаптар қоюда. Бұл – дамудың мүмкін нұсқаларын, жақсы ұйымдастырылған кері байланысты және ішкі факторлар мен сыртқы факторлардың арақатынасындағы өзгерістерге икемді жауап беруді ескеру

кажеттілігі. Бұл жетік басқару мен тиісті мамандардың жоғары кәсіби дайындығын талап ететін күрделі объектілер.

Мақсатты кешенді бағдарлама қатысушылардың уақытпен үлестірілген, ресурстар бойынша негізделген және белгіленген мақсатқа жеткізуге бағытталған өзара келісімді іс-әрекеттердің жүйесін құрайды. Бағдарламалар бір жағынан, жоспарлардың мақсатты қойылуын жүзеге асыру құралы ретінде көрініс тапса, екінші жағынан, қолда бар ресурстарды мақсатты бөлу саласындағы жоспарлы шешімдерді негіздейтін жоспар алды құжат болып табылады. Сонымен қатар, бағдарлама әлеуметтік-экономикалық субъектілердің ұзақ мерзімді келешектегі өзара келісімді іс-әрекеттерінің белгіленген бағытта жүзеге асырылуын бақылаудың ең тиімді жолдарының бірі болып табылады. Ал бұл әлеуметтік-экономикалық жоспарлау жүйесінің де, жалпы басқарудың да әлеуметтік бағдарлануын күшейтеді.

Мемлекеттік бағдарламалар соңғы нәтижеге қол жеткізуге бағытталған әртүрлі шаруашылық қожалық етуші субъектілердің, әлеуметтік-саяси күштердің іс-әрекеттерін үйлестіру нысаны болып табылады. Олар коммуникацияларға жол ашады: ынтымақтастықта объективті мүдделілерді біріктіруге көмектеседі, әлеуметтік-саяси институттардың әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынастарды реттеуге араласуының легитимділік нысанын атқарады.

Мемлекеттік бағдарламалар мақсатты басқару құралы бола отырып, таңдалған бағыттарды іс жүзіне асыру үшін дамудың басым бағыттары бойынша анағұрлым тиімді бағыттарды негіздеу құралы ретінде, қоғамның немесе оның жекелеген құрылымдық элементтерінің иелігіндегі ресурстардың шоғырлануы ретінде қолданылады. Бағдарламалар, сонымен қатар басқарушылық шешімдер қабылдау барысында ғылыми-техникалық, әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік саяси және өзге де аспектілердің кешенді үйлесімділігіне жол ашады.

Сонымен қоса, бағдарламалар басқару үрдісінің ғылыми жүзеге асыру қызметін де атқарады. Себебі, ол белгілі бір басқару міндеттеріне байланысты ғылыми

жобаларды, нақты әлеуметтік жобаларды және қолданбалы зерттемелерді өзара біріктіреді.

Мемлекеттік бағдарламалардың жоғарыда аталған барлық функциялары шарттар сақталған жағдайда ғана орындалады: олардың әзірлеу мен жүзеге асыру барысында ғылымилық, икемділік, уақытылылық, кешенділік, жүйелілік талаптары, басқарудың ақпараттық базасының қоғамда қалыптасқан және кеңінен бөлінетін сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетке, адамгершілік және моральдық нормаларға, мәдени дәстүрлер мен құндылықтарға саймасай болған жағдайда ғана жүзеге асырылады

Осылайша, мемлекеттік стратегиялық жоспарлауды енгізудің қазіргі кезеңінде елдегі бағдарламалау мемлекеттің шектеулі ресурстарын пайдалану мен бөлуде, ең алдымен бюджеттік қаражатты ұтымды пайдалану мен сыбайлас жемқорлық қауіптерін барынша азайтуда жоғары нәтижелерге қол жеткізуге әлі де толық көлемде ықпал ете алмауда. Мемлекеттік органдардың қызметін нақты нәтижелерге қол жеткізуге бағдарлау, сыбайлас жемқорлықтың көріністерін азайту мақсатында бюджеттік қаражаттардың мақсатты жұмсалуды бақылауды күшейту қажет.

Бақылау сұрақтары

1. Мемлекеттік қызмет көрсету саласындағы сыбайлас жемқорлықты барынша азайту бойынша Қазақстан Республикасында бірінші кезектегі іс-шараларды атаңыз

2. Мемлекеттік қызметтер көрсету саласындағы сыбайлас жемқорлықты жоюға ықпал ететін жағдайды құруда стандарттау автоматтандыру және регламенттеудің ерекшеліктерін атаңыз

3. Бизнес ортадағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің мәнін қалай түсінесіз

4. Бизнес ортадағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің қалыптасуына қандай факторлар әсер етеді

Әдебиеттер

1. Байменов А.М. Государственная служба. Международный опыт. Казахская модель. – 2-е издание. – Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2013. 139
2. Капаров С.Г. Совершенствование государственной службы в Казахстане. - Екатеринбург: Контекст-АП, 2005.
3. Федотова З.Л. Реформа системы государственного управления в Республике Казахстан: постепенность и последовательность этапов // Государственное управление и государственная служба. – 2010. – №4. – С. 13-17.
4. Мемлекеттік қызмет туралы: Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі №453-І Заңы // АҚЖ «Әділет» (23.12.2015).
5. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы №416-V Заңы // АҚЖ «Әділет» (23.12.2015).
6. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 2 шілдедегі №267-І Заңы // АҚЖ «Әділет» (23.12.2015).
7. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы №410-V // АҚЖ «Әділет» (23.12.2015).
8. Әкімшілік рәсімдер туралы: Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 27 қарашадағы N107 Заңы // АҚЖ «Әділет» (23.12.2015).
9. Нормативтік құқықтық актілер туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 24 наурыздағы №213-І Заңы // АҚЖ «Әділет» (23.12.2015).
10. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау және қадағалау туралы: Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы №377-IV Заңы // АҚЖ «Әділет» (23.12.2015).
11. Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты: Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2008 жылғы 6 ақпан // Егемен Қазақстан. 2008. 7 ақпан.

12. Басовский Л.Е. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: учебное пособие. – М.: ИНФРА – М, 2002. 149

13. Лузгин И.И. Коррупция и ее общественная опасность: курс лекций для студентов неюридических специальностей. – Новополюцк: ПГУ, 2012. – С. 44.

14. Аналитический доклад «Анализ систем стратегического планирования и прогнозирования Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации». Департамент макроэкономической политики ЕЭК. – М., 2014. – С. 65.

15. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 18 маусымдағы N827 Жарлығы.

16. Бишимбаев К. Стратегическое планирование: новый взгляд на систему. [http:// www.automan.kz/203581-strategicheskoe-planirovanie-novyjj-vzgljadna.html](http://www.automan.kz/203581-strategicheskoe-planirovanie-novyjj-vzgljadna.html)

17. Шаженова Д.М. Совершенствование системы государственного управления Казахстана набирает обороты. <http://www.zakon.kz/170908-sovershenstvovanie-sistemy.html>.

18. Қазақстан Республикасын үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі 2010-2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама // Қазақстан Республикасы Үкіметінің сайты. <http://www.government.kz/ru/programmy/2282-gosudarstvennaya-programma-poforsirovannomuindustrialno-innovatsionnomu-razvitiyu.html>.

19. Райзберг Б.А., Лобко А.Г. Программно-целевое планирование и управление: учебник. – М.: Инфа-М, 2002. – С. 425.

20. Кузык Б.Н., Кушлин В.И., Яковец Ю.В. Прогнозирование, стратегическое планирование и национальное программирование: учебник. – М.: Экономика, 2011. – С. 604.

7 тақырып. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары

7.1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы №410-V «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» заңының 2 тарауы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары деп аталады.

Осы тараудың 6-бабында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларының жүйесі көрсетілген:

6-бап. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларының жүйесі

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларының жүйесі:

1) сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингті;
2) сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдауды;
3) сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруды;

3-1) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес нормативтік құқықтық актілердің жобаларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы ғылыми сараптама жүргізуді;

4) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес заңдық сараптама жүргізу кезінде сыбайлас жемқорлық сипаты бар нормаларды анықтауды;

5) сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарды қалыптастыруды және сақтауды;

6) қаржылық бақылауды;

7) сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді;

8) мүдделер қақтығысын болғызбауды және шешуді;

9) кәсіпкерлік саласында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын;

10) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтауды, жолын кесуді, ашуды және тергеп-тексеруді;

11) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар туралы хабарлауды;

12) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың салдарларын жоюды;

13) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндаманы қалыптастыруды және жариялауды қамтиды.

8-бап. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдау

1. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдау (ішкі және сыртқы) – сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және зерделеу.

2. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін сыртқы талдауды сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігімен келісу бойынша айқындайтын тәртіппен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган мынадай бағыттар:

1) мемлекеттік органдар мен ұйымдардың, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметін қозғайтын құқықтық және өзге де актілердегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтау;

2) мемлекеттік органдар мен ұйымдардың, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің ұйымдық-басқарушылық қызметінде сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтау бойынша жүзеге асырады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне сыртқы талдау жүргізуге сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзге де субъектілерінің мамандарын және (немесе) сарапшыларын тартуға құқылы.

Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін сыртқы талдау нәтижелері бойынша мемлекеттік органдар, ұйымдар және квазимемлекеттік сектор субъектілері сыбайлас жемқорлықтың туындау себептері мен жағдайларын жою жөнінде шаралар қабылдайды.

3. Осы баптың 2-тармағының күші мына салалардағы қатынастарға:

- 1) прокуратура жүзеге асыратын жоғары қадағалауға;
- 2) қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі іс жүргізуге;
- 3) әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша іс жүргізуге;
- 4) сот төрелігіне;
- 5) жедел-іздістіру қызметіне;
- 6) қылмыстық-атқару қызметіне;
- 7) Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпиялар туралы заңнамасының талаптарының сақталуын бақылауға қолданылмайды.

4. Осы баптың 2-тармағының ережелері арнаулы мемлекеттік органдардың қызметіне қолданылмайды.

5. Мемлекеттік органдар, ұйымдар мен квазимемлекеттік сектор субъектілері сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне ішкі талдауды жүзеге асырады, оның нәтижелері бойынша сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою жөнінде шаралар қабылдайды.

Сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне ішкі талдау жүргізудің үлгілік тәртібін сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган айқындайды.

9-бап. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті көрсететін құндылықтар жүйесін сақтау және нығайту бойынша өз құзыреті шегінде жүзеге асыратын қызметі.

2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру білім беру, ақпараттық және ұйымдастырушылық сипаттағы шаралар кешені арқылы жүзеге асырылады.

3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру – тұлғаның адамгершілік, зияткерлік, мәдени тұрғыдан дамуы және сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудағы белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылатын, тәрбиелеу мен оқытудың үздіксіз процесі.

4. Ақпараттық және ұйымдастырушылық қызмет бұқаралық ақпарат құралдарында түсіндіру жұмыстарын жүргізу, әлеуметтік маңызды іс-шараларды, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де шараларды ұйымдастыру арқылы іске асырылады.

10-бап. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттар

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттар – қоғамдық қатынастардың оқшауланған саласы үшін белгіленген, сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған ұсынымдар жүйесі.

2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарды жұртшылықтың қатысуымен мемлекеттік органдар, ұйымдар мен квазимемлекеттік сектор субъектілері әзірлейді және олар заңнаманы әзірлеу кезінде және құқық қолдану практикасында ескеріледі.

11-бап. Қаржылық бақылау шаралары

1. Қаржылық бақылау шараларын жүзеге асыру мақсатында осы бапта айқындалған адамдар жеке тұлғалардың мынадай декларацияларын:

- 1) активтері мен міндеттемелері туралы декларацияны;
- 2) кірістері мен мүлкі туралы декларацияны ұсынады.

2. Активтері мен міндеттемелері туралы декларацияны:

1) Қазақстан Республикасының Президенттігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің және мәслихаттардың депутаттығына, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдігіне, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару сайланбалы

органдарына мүшелікке кандидаттар және олардың жұбайлары (зайыптары) – кандидат ретінде тіркелгенге дейін;

2) осы тармақтың 1) тармақшасында аталған адамдарды қоспағанда, мемлекеттік лауазымға не мемлекеттік немесе соларға теңестірілген функцияларды орындауға байланысты лауазымға кандидаттар болып табылатын адамдар және олардың жұбайлары (зайыптары) – лауазымға тағайындау құқығы бар лауазымды адамның (органның) лауазымға тағайындау туралы актісі шығарылғанға дейін (декларация тапсыру айының бірінші күніндегі жағдай бойынша) тапсырады.

3. Кірістері мен мүлкі туралы декларацияны:

1) жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдар мен олардың жұбайлары (зайыптары);

2) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдар мен олардың жұбайлары (зайыптары);

3) лауазымды адамдар мен олардың жұбайлары (зайыптары);

4) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдар мен олардың жұбайлары (зайыптары) ұсынады.

4. Есепті күнтізбелік жыл ішінде Қазақстан Республикасының салық заңнамасында айқындалған мүлікті сатып алған жағдайда, осы баптың 3-тармағында аталған адамдар кірістері мен мүлкі туралы декларацияда көрсетілген мүлікті сатып алуға жұмсалған шығыстарды жабу көздері туралы мәліметтерді көрсетеді.

5. Активтері мен міндеттемелері туралы декларация Қазақстан Республикасының салық заңнамасының сәйкес жасалады және Қазақстан Республикасының салық заңнамасында айқындалған нысан бойынша және тәртіппен ұсынылады.

6. Кірістері мен мүлкі туралы декларация Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес жасалады және Қазақстан Республикасының салық заңнамасында

айқындалған нысан бойынша, тәртіппен және мерзімдерде ұсынылады.

7. Осы баптың 2 және 3-тармақтарында аталған жеке тұлғалардың активтері мен міндеттемелері туралы декларацияны немесе кірістері мен мүлкі туралы декларацияны ұсынуы туралы мәлімет салықтардың және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің түсуін қамтамасыз ету саласындағы басшылықты жүзеге асыратын мемлекеттік органның ресми интернет-ресурсына Қазақстан Республикасының салық заңнамасында белгіленген тәртіппен орналастырылады.

8. Осы баптың 2-тармағының 1) тармақшасында аталған адамдардың активтері мен міндеттемелері туралы декларацияда мәліметтерді ұсынбауы немесе онда анық емес мәліметтерді ұсынуы, егер істелген әрекетте қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса, тіркеуден бас тартуға немесе тіркеу туралы шешімдердің күшін жоюға негіз болып табылады.

Мыналардың:

осы баптың 2-тармағының 2) тармақшасында аталған адамдардың активтері мен міндеттемелері туралы декларацияны және (немесе) кірістері мен мүлкі туралы декларацияны ұсынбауы немесе осындай декларацияларда толық емес, анық емес мәліметтерді ұсынуы, егер істелген әрекетте қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса – адамға тиісті өкілеттіктер беруден бас тартуға негіз болып табылады.

осы баптың 3-тармағында аталған адамдардың активтері мен міндеттемелері туралы декларацияны және (немесе) кірістері мен мүлкі туралы декларацияны ұсынбауы немесе осындай декларацияларда толық емес, анық емес мәліметтерді ұсынуы, егер істелген әрекетте қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері болмаса – Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде көзделген жауаптылыққа алып келеді.

9. Мыналар:

1) саяси мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдар мен олардың жұбайлары (зайыптары);

2) «А» корпусындағы мемлекеттік әкімшілік лауазымды атқаратын адамдар мен олардың жұбайлары (зайыптары);

3) Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары мен олардың жұбайлары (зайыптары);

3-1) Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл;

4) Қазақстан Республикасының судьялары мен олардың жұбайлары (зайыптары);

5) квазимемлекеттік сектор субъектілерінде басқарушылық функцияларды орындайтын адамдар мен олардың жұбайлары (зайыптары) ұсынған, жеке тұлғалардың декларацияларында көрсетілген мәліметтер есепті күнтізбелік жылдан кейінгі жылдың 31 желтоқсанынан кешіктірілмейтін мерзімде жариялануға жатады.

Жариялануға жататын мәліметтер тізбесін сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган айқындайды.

Осы тармақтың екінші бөлігінде көрсетілген мәліметтерді мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, Қазақстан Республикасы Парламенті мен Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының ресми интернет-ресурстарында персоналды басқару қызметтері (кадр қызметтері) орналастырады.

10. Осы баптың 7-тармағының және 9-тармағының 1) және 2) тармақшаларының талаптары мемлекеттік құпияларды құрайтын мәліметтерге қолданылмайды.

11. Мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі функцияларды орындауға қатысатын жеке және заңды тұлғалар мемлекеттік меншікпен байланысты мүліктік сипаттағы барлық мәмілелер мен қаржылық қызмет туралы есептерді мемлекеттік мүлікке қатысты меншік иесінің құқығын жүзеге асыратын мемлекеттік органға мемлекеттік

мүлікті басқару жөніндегі уәкілетті орган белгілеген тәртіппен және мерзімдерде ұсынады.

12. Мемлекеттік кіріс органдарына келіп түсетін, осы бапта көзделген мәліметтер Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес заңмен қорғалатын құпия болып табылады. Оларды жария ету Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауаптылыққа әкеп соғады.

13. Қызметтік және салықтық құпияны құрайтын мәліметтер «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көзделген мақсаттарда және тәртіппен қаржы мониторингі жөніндегі уәкілетті органға ұсынылады.

12-бап. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулер

1. Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, оларға теңестірілген адамдардың (Қазақстан Республикасының Президенттігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе мәслихаттарының депутаттығына, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдігіне, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару сайланбалы органдарының мүшелігіне кандидаттарды қоспағанда), лауазымды адамдардың, сондай-ақ көрсетілген функцияларды орындауға уәкілеттік берілген кандидаттар болып табылатын адамдардың өз өкілеттіктерін жеке, топтық және өзге де қызметтік емес мүдделерде пайдалануына әкеп соғуы мүмкін әрекеттерді жасауына жол бермеу мақсатында, аталған адамдар осы Заңның 13, 14, 14-1 және 15-баптарында белгіленген ерекшеліктерді ескере отырып, өздеріне:

1) мемлекеттік функцияларды орындаумен сыйыспайтын қызметті жүзеге асыру;

2) жақын туыстарының, жұбайлары (зайыптары) мен жекжаттарының бірге қызмет (жұмыс) істеуіне жол бермеу;

3) мүліктік және мүліктік емес игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында, ресми таратылуға жатпайтын қызметтік және өзге де ақпаратты пайдалану;

4) материалдық сыйақыны, сыйлықтарды немесе көрсетілетін қызметтерді ұсынған адамдардың пайдасына әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін, егер мұндай әрекеттер осы тармақтың бірінші абзацында көрсетілген адамдардың қызметтік өкілеттіктеріне кірсе немесе осы адамдар лауазымдық жағдайына байланысты мұндай әрекеттерге (әрекетсіздікке) ықпал етуі мүмкін болса, оларды қабылдау;

5) Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерде орналасқан шетелдік банктерде шоттарды (салымдарды) ашу және иелену, Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерде орналасқан шетелдік банктерде қолма-қол ақша мен құндылықтарды сақтау бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді қабылдайды.

2. Жекелеген мемлекеттік функцияларды орындау тәртібін реттейтін заңдарда сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған шектеулерді көздейтін басқа да құқықтық нормалар белгіленуі мүмкін.

3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді қабылдауға осы баптың 1-тармағының бірінші абзацында аталған адамдардың келісімін тиісті ұйымдардың персоналды басқару қызметтері (кадр қызметтері) жазбаша нысанда тіркейді.

4. Осы баптың 1-тармағының бірінші абзацында аталған адамдардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді қабылдамауы лауазымға қабылдаудан бас тартуға не жұмыстан шығаруға (атқарып жүрген лауазымынан босатуға, өкілеттіктерін тоқтатуға) алып келеді, оларды сақтамау жұмыстан шығаруға (атқарып жүрген лауазымынан босатуға, өкілеттіктерін тоқтатуға) негіз болып табылады.

5. Осы баптың 1-тармағының бірінші абзацында аталған адамның отбасы мүшелері материалдық сыйақыны, сыйлықтарды немесе көрсетілетін қызметтерді ұсынған адамдардың пайдасына осы адамның әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін ұсынылатын материалдық сыйақыны, сыйлықтарды немесе көрсетілетін қызметтерді алуға, егер мұндай әрекеттер (әрекетсіздік) осы адамның қызметтік өкілеттіктеріне кірсе не ол өзінің лауазымдық жағдайына байланысты мұндай әрекеттерге (әрекетсіздікке) ықпал етуі мүмкін болса, құқылы емес.

Ескертпе: Осы Заңда осы баптың 1-тармағының бірінші абзацында аталған адамның отбасы мүшелері деп оның жұбайы (зайыбы), ата-аналары, балалары, оның ішінде кәмелетке толған балалары және асырауындағы және онымен тұрақты тұратын адамдар түсініледі.

6. Осы баптың 1-тармағының бірінші абзацында аталған адамдар және (немесе) олардың отбасы мүшелері хабардар етілмей, олардың шотына келіп түскен ақша, сондай-ақ олар осы баптың 1-тармағының 4) тармақшасын және 5-тармағын бұза отырып алған қаражат олар анықталғаннан кейін екі аптадан аспайтын мерзімде тиісті мемлекеттік кіріс органына мұндай қаражаттың түсу мән-жайлары туралы түсініктеме беріле отырып, республикалық бюджетке аударылуға жатады.

Осы баптың 1-тармағының бірінші абзацында аталған адамдар және (немесе) олардың отбасы мүшелері хабардар етілмей келіп түскен, сондай-ақ олар осы баптың 1-тармағының 4) тармақшасын және 5-тармағын бұза отырып алған сыйлықтар сыйлықтың алынған күнінен бастап не осы баптың 1-тармағының бірінші абзацында аталған адамға сыйлықтың алынғаны туралы мәлім болған күннен бастап күнтізбелік жеті күн ішінде мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі уәкілетті органға өтеусіз берілуге жатады, ал аталған адамдарға нақ сондай мән-жайларда көрсетілген қызметтерге қызмет көрсетілген күннен бастап не осы баптың 1-тармағының бірінші абзацында аталған адамға

қызметтің көрсетілгені туралы мәлім болған күннен бастап күнтізбелік жеті күн ішінде республикалық бюджетке ақша аудару арқылы ақы төленуге тиіс.

Сыйлықты мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі уәкілетті органға берген адам жоғары тұрған лауазымды адамды хабардар ете отырып, оны "Қазақстан Республикасындағы бағалау қызметі туралы" Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес айқындалған құны бойынша, мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі уәкілетті органмен жасалатын сатып алу-сату шарты негізінде сатып алуға құқылы. Сыйлықтарды сатудан түскен ақша республикалық бюджетке аударылады.

13-бап. Мемлекеттік функцияларды орындаумен сыйыспайтын қызмет

1. Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдарға, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға (өз қызметін тұрақты емес немесе басқа жұмыстан босатылған негізде жүзеге асыратын мәслихат депутаттарын қоспағанда), мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдарға (Қазақстан Республикасының Президентігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе мәслихаттарының депутаттығына, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдігіне, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органдарына мүшелікке кандидаттарды қоспағанда), лауазымды адамдарға:

1) егер шаруашылық етуші субъектіні басқару немесе басқаруға қатысу Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес олардың лауазымдық міндеттеріне кірмейтін болса, шаруашылық етуші субъектіні басқаруға өз бетінше қатысуға, мүліктік немесе өзге де игіліктер алу мақсатында өздерінің қызметтік өкілеттіктерін құқыққа сыйымсыз пайдалану арқылы ұйымдардың немесе жеке тұлғалардың материалдық мүдделерін қанағаттандыруға жәрдемдесуге;

2) ашық және аралық инвестициялық пай қорларының пайларын, ұйымдастырылған бағалы қағаздар нарығында облигацияларды, ұйымдастырылған бағалы қағаздар нарығында коммерциялық ұйымдардың акцияларын (ұйымдардың дауыс беретін акцияларының жалпы санының бес пайызынан аспайтын көлемде жай акцияларды) сатып алуды және (немесе) өткізуді қоспағанда, кәсіпкерлік қызметпен айналысуға;

3) педагогтік, ғылыми және өзге де шығармашылық қызметті қоспағанда, ақы төленетін басқа да қызметпен айналысуға тыйым салынады.

2-1. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген, квазимемлекеттік сектор субъектілерінде (мемлекеттік кәсіпорындарды қоспағанда) қызметін жүзеге асыратын адамдар тиісті квазимемлекеттік сектор субъектілерінің және Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес олармен үлестес болып табылатын өзге де заңды тұлғалардың еншілес, тәуелді ұйымдарының басқару органдарында, байқау кеңестерінде, атқарушы органдарында ақы төленетін лауазымдарды атқаруға құқылы.

3. Осы баптың 1-тармағында аталған адамдар өздеріне меншік құқығымен тиесілі тұрғын үйді мүліктік жалдауға (жалға) беруге және осындай тапсырудан кіріс алуға құқылы.

4. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төрағасы мен оның орынбасарларына, қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу, бақылау және қадағалау жөніндегі уәкілетті органның Төрағасы мен оның орынбасарларына инвестициялық қорлардың пайларын, облигацияларды, коммерциялық ұйымдардың акцияларын сатып алуға тыйым салынады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төрағасы мен оның орынбасарлары, қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу, бақылау және қадағалау жөніндегі уәкілетті органның Төрағасы мен оның орынбасарлары

лауазымға тағайындалған күнінен бастап күнтізбелік отыз күн ішінде лауазымға тағайындалғанға дейін сатып алынған, өздеріне тиесілі инвестициялық қорлар пайларын, облигацияларды және коммерциялық ұйымдардың акцияларын Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен сенімгерлік басқаруға беруге міндетті.

Аталған тұлғалардың осы тармақта көзделген міндеттемелерді орындамауы олардың тиісті қызметті тоқтатуы үшін негіз болып табылады.

5. Осы баптың 1-тармағында аталған адамдар лауазымға кіріскен күннен бастап күнтізбелік отыз күн ішінде, осы адамдарға заңды түрде тиесілі ақшаны, облигацияларды, ашық және аралық инвестициялық пай қорларының пайларын, сондай-ақ мүліктік жалдауға берілген мүлікті қоспағанда, өздеріне тиесілі, пайдаланылуы кіріс алуға әкелетін мүлікті Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен, осы функцияларды орындау уақытында сенімгерлік басқаруға беруге міндетті.

6. Мүлікті сенімгерлік басқару шарты нотариаттық куәландыруға жатады.

7. Облигацияларды, ашық және аралық инвестициялық пай қорларының пайларын қоспағанда, коммерциялық ұйымдардың акцияларын (жарғылық капиталға қатысу үлестерін) және пайдаланылуы кірістер алуға алып келетін өзге де мүлікті сатып алған жағдайда осы баптың 1-тармағында аталған адамдар Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен, сатып алған күннен бастап күнтізбелік отыз күн ішінде оларды сенімгерлік басқаруға беруге және жұмыс орны бойынша персоналды басқару қызметіне (кадр қызметіне) мүлікті сенімгерлік басқаруға арналған шарт нотариаттық куәландырылғаннан кейін он жұмыс күні ішінде нотариаттық куәландырылған шарттың нотариаттық куәландырылған көшірмесін ұсынуға міндетті.

8. Осы баптың 1-тармағында аталған адамдардың осы баптың 5 және 7-тармақтарында көзделген міндеттемелерді орындамауы олардың мемлекеттік қызметті немесе өзге де тиісті қызметті тоқтатуы үшін негіз болып табылады.

14-бап. Жақын туыстардың, ерлі-зайыптылардың немесе жекжаттардың бірге қызмет (жұмыс) істеуіне жол бермеу

1. Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдар, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдар (өз қызметін тұрақты емес немесе басқа жұмыстан босатылған негізде жүзеге асыратын мәслихат депутаттарын қоспағанда) және мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдар (Қазақстан Республикасының Президенттігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе мәслихаттарының депутаттығына, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдігіне, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органдарына мүшелікке кандидаттарды қоспағанда), лауазымды адамдар өздерінің жақын туыстары, жұбайы (зайыбы) және (немесе) жекжаттары атқаратын лауазымдарға тікелей бағынысты болатын лауазымдарды атқара алмайды, сондай-ақ жақын туыстары, жұбайы (зайыбы) және (немесе) жекжаттары тікелей бағынысында бола алмайды.

1-1. Мемлекеттік лауазымға не мемлекеттік немесе соларға теңестірілген функцияларды атқаруға байланысты лауазымға кандидаттар болып табылатын адамдар өздері лауазымды атқаруға үміткер ұйымның басшылығын осы ұйымда жұмыс істейтін жақын туыстары, жұбайы және (немесе) жекжаттары туралы жазбаша нысанда хабардар етуге міндетті.

2. Осы баптың 1-тармағының талаптарын бұзатын адамдар, егер олар көрсетілген бұзушылық байқалған кезден бастап үш ай ішінде оны ерікті түрде жоймаса,

осындай бағыныстылықты болғызбайтын лауазымға ауысуға тиіс, ал осындай ауысу мүмкін болмаған кезде осы қызметшілердің біреуі лауазымынан шығарылуға немесе көрсетілген функциялардан өзгедей босатылуға тиіс.

Ескертпе. Осы Заңда жақын туыстар деп ата-аналары (ата-анасы), балалары, асырап алушылар, асырып алынған балалар, ата-анасы бір және ата-анасы бөлек аға-інілері мен апа-сіңлілері (қарындастары), атасы, әжесі, немерелері, жекжаттар деп – жұбайының (зайыбының) ата-анасы бір және ата-анасы бөлек аға-інілері мен апа-сіңлілері (қарындастары), ата-аналары мен балалары түсініледі.

3. Осы баптың 1-тармағында аталған адамдардың квазимемлекеттік сектор субъектісінің бір басқару органында (байқау кеңесінде, атқарушы органында) өзінің жақын туыстарымен, жұбайымен (зайыбымен) және (немесе) жекжаттарымен бірге лауазымдарды атқаруына тыйым салынады.

Осы тармақтың бірінші бөлігінің талаптарын бұзатын адамдар, егер олар көрсетілген бұзушылық анықталған кезден бастап үш ай ішінде оны ерікті түрде жоймаса, квазимемлекеттік сектор субъектісінің бір басқару органында (байқау кеңесінде, атқарушы органында) бірлескен қызметті (жұмысты) болғызбайтын лауазымға ауысуға жатады, ал мұндай ауысу мүмкін болмаған кезде осы жұмыскерлердің біреуі қызметтен шығарылуға немесе көрсетілген функциялардан өзге де босатылуға жатады.

14-1-бап. Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерде орналасқан шетелдік банктерде шоттарды (салымдарды) ашуға, иеленуге, қолма-қол ақша мен құндылықтарды сақтауға жол бермеу

1. Жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адамдарға, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға (мәслихат депутаттарын қоспағанда), лауазымды адамдарға Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерде орналасқан шетелдік банктерде шоттарды (салымдарды) ашуға және иеленуге, Қазақстан

Республикасының шегінен тыс жерде орналасқан шетелдік банктерде қолма-қол ақша мен құндылықтарды сақтауға тыйым салынады.

Ескертпе. Осы тармақта көзделген шектеу Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан Қазақстан Республикасы бейрезидент банктерінің филиалдарына қолданылмайды.

2. Осы баптың 1-тармағында көрсетілген адамдар лауазымға орналасқан немесе осы баптың 4-тармағында көрсетілген мән-жайлар жойылған күннен бастап алты ай ішінде Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерде орналасқан шетелдік банктердегі шоттарды (салымдарды) жабуға және (немесе) Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерде орналасқан шетелдік банктерде қолма-қол ақша мен құндылықтарды сақтауды тоқтатуға міндетті.

Егер осы баптың 1-тармағында көрсетілген адамдар аумағында шоттары (салымдары) орналасқан және (немесе) шетелдік банкте қолма-қол ақша мен құндылықтарды сақтау жүзеге асырылатын шет мемлекеттің заңнамасына сәйкес осы шет мемлекеттің құзыретті органдары қолданған тыйым салуға, билік етуге тыйым салуға байланысты немесе осы баптың 1-тармағында аталған адамдардың еркінен тыс еңсерілмейтін күш мән-жайларына (дүлей құбылыстар, әскери іс-қимылдар, төтенше жағдай, банктік шот (салым) туралы шарттың қолданысын мерзімінен бұрын тоқтатудың мүмкін болмауы және өзге де мән-жайлар) байланысты осы тармақтың бірінші бөлігінде көзделген талаптарды орындай алмаған жағдайда, мұндай талаптар тыйым салудың, билік етуге тыйым салудың қолданылуы тоқтатылған немесе өзге де мән-жайлар тоқтатылған күннен бастап алты ай ішінде тиісті фактілерді растайтын құжаттар ұсыныла отырып орындалуға тиіс.

3. Осы баптың 1-тармағында көрсетілген адамдар Қазақстан Республикасының заңнамасына немесе шет мемлекеттің заңнамасына сәйкес мұраны қабылдау нәтижесінде Қазақстан Республикасының шегінен тыс

жерде орналасқан шетелдік банктердегі шоттарды (салымдарды), қолма-қол ақша мен құндылықтарды иеленуге және (немесе) пайдалануға алған жағдайда, көрсетілген адамдар мұраны қабылдаған күннен бастап алты ай ішінде Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерде орналасқан шетелдік банктердегі шоттарды (салымдарды) жабуға және (немесе) қолма-қол ақша мен құндылықтарды сақтауды тоқтатуға міндетті.

4. Осы баптың 1, 2 және 3-тармақтарының ережелері осы баптың 1-тармағында аталған, Қазақстан Республикасының шет елдердегі мекемелеріне, өкілдіктеріне және Қазақстан Республикасынан халықаралық ұйымдарға жұмысқа жіберілген, сондай-ақ көрсетілген ұйымдарға іссапарға жіберілген адамдарға көрсетілген ұйымдардағы жұмыс кезеңіне немесе шетелде білім алатын, немесе шетелде тағылымдамадан өтетін, немесе шетелдік іссапарда жүрген, немесе шетелде емделіп жатқан адамдарға немесе кәмелеттік жасқа толмаған баланың заңды өкілі ретінде не кәмелеттік жасқа толған адамның қорғаншысы немесе қамқоршысы ретінде тиісті адамның шетелде оқуы не емделуі кезеңінде шетелде болатын адамдарға қолданылмайды.

5. Осы бапта көзделген мерзімдер ішінде осы баптың 1-тармағында көрсетілген адамдар мемлекеттік қызметті немесе өзге де тиісті қызметті өз қалауы бойынша тоқтату туралы өтініш беруге құқылы.

15-бап. Мүдделер қақтығысы

1. Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдарға, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдарға, лауазымды адамдарға, егер мүдделер қақтығысы орын алған болса, лауазымдық міндеттерін жүзеге асыруға тыйым салынады.

2. Осы баптың 1-тармағында аталған адамдар мүдделер қақтығысын болғызбау және шешу бойынша шаралар қабылдауға тиіс.

3. Осы баптың 1-тармағында аталған адамдар тікелей басшысына не өздері жұмыс істейтін ұйымның басшылығына туындаған мүдделер қақтығысы туралы немесе оның туындау мүмкіндігі туралы, өздеріне бұл жөнінде мәлім болысымен жазбаша нысанда хабарлауға міндетті.

Тікелей басшысы не ұйымның басшылығы осы баптың 1-тармағында аталған адамдардың өтініштері бойынша немесе басқа да көздерден ақпарат алған кезде мүдделер қақтығысын болғызбау және реттеу бойынша мынадай шараларды уақтылы қабылдауға:

1) осы баптың 1-тармағында аталған адамдарды лауазымдық міндеттерін орындаудан шеттетуге және мүдделер қақтығысы туындаған немесе туындауы мүмкін мәселе бойынша лауазымдық міндеттерді орындауды басқа адамға тапсыруға;

2) лауазымдық міндеттерін өзгертуге;

3) мүдделер қақтығысын жою бойынша өзге де шаралар қабылдауға міндетті.

16-бап. Кәсіпкерлік саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары

1. Кәсіпкерлік субъектілері өз қызметін жүзеге асыру кезінде сыбайлас жемқорлықтың алдын алу жөнінде, оның ішінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды барынша азайту бойынша:

1) шешімдер қабылдау рәсімдерінің есептілігін, бақылауда болуын және ашықтығын қамтамасыз ететін ұйымдық-құқықтық тетіктерді белгілеу;

2) адал бәсекелестік қағидаттарын сақтау;

3) мүдделер қақтығыстарын болғызбау;

4) іскерлік әдеп нормаларын қабылдау және сақтау;

5) сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру жөніндегі шараларды қабылдау;

6) сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мәселелері бойынша мемлекеттік органдармен және өзге де ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау арқылы шаралар қабылдайды.

2. Кәсіпкерлік субъектілері үшін сыбайлас жемқорлықтың алдын алу жөніндегі стандарттарды кәсіпкерлік субъектілерінің бірлестіктері (қауымдастықтары, одақтары) әзірлеуі және қабылдауы мүмкін.

3. Квazимемлекеттік сектор субъектісінде негізгі міндеті осы ұйымның және оның жұмыскерлерінің Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасын сақтауын қамтамасыз ету болып табылатын құрылымдық бөлімше немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс-қызметтің функцияларын атқаратын жауапты адам айқындалады. Бұл ретте сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс-қызметтің функцияларын атқаратын жауапты адам мүдделердің ықтимал қақтығысы ескеріле отырып айқындалады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс-қызмет өз өкілеттіктерін квазимемлекеттік сектор субъектісінің атқарушы органынан, лауазымды адамдарынан тәуелсіз жүзеге асырады, директорлар кеңесіне, байқау кеңесіне (ол болған кезде) немесе өзге де тәуелсіз басқару органына есеп береді және Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасы талаптарының сақталуын қамтамасыз ету кезінде тәуелсіз болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс-қызметінің құзыреті, қызметін ұйымдастыру мен оның тәртібі квазимемлекеттік сектор субъектісінің ішкі актісінде айқындалады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган кәсіпкерлік жөніндегі уәкілетті органмен келісу бойынша квазимемлекеттік сектор субъектілеріндегі

сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс-қызметтер туралы үлгілік ережені әзірлейді және бекітеді.

Квазимемлекеттік сектор субъектілері болып табылмайтын кәсіпкерлік субъектілері сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс-қызметтер құруға құқылы.

7-бап. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама – сыбайлас жемқорлықтың халықаралық және ұлттық деңгейлерде таралу жай-күйі мен үрдістерін талдау мен бағалау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты қалыптастыру, іске асыру және жетілдіру жөніндегі ұсыныстар қамтылған құжат.

2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган жыл сайын Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндаманы қалыптастырады және оны Қазақстан Республикасының Президентіне ұсынады.

3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган жұмысының және мемлекеттік органдардың, жеке және заңды тұлғалардың қызметінің нәтижелері негізінде қалыптастырылады.

4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндаманы дайындау, Қазақстан Республикасы Президентіне енгізу және жариялау тәртібін Қазақстан Республикасының Президенті бекітеді.

7.2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтің түсінігі, мақсаты, көздері

2015 жылғы 18 қарашада «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңы қабылданды, онда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдау, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес нормативтік

құқықтық актілер жобаларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы ғылыми сараптама жүргізу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарды қалыптастыру және сақтау және т.б. сияқты сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары көрініс тапты.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг-сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың тиімділігіне, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы құқық қолдану практикасының жай-күйіне, сондай-ақ қоғамның сыбайлас жемқорлық деңгейін қабылдауы мен бағалауына қатысты ақпаратты жинау, өңдеу, қорыту, талдау және бағалау жөніндегі қызметі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг жүргізу Қазақстан Республикасы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) Төрағасының 2020 жылғы 28 қаңтардағы №22 бұйрығымен бекітілген сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг жүргізу тәртібімен реттеледі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтің мақсаты сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы құқық қолдану практикасын бағалау болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингті сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган, оның аумақтық бөлімшелері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзге де субъектілері жүргізеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзге де субъектілеріне мемлекеттік органдар, квазимемлекеттік сектор субъектілері, қоғамдық бірлестіктер, сондай-ақ өзге де жеке және заңды тұлғалар жатады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг жүргіз үшін көздер:

- 1) құқықтық статистика органдарының деректері;
- 2) Жеке және заңды тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өтініштері;

3) үкіметтік емес және халықаралық ұйымдардың мәліметтері;

4) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша әлеуметтік сауалнамалардың деректері;

5) бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланымдар;

6) заңмен тыйым салынбаған өзге де ақпарат көздері.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг ақпаратты жинау, өңдеу, қорыту, талдау және бағалау жолымен жүргізіледі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг мынадай түрлерге бөлінеді:

1) кешенді;

2) тақырыптық.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы кешенді мониторингті уәкілетті орган және оның аумақтық бөлімшелері жүргізеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы кешенді мониторинг жүргізу кезінде қызметтің әртүрлі салаларында, оның ішінде екі және одан да көп мемлекеттік органдардың, ұйымдардың немесе квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша құқық қолдану практикасы бағаланады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы кешенді мониторингтің міндеттері:

1) сыбайлас жемқорлық көріністеріне неғұрлым бейім қызмет салаларын айқындау;

2) мемлекеттік органдар, ұйымдар, квазимемлекеттік сектор субъектілері қабылдайтын сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралардың тиімділігін бағалау;

3) қоғамның сыбайлас жемқорлық деңгейін қабылдауы мен бағалауын талдау.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тақырыптық мониторингті уәкілетті орган, оның аумақтық бөлімшелері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзге де субъектілері жүргізеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тақырыптық мониторинг жүргізу кезінде белгілі бір қызмет саласында, нақты

мемлекеттік органда, ұйымда немесе квазимемлекеттік сектор субъектісінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша құқық қолдану практикасы бағаланады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тақырыптық мониторингтің міндеті белгілі бір салада, нақты мемлекеттік органда, ұйымда немесе квазимемлекеттік сектор субъектісінде сыбайлас жемқорлық көріністеріне ықпал ететін проблемалық мәселелерді зерделеу болып табылады.

Уәкілетті орган және оның аумақтық бөлімшелері сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингті мынадай мерзімдерде жүргізеді:

1) сыбайлас жемқорлыққа қарсы кешенді мониторинг-үш ай сайын сайын;

2) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тақырыптық мониторинг-тұрақты негізде

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзге де субъектілері өз бастамасы бойынша кез келген уақытта мынадай тәртіппен тақырыптық сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг жүргізеді:

1) ашық ақпарат көздерінен жинау және қорыту;

2) жиналған ақпаратты зерделеу және талдау;

3) белгілі бір қызмет саласында, нақты мемлекеттік органда, ұйымда немесе квазимемлекеттік сектор субъектісінде сыбайлас жемқорлық көріністеріне ықпал ететін проблемалық мәселелерді айқындау;

4) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг нәтижесін қалыптастыру.

Уәкілетті органның аумақтық бөлімшелері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзге де субъектілері жүргізген сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтің нәтижелері қағидаларға сәйкес нысан бойынша ресімделеді және қорыту үшін уәкілетті органға жіберіледі.

Уәкілетті орган өзінің аумақтық бөлімшелері мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзге де субъектілері жіберетін сыбайлас жемқорлыққа қарсы

мониторингтің нәтижелерін тұрақты негізде қарайды және талдайды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы кешенді және тақырыптық мониторинг нәтижелері бойынша уәкілетті орган сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы ағымдағы жағдайды бағалауды көрсететін талдамалық есеп қалыптастырады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы кешенді мониторингтің қорытындылары бойынша талдамалық есепке уәкілетті органның аумақтық бөлімшелері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзге де субъектілері есепті тоқсан ішінде уәкілетті органға келіп түскен сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтің нәтижелері енгізілуі мүмкін.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы кешенді мониторинг қорытындылары бойынша талдамалық есеп уәкілетті органның ресми интернет-ресурсында орналастырылады. Уәкілетті органның шешімі: мемлекеттік органдар, ұйымдар және квазимемлекеттік сектор субъектілері қызметінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі тиімділігін арттыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу; 2) мемлекеттік органдардың, ұйымдар мен квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметінде сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне талдау жүргізу туралы ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтің нәтижелері сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне талдау жүргізу, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға бағытталған шараларды жетілдіру үшін негіз бола алады.

7-бап. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың тиімділігіне, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы құқық қолдану практикасының жай-күйіне, сондай-ақ қоғамның

сыбайлас жемқорлық деңгейін қабылдауы мен бағалауына қатысты ақпаратты жинау, өңдеу, жинақтап-қорыту, талдау және бағалау жөніндегі қызметі.

2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтің мақсаты – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы құқық қолдану практикасын бағалау болып табылады.

3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтің дереккөздері – құқықтық статистика мен жеке және заңды тұлғалардың өтініштері, үкіметтік емес және халықаралық ұйымдардың мәліметтері, әлеуметтік сұрау жүргізу деректері мен бұқаралық ақпарат құралдарындағы жарияланымдар, сондай-ақ заңмен тыйым салынбаған өзге де ақпарат көздері болып табылады.

4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтің нәтижелері сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне талдау жүргізу, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға бағытталған шараларды жетілдіру үшін негіз болып табылуы мүмкін.

5. Осы баптың ережелері арнаулы мемлекеттік органдардың қызметіне қолданылмайды.

Бақылау сұрақтары

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларының жүйесінің түрлері
2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингі;
3. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдауды;
4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруды;

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды (2011 жылғы 2 ақпандағы жағдай бойынша өзгерістерімен және толықтыруларымен).

2. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 28 тамыздағы №858 Жарлығы.

3. Нормативтік құқықтық актілер туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 24 наурыздағы №213-І Заңы.

4. Қазақстан Республикасының Президенті туралы: Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 26 желтоқсандағы №2733 Конституциялық заңы.

5. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы туралы: Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 20 шілдедегі №83-ІІ Конституциялық заңы.

6. Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы: Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы №2529 Конституциялық заңы.

8 тақырып. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ұлттық негіздері

8.1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы ұлттық менталитеттің ерекшеліктері

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың оң нәтижеге жетуін ғалымдар да, практиктер де әлеуметтік мәдениет пен азаматтардың ділінен көреді.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы этностық ерекшеліктерді анықтау үшін белгілі бір этностық топтарды айқын ажыратпай-ақ, азаматтылық тұрғысынан елдің біртұтас халқының мәдениеті мен ділдігі қарастырылды. Бұл тәсіл біртұтас ұлт – Қазақстанның біртұтас халқын қалыптастыруға бағытталған елдің стратегиялық міндеттеріне жауап береді. Алайда, Қазақстан сияқты көп этносты және көп конфессиялы қоғамда этносаралық ықпалдасу және саралау ретінде

құндылықтар мен нормалар жүйесі қалыптаса алады. Осы айырмашылықтар бейбітшілік пен этносаралық келісімнің қазақстандық үлгісінде сақталатын әр алуандықты айқындайды.

Ұлттық идеясының құндылықтары қазақстандық қоғамды біріктіруші ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті құруда негізін қалаушы болып табылатын **бұл – азаматтық теңдік, еңбекқорлық, ғылым мен білім ғибраты, зайырлы ел – толеранттылық елі сияқты құндылықтар.**

Азаматтық теңдік әркімнің еңбекке, білімге, денсаулықты қорғау, әлеуметтік теңдікке құқығын бекітетін ел Конституциясымен қамтамасыз етіледі. Бұл қағидаттар мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік және білім беру саясатын іске асыруға негізделген.

Еңбекқорлық, ғылым мен білім, толеранттылық құндылықтар ретінде нормативтік құжаттарда ғана емес, халықтың салт-дәстүрінде, мәдениетінде, әлеуметтік ойында, ділінде қаланған.

Елдің кең-байтақ аумағында орналасқан халықтың ділі қонақжайлық пен толеранттылық, өзара түсіністік пен өзара көмек, дәстүрлерді құрметтеу, әділдік, білімге талпыну мен еңбексүйгіштік қасиеттерден қалыптасқан. Аталған қасиеттер сол немесе өзге де дәрежеде әлемнің басқа да халықтарына тән. Халықтың ділі дәстүрлер, сенімдер, өмір салты, шаруашылық және материалдық мәдениетіне негізделген нормалар мен ережелердің қиылысуы болып табылатын оның күнделікті тәжірибесінде көрініс табады.

Ұлттық негіздер адамдардың рационалды, иррационалды, құндылықты, әлеуметтік тәртібінің санаттары туралы негізгі ұғымдарды қалыптастырады.

Ұлттық негіздер әртүрлі халықтардың осы белгілері қалай сезілуі мен іске асырылуынан көрінеді. Бұл айырмашылықтар әр халықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетіндегі айырмашылықтарды болжайды, себебі қалыптасқан мінез-құлық нормалары мен дәстүрлері

сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетке ауысады. Л.В. Савинов атап көрсеткендей, «осында [әртүрлі этностық топтар] өзге нысандары ғана емес, сонымен қатар өзге түсінік пен сыбайлас жемқорлықты өзгеше қабылдау бар [3].

Халық дәстүрінде көп уақыт өтуіне және осы практиканың күнделікті қайталануына байланысты иррационалдық деңгейде жаңғыратын, ұтымды тәртіп нысандары орныққан. Олардағы рационалды өзекті анықтауға тырысу қоғамның материалдық және рухани мәдениеті негіздеріне тереңдеп ену қажеттігіне әкеледі. Әрине, еңбек, білім, теңдік пен толеранттылық құндылықтары бейәлеуметтік, жағымсыз тәртіп, біз оған сыбайлас жемқорлықты жатқызатын, нысандарына қарсы тұрады.

Бұрын көмегін көрсеткен адамға көмек көрсету бірқатар дәстүрлі мінез-құлық нормаларына жатқызылады – «асар» және басқалар, олар достық немесе туыскандық қатынастар негізінде өзара қолдау мен көмекті көрсетеді. Бұл – жеке бас пайдасы үшін емес, қиын жағдайда көмектесу негізделген адамның мінез-құлқының әлеуметтік құндылығы.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ұлттық негіздері қоғамның жалқаулық, паракорлық, ұрлық, әділетсіздік және басқалар сияқты кеселдерін айыптау нормаларында көрінеді. Мысалы, әртүрлі этностардың мақал-мәтелдерінде халықтың алақол адамдарға деген теріс көзқарасы көрінеді:

«Түйе немесе түйме ұрласа да, ұрының аты ұры»,

«Ұрлық жасасаң, жазадан қашып құтылмайсың»,

«Ұрымен дос болсаң, ұяласың, өзің де ұрлық жасайсың»,

«Ұры ұрлық жасауын қойса да, «ұры» атауы оның қыр соңынан қалмайды»,

«Арамдықпен еңбек ету, тамақты ұрлықпен тапқанға тең»,

«Оңай жолмен келген табыс, құт болмайды»,

«Қайыршының қарны тоймас, ұры бай болмас» (қазақ мақалдары);

«Арам жолмен келген игілік, пайдалы болмас» (күрд мақалы);

«Қасқырды көк бөрі болғаны үшін емес, қойды жегені үшін соғады» (орыс мақалы).

Бұл ретте «ұрлық» тура және жанама мағынасында да түсініледі.

«Ұрлық жасау» осы байлықтың шынайы иесіне айтпастан еңбек етпей баю дегенді білдірмей ме?

Әлеуметтік нормалар, ар-ождан мен абырой ұғымдары. Әлеуметтік тіршілік иесі мен саналы адам оны айналасындағылар қалай қабылдайды деп ойланады. Оның тәртібі қоғам белгілейтін және оның тәртібін бақылау функциясын атқаратын әлеуметтік нормалармен реттеледі. Қоғам мен адамның мұндай рухани байланысы ар-намыс пен абырой ұғымдарында білінеді.

Ар-намыс пен абыройды сақтау мәселелері қоғамдық және жеке сананың әрдайым ерекше бақылауында болды. Ар-намыс пен адами абыройын сақтау – көптеген халықтың шынайы өмір сүру мәні. Бұл қағидаттар сақталып және ұрпақтан ұрпаққа беріліп, осы күнге дейін өзінің әлеуметтік мәнін жоғалтпаған халық нақылдарынан көрінеді.

Мысалы,

«Ар-намыс құлы және күш-жігердің қожайыны бол»,

«Су бәрін жуады, бірақ жан кірін жуа алмайды» (әзірбайжан мақалы);

«Кінәлі адам ұйықтай алмайды» (башқұрт мақалы);

«Кедей болсаң да, арың таза болсын»,

«Түйені жүгі, адамды ар-намысы қинайды» (қарақалпақ мақалдары);

«Байлық мақсат емес, кедейшілік масқара емес» (қырғыз мақалы);

«Өмірде бір күн өмір сүрсең де нағыз адам бол»,

«Адамның байлығы жарты бола берсін, абырой толық болса болғаны» (күрд мақалы);

«Көйлекті жаңадан, арынды жас кезіңнен сақта», «Абыройсыздық өлімнен де бетер», рақымды сый-құрмет байлықтан қымбат» (орыс мақалдары).

Ар, намыс, ұят – честь, достоинство, совесть – қазақ жігіттері мен қыздарының жақсы қасиеттері болды. Қаншалықты бағалы екені халық нақылында көрінеді: «байлықты өмір үшін, өмірді абырой үшін құрбан етемін». Осы қарама-қарсы қою жас ұрпақты және халықтың санасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің дәнін егеді.

«Орталық Азия мен Қазақстан жағдайындағы еңбек ең алдымен, мал аруашылығымен, мақта өсірумен, жер өңдеу, бақша өсіру, жібек шаруашылығы, халық қолөнеріне байланысты. Атақты егінші, ВАСХНИЛ құрметті академигі Т.С. Мальцев «тұрмыстық мәдениет, халықтың рухани өмір салты мыңдаған жылдардың жер өңдеу өркениетінен туындаған. Барлық адамгершілік канондары, моральдық ұғымдар, тіпті тұтас дәуірдің көркем талғамы адамның жер анаға – қара жерге деген қатынасына негізделген. Егінші мен малшының қиын еңбегі, нанға құдайындай қарау, мақта мен малға ұлттық мақтаныш нысаны ретіндегі қатынас – осының бәрі балалардың бойында еңбекке және еңбек адамдарына сүйіспеншілік сезімін тәрбиеледі» деп әділ атап өткен [4].

Ұлы ойшыл Абай еңбекті өз игілігі үшін барлық әлеуметтік мәнінен айырылған еңбек ретінде қарастырады. Басқаның игілігі үшін еңбек ету – адамның борышы: «өз пайдасы үшін еңбек ететін адам өзі үшін жайылып жүрген малмен тең; адамдық борышын орындай отырып, еңбек ететін адамды Құдай өзінің махаббатына бөлейді».

Халық адал еңбек идеясын адамға табиғаттың берген бағалы сыйы ретінде дәріптейді. Бұл ой халық даналығында көрініс табады:

«Іскерге – нан, жалқауға – ұйқы», «Ағаш жемісімен, адам ісімен жақсы», «тер төгіп еңбек етсең, дәмді тағам ішесің» (башқұрт мақалы);

«Адалдық пен еңбек сый-құрметке жетелейді, айла мен өтірік масқараға жеткізеді», «Жақсы еңбек етсең жаның да тыныш болады», «Жұмыста туғаның болмайды», «Адал еңбек игілікке әкеледі» (қазақ мақалдары);

«Жас кезінде – еңбек, қартайғанда – зейнеті» (қырғыз мақалы);

«Еңбек етпесең қоянды да ұстай алмайсың» (татар мақалы);

«Өзенге суды көктем құяды, адамның бағасын еңбек арттырады» (өзбек мақалы);

«Еңбек етпесең зейнетін көрмейсің» (күрд мақалы); «Ақ саусақ адам бөтеннің еңбегін жақсы көреді», «Шеберлік пен еңбек бәріне қол жеткізеді», «Пеш емес, кең дала тойдырады» (орыс мақалдары).

Білім мен ілім көп этносты қазақстандық қоғамның әлеуметтік құндылықтар жүйесінде ерекше орын алды. Білім аға ұрпақтан өскелең ұрпаққа халықтың тыныс-тіршілігі үшін қажетті тетік ретінде әлеуметтік тәжірибенің сабақтастығын қамтамасыз ете отырып, беріледі.

Білім адам мен қоғамның табысты даму тәжірибесін көрсете отырып, маңызды ақпарат береді, ақырында оның дамуына белсенді ықпал етіп, қайтадан практикаға қайтып келеді. Халық ділінде білім әл-ауқат пен байлықтың факторы ретінде ерекше орын алады. Білім мен еңбек ажырамайды: еңбекпен білімге қол жеткізіп, байытамыз, өз еңбегіміздің жемістілігін арттырамыз. Сондықтан Қазақстан этностарының дүниетанымында білім байлық, әлеуметтік капитал ретінде қабылданады:

«Білім байлықтан жақсы», «Алтынды іздеме, білім алуға тырыс» (қазақ мақалдары);

«Әлем күнмен, адам біліммен жарықтанады», «Құс қанатымен, адам білімімен күшті», «ілім тамыры ащы, ал жемісі тәтті» (орыс мақалдары);

«Байлық таусылады, білім азаймайды», «Ақыл-ойдан артық байлық жоқ» (өзбек мақалдары);

«Ілім – алтын: шірімейді, ал байлық – қоқыс: шіріп кетеді» (күрд мақалы). Мақал-мәтелдердің басқа тобы қоғамдағы сыбайлас жемқорлықтың кеңдігі мен тереңдігі және оны әлеуметтік кесел ретінде қабылдау туралы дәлелдейді, халық оны мойындай отырып, оны айыптау арқылы онымен күресуге тырысады. «Балық басынан шіриді» – «Рыба гниет с головы», «Адамды билік/тақ өзгертеді» – «Человека кресло/власть портит», «Құдайын ұмытқан» – «Бога забыл», «Иманы жоқ» – «Креста на них нет».

Парақорлықты, сатып алу, ұрлық жасау мен сатқындықты айыптау жазушылар мен ақындардың шығармаларынан табуға болады. Оның жарқын мысалы халық ақыны Абайдың «Қара сөздері» болып табылады. Үшінші қара сөзінде Абай былай дейді: «... әрі-беріден соң сыртымызға шықты, жауластық, дауластық, партияластық. Осындай қастарға сөзім өтімді болсын және де ептеп мал жиюға күшім жетімді болсын деп, қызметке болыстық, билікке таластық».

Одан әрі бесінші сөзінде халықтың әрекетсіздігіне қынжылады:

«Әйтеуір ұрлық, қулық-сұмдық, тіленшілік, соған ұқсаған қылықтың қайсысын болса да қылып жүріп, мал тапса, жазалы демесек керек екен. Бұлардың жас баланың ақылынан несі артық? Жас бала ұялса, жерге ене жаздаушы еді, бұлар неден болса да ұялмайды екен. Осындай кәдімгі сыбайлас жемқорлықтың себептерінің бірі ретінде ұлы ақын кедейшілік және пайдакүнемдік пен атақ құмарлықтан көреді.

Бұл жерде бір ғана жол бар – білім мен еңбек: «Ғылымсыз ахирет те жоқ, дүние де жоқ. Ғылымсыз оқыған намаз, тұтқан ораза, қылған хаж, ешбір ғибадат орнына бармайды. Ешбір қазақ көрмедім, малды иттікпен тапса да, адамшылықпен жұмсаған. Бәрі де иттікпен табады, иттікпен айрылады. Бейнет, күйігі, ызасы – сол үшеуінен басқа ешнәрсе бойында қалмайды» (оныншы сөз) . Отыз жетінші сөзінде ол осы екі қасиеттің – еңбек пен білімнің

қаншалықты жоғары бағалатынын нақты айқындап береді: «Бақпен асқан патшадан, Миымен асқан қара артық; Сақалын сатқан кәріден, Еңбегін сатқан бала артық. Ашкөздік пен еңбексіз баюды айыптау, еңбек пен оқу-білімге шақыру алыс және көрші халықтардың батырлары туралы тарихты кеңінен тарату арқылы даладан далаға берілетін. Ұлы Абай Шығыстың көптеген халқына танылған және халық ауыз әдебиетінде ойып тұрып орын алған грек қаһарманы Александр Македонскийге арнаған «Ескендір» поэмасында былай деп жазады:

Кәпір көздің дүниеде араны үлкен,
Алған сайын дүниеге тоя ма екен?

Ұятың мен арыңды малға сатып, Ұятсызда иман жоқ,
түпке жетер.

Өзінің басқа «Масғұт» поэмасында Абай былай дейді: «Еңбексіз мал дәметпек – қайыршылық, Ақылды ерге ар болар ондай қылық.».

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің элементтерін халықтың өзі шығарған шығармаларда – халық ертегілерінен табуға болады. Ертегі – халықтың арманы, оның керемет қоғам туралы елесі. Ертегілердің көпшілігінде халыққа тән адамгершілік белгілері: отанына деген сүйіспеншілік және оның қорғау, батырлық, зұлымдықпен күресу, еңбексүйгіштік және әділдік, адалдық пен достық, білім мен шығармашылық жинақталған. Ертегілер халықтың мінезін, оның психологиясын, өмірлік ұстанымдарын білдіреді.

«Сондай-ақ халық ертегілерінде басты персонаж ретінде жануарлар – жылқылар, түйелер, ешкілер, қойлар, бүркіттер алынады, қоғамның материалдық өмір жағдайларына байланысты. Ұй жануарлары образында әдеттегідей, адам сияқты сөйлейді, халық аллегориялық нысанда адамның кеселі мен кемістігін күлкі етеді және айыптайды».

Қасқыр персонажы көптеген ертегілерде дөрекі, қатал адаммен, қоян – қорқақ, аю – қолапайсыз, түлкі – айлакер

және сараң адаммен ұқсастырады. Мысалы, «Қаңбақ шал мен түлкі» қазақ ертегісіндегі шалдан күн сайын балығын тартып алатын және біреудің еңбегімен күн көретін түлкі айлакерлік пен сараңдықты сипаттайды. Аралар мен құмырсқалар (кейбір ертегілерде есектер мен түйелер) еңбекқор адамның прототипі және оқырман немесе тыңдаушының нақты өмірде еңбекке және еңбекшілерге құрметін тәрбиелеп, жалқаулық, ақымақтық пен көргенсіздікті мазақтайды.

Көріп отырғанымыздай, ұлттық мәдениет адамдарды адамгершілік тазалығы мен арына, әділдікке, адалдыққа, парасаттылыққа, сатылмаушылыққа шақырады. Ол әрқашан да парақорлықты, ашкөздікті әдепсіз құбылыс, әділдікті, моральдық адамгершілік нормаларын бұзу ретінде айыптайды. Бұған дәлелді Абайдың «қара сөздерінен» табуға болады, ол өз халқына қызмет етудің маңыздылығын атап өтеді. Бұл ретте қызмет адал, риясыз болуы тиіс. Адал, әділ, алдамайтын еңбек, жоғары идеалға қызмет ету – діншіл іс. Ар-ождан, адалдық, сатылмаушылық – адамшылықтың, ізгіліктің негізі, ол қазіргі заманғы адамды тәрбиелеудің негізі болып табылады.

Ар-ождан, ар-намыс, әділдік адамгершілік құндылықтары, қоғамның рухани кемелденуі мен жетілуінің негізі ретінде қазіргі қоғамда сұранысқа ие болуы тиіс. Бұл құндылықтарды мемлекет, азаматтық қоғам, әрбір азамат тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәртібінің негізі ретінде қалыптастырып, жандандыруы тиіс.

Қазір мемлекеттік қызметте қарапайым орындаушылық, кәсіби құзыреттілік жеткіліксіз. Барған сайын ар-ұяттылық, әдептілік, адалдық сияқты адамгершілік қасиеттердің маңызы артуда.

8.2. Жеке тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін тәрбиелеудегі отбасының рөлі

«Қандай қоғам болса, отбасы да сондай» деп айтады. Қоғамда жүретін барлық коллизиялар отбасы қатынастарында қалай болғанда да көрініс табады. Моральдық-адамгершілік ілгерілеу, құндылықты ұстанымдар, қоғамның артықшылықтары отбасы қатынастарының негізін құрайды, отбасылық тәрбиелеу траекториясын қалыптастырады. Сондықтан отбасы қоғамдық дамудың маңызды индикаторы болып табылады деген тезис күшінде қалады және шындыққа жанасады. Басқа жағынан, отбасы қоғамның бөлшегі ретінде қоғам дамуына белгілі бір ықпал етеді, қоғамдағы моральдық-адамгершілік ахуалға әсер етеді. Отбасы құндылықтарды, дәстүрді, мәдениетті, өмір салты мен дүниетанымдық ұстанымдарды көрсетеді. Бұл диалектикалық өзара байланысы ақырында отбасын қоғамның әлеуметтік институты ретінде біздің түсінігіміздің негізін құрады.

Отбасы әлеуметтік институт ретінде көптеген функцияларды орындайды: халықтың өсіп-өнуі, жаңа жағдайда алдыңғы ұрпақтан жинақталған шаруашылық-экономикалық, тәрбиелеу, әлеуметтік, оның ішінде әлеуметтік тәжірибенің бейімделу функциясы. Отбасы шеңберінде сол немесе өзге әлеуметтік тәжірибені нығайту немесе жоққа шығару адамдардың құндылықты бағдарын қозғайды. Осының нәтижесінде қандай да бір құндылықтар кетеді, қайсыбірі келеді, тұлғаның рухани кеңістігінде өз орнын алады және оның өмірі үшін әлеуметтік маңызға айналады.

Отбасы – қоғамның әлеуметтік институт ретінде нақты адамның қоғам өміріне енуіне мүмкіндік беретін құндылықтардың трансляторы болып табылады. Егер қазіргі қазақстандық отбасыға осы биіктіктен қарасақ, отбасы қатынастарында позитивті және жағымсыз фактілерді табуға болады.

Осындай шындық аясында отбасының тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқын тәрбиелеудегі рөлі қандай және оның сыбайлас жемқорлыққа және оның көріністеріне қарсы төзбеушілік қатынасын қалай қалыптастыруға болады деген сұрақты қарастырайық. Қазіргі отбасы қоғамдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы у таба ала ма? Отбасылық салт-дәстүрлер, мәдениет тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқын қалыптастыруға бағытталған ба? Отбасы адамдардың қатынасына тереңдеп еніп кеткен сыбайлас жемқорлықты қалай бағалайды және қабылдайды? Отбасы сыбайлас жемқорлықты моральдық-этикалық нормаларды бұзушылық, ұлт мәдениетіне жат, асылық, Отанға деген сатқындық деп айыптай ма? Осы сұрақтардың барлығы отбасының қазіргі қоғамдағы рөлін күрделі талдауды қажет етеді. Бүгінгі күні отбасы қоғам үшін күрделі және маңызды проблеманы шешуге ынтасы жоқ, тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқын қалыптастырудың пәрменді субъектісіне айнала алмайтыныанық. Ең алдымен, әртүрлі жағдаяттарға, объективті және субъективті жағдайларға қарай мүмкін емес. Бір нәрсе анық, қоғамда моральдық-адамгершілік деңгей төмендеген кезде, отбасыға осындай құбылыстарға қарсы күресу қиынға түседі. Ол тұлғаның санасы мен рухани әлемі деңгейінде бұл мәселені реттеуге, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық пен парақорлықтың орнықты сипатын тәрбиелеуге күші жетпейді. Себебі қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаппай, жалпыға ортақ төзбеушілік ахуалы жасалмайынша, моральдық айыптау, отбасы деңгейінде барлық азаматтардың қоғамдық айыптауы да дамымаған. Соңғы кездері осы бағытта көп істер жасалып жатқанын мойындау қажет. Жұртшылық барған сайын сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған, өзінің қызметтік жағдайын асыра пайдаланған, мемлекет пен халық алдында өз міндеттемесін бұзған адамдардың атын біліп жатыр. Әркім сіңірген еңбегіне қарай алатыны белгілі, сонымен

бірге тек заңды қолданып, бұл проблеманы шешу алмайтынымыз да айқын. Басқаша деңгейдегі шаралар қажет.

Тәрбие аясында адалдық, ар-ұят, сатылмаушылық, сөзіне беріктік сияқты құндылықтардың жасампаздық күші әлсіз қолданылады. Себебі көбі адал, парасатты болу пайдалы емес, кейде бұл қасиеттер жеке өмірінде проблемаларды шешуге және өмір сүруге кедергі келтіреді деп санайды. Бұдан өзге, ешкім «елден ала бөтен», «өздерінің арасында бөтен» болғысы келмейді. Осы тұрғыда қалыптан тыс сана мен мінез-құлық қалыптасады, соңында сыбайлас жемқорлыққа әлеуметке қарсы құбылыс ретінде қарауды қояды. Ең бастысы, қоғамда осы құндылықтарға деген сенімге селкеу түсіп, оның жақтастарының саны барған сайын азаяды. Оның есесіне көбінің санасында сыбайлас жемқорлық пен паракорлық феноменінің халық дәстүрлері мен салтында тарихи және мәдени тамыры бар деген ой орнығады.

Осындай тұжырымдармен келісу қиын, себебі ешбір ұлттық мәдениет, салт-дәстүрлер адамның сыбайлас жемқорлық теріс қылық жасауға итермелемейді. Пара беру мен алу әрқашан моральдық-этикалық нормалар мен халықтың түсінігіне қарама-қайшы келетін әлеуметтік зұлымдық ретінде талқыланып, қабылданатын. Сондықтан жеке тұлғаның жеке, психологиялық ерекшеліктерін жалпыға ортақ деңгейге экстраполяциялау дұрыс емес және тіпті зиян. Демек, тұлғаның сыбайлас жемқорлық мінез-құлықтың түп-тамыры, себептерін индивидтің ұлттық ділінен емес, керісінше рухани-адамгершілік әлемінен іздестіру қажет. Сол кезде бәрі орнына түседі. Бұның бәрі балалық шақта іргесі қаланып, содан кейін жас кезінде дамиды және біртіндеп тұлғаның жеке мінез-құлқының орнықты стереотипіне айналатыны сөзсіз екеніне көз жеткізе аласыз. Сондықтан отбасы бұл мәселемен мақсатты бағытталған түрде айналысуы, өмір ерте сатысында индивидтің мінез-құлқындағы және санасындағы жағымсыз әлеуметтік ауытқуларды түзетуге тиіс. Әрине, тәрбиелеу

оның міндеттері, сонымен қатар әдістері мен құралдары тұрғысынан біршама қиындайды немесе бұл жерде кезекті ұрпақтың санасына «қандай да бір «нормалардың» минимумын сіңірумен қатар, қоғам алдында тұрған міндеттерді шешуге рухани алғышарттарды құра отырып, сыбайлас жемқорлыққа мықты иммунитет қалыптастыру туралы сөз болады.

Гедонизм құндылықтарын тарату да ерекше алаңдаушылық туындатады. Әдемі, алаңсыз өмір, рахат пен ләззат, жасампаздық еңбекке белсенді түрде қатыспай-ақ ырду-дырду өмірді көрсету қоғамның псевдоидеалдарын жасайды. БАҚ «гламур» құндылықтарын тарата отырып, тұтынушылық психологиясын қалыптастыру көзіне айналуға.

Егер ұлттық мәдениеттің мысалын алсақ, отбасында балаларды еңбекке, еңбекқорлыққа тәрбиелеу дәстүрі әрқашан да болған. Сондықтан отбасында ұлттық тәрбиенің негізі, адамгершілік пен іс-әрекеттің өзегі ретінде адал еңбек басым болуы тиіс. Сонда ғана отбасы деңгейінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тосқауыл қоя аламыз. Бұл тосқауыл осы мәселені заңдық реттеуге қарағанда мықтылау, тиімдірек.

Жоғарыда айтылғандарға орай мынадай қорытынды шығаруға болады:

- өскелең ұрпақты тәрбиелеуде отбасының адамгершілік жауаптылығын арттыру қажет;

- отбасында борыш, адалдық, ар-намыс, әділдік талаптарына сәйкес келетін тұлғаның мінез-құлқының адамгершілік реттеуіштерін күшейту қажет;

- адамды адамгершілік, әділдік пен ар-ождан рухында тәрбиелеу тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің негізі ретінде қоғам мен мемлекеттің тарапынан сұранысқа ие болуы тиіс.

Бақылау сұрақтары

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ұлттық негіздері қандай?

Ол неден көрінеді?

2. Ұлттың салт-дәстүрлері сыбайлас жемқорлықтың таралуына қарсы тұра алады ма, бұл үшін не істеу қажет?

3. Сыбайлас жемқорлықтың этностық тамыры, мәдени алғышарттары бар ма?

4. Біздің қоғамда ар-ұяттылық пен әдептілік қалай бағаланады?

5. Халықтың дәстүрлеріне құрметтеу сыбайлас жемқорлық көрінісі болып табыла ма?

Әдебиеттер

1. Туфан З. Религия в системе духовной культуры: учебное пособие. – Алматы: ВШП «Әділет», 1999 – С. 106.

2. Назарбаев Н.Ә. Баршаға бірдей осы заманғы мемлекет: Бес институттық реформа: «Нұр Отан» партиясының XVI съезіндегі баяндама // Егемен Қазақстан. 2015 12 наурыз.

3. Савинов Л.В. Коррупция как ментальность нации и этноса. <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=15&art=2247>, 10.04.2015.

4. Калыбекова А. Народная мудрость казахов по воспитанию. Изд. 3-е. – Алматы: БАУР, 2011 – С. 512.

5. Измайлов А.Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. <http://bibliotekar.kz/narodnaja-pedagogika-pedagogicheskie-voz/2-trudovoe-vospitanie-serdcevina-narodno.html>, 10.04.2015.

6. Абай. Книга слов. Поэмы. – Алматы: Ел, 1993

Негізгі әдебиеттер

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері: оқу құралы / Жалпы редакциясын басқарған б.ғ.д., профессор Б.С. Абдрашилов. – Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2016 – 176 б.

2. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылы» заңы 18 қараша 2015 жылғы ҚР Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды (2011 жылғы 2 ақпандағы жағдай бойынша өзгерістерімен және толықтыруларымен).

4. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 28 тамыздағы №858 Жарлығы.

5. Нормативтік құқықтық актілер туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 24 наурыздағы №213-І Заңы.

6. Қазақстан Республикасының Президенті туралы: Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 26 желтоқсандағы №2733 Конституциялық заңы.

7. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы туралы: Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 20 шілдедегі №83-ІІ Конституциялық заңы.

8. Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы: Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы №2529 Конституциялық заңы.

9. Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы: Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 18 желтоқсандағы №2688 Конституциялық заңы.

10. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы: Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 29 желтоқсандағы №2737 Конституциялық заңы.

11. Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьяларының мәртебесі туралы: Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы №132-ІІ Конституциялық заңы.

12. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы: Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы №148-ІІ Заңы.

13. Почему у Грузии получилось / Л.А. Буракова. – М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2011 – С. 272.

14. Материалы сайта <http://www.forbes.ru/ekonomika-column/vlast/52396-porya-dok-po-ruzinski>.

15. Анализ национальных законодательств зарубежных государств в сфере

16. борьбы с коррупцией (Сингапур, Южная Корея, США, Россия). <http://sud.gov.kz/rus/content/analiz-nacionalnyh-zakonodatelstv-zarubezhnyh-gosudarstv-v-sfere-borby-s-korrupciey-singapur>.

17. Хонг М. Сингапур – страна, победившая коррупцию // К обществу без коррупции. – 2004 – №2 (19).

18. Материалы сайта European Commission. ec.europa.eu/.../corruption/anti-Corruption

19. Материалы Минобрнауки России по обобщению опыта иностранных государств по реализации в них антикоррупционных образовательных

20. программ. 2010 год. МОН РФ. – М., 2010 – С. 60.

21. Сіз «қоғамдық бақылау» ұғымының мазмұнын қалай түсінесіз?

22. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылау мәні мен негізгі қағидаттары нені қамтиды?

23. Қоғамдық бақылаудың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл құралы ретіндегі рөлі қандай?

24. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық бақылаудың негізгі институттарын атаңыз.

25. БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы. 2003 жылғы 31 қазан.

26. Атаманчук Г.В. Обеспечение рациональности государственного управления. – М., 1990

27. Плотников А.А. Общественный контроль и его потенциал в противодействии коррупции // Государство и право. – 2013 – №2

28. Кулешова Н.Н. О современном состоянии общественного контроля //Юридическая наука. – 2011 – №2
29. Нисневич Ю.А. Общественный контроль как механизм противодействия коррупции: проблемы реализации в России // Право и государство: теория и практика. – 2010 – №4
30. Аширбаев А. Под общественным контролем // Юридическая газета. –2015 – 12 марта.
31. Қоғамдық кеңестер туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 2 қарашадағы №383-V Заңы // Егемен Қазақстан. – 2015 – 3 қараша.
32. Ақпаратқа қол жеткізу туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V Заңы // Егемен Қазақстан. – 2015 – 17 қараша.
33. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы
34. Қазақстан Республикасының Әкімшілік кодексі 2014 жылғы
35. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі 2014 жылғы
36. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңы 1999 жылғы.

МАЗМҰНЫ

Кіріспе.....	3
1 ТАҚЫРЫП. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТ: ТҮСІНІГІ, ҚҰРЫЛЫМЫ, МІНДЕТТЕРІ МЕН ФУНКЦИЯЛАРЫ	
1.1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет ұғымы сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың нысаны ретінде.....	4
1.2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы заңының рөлі	16
2 ТАҚЫРЫП. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	
2.1. Мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі саяси бағытын көрсететін негізгі стратегиялық құжаттар.....	18
2.2. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасының қалыптасу кезеңдері	24
3 ТАҚЫРЫП. ШЕТЕЛДЕРДЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	
3.1. Грузияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы үлгісі.....	29
3.2. Ұлыбританиядағы сыбайлас жемқорлық превенциясы .	35
3.3. Сингапурдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары.....	38
3.4. Швецияда жұртшылықтың ақпаратқа қолжетімділігі....	42
4 ТАҚЫРЫП. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ МЕХАНИЗМІ	

4.1. Сыбайлас жемқорлықты қоғамдық бақылау институттары	46
4.2. Қоғамдық бақылаудың негізгі принциптері	48
5 ТАҚЫРЫП. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ЗАҢДЫ ЖАУАПКЕРШІЛІК	
5.1. Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық ...	59
5.2. Қылмыстық сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар	63
6 ТАҚЫРЫП. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	
6.1. Мемлекеттік қызметті реформалаудың сыбайлас жемқорлыққа қарсы аспектісі	81
6.2. Мемлекеттік жоспарлау сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тетігі ретінде	93
7 ТАҚЫРЫП. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ ШАРАЛАРЫ	
7.1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары ..	108
7.2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторингтің түсінігі, мақсаты, көздері	127
8 ТАҚЫРЫП. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТТІҢ ҰЛТТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
8.1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы ұлттық менталитеттің ерекшеліктері...	133
8.2. Жеке тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін тәрбиелеудегі отбасының рөлі	142

Беттеу:
Туренова Б.Ю.

Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы
Алматы академиясы Ғылыми-зерттеу
және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көш., 29

Басуға 15 сәуір 2024 ж. жіберілді.
Пішімі 60x84 1/16 №1 баспаханалық қағаз.
Ризографтық басылыс. Есептік баспа табағы 6.
Таралымы 100.